

CHRISTIAN STRAUSS

Preistoria, o epocă misterioasă

Traducere **Liana Gomboșiu**

Îrteiem Cărții BUCUREȘTI 2002

Colecția **Civilizații Dispărute** este coordonată de **Lydia Constanța Ciucă**

Introducere

De la materie la ființa umană

„Să fie lumină! Și a fost lumină” **Geneza: 1,3**

PRIETENII CĂRTII CP 58-47 BUCUREȘTI ISBN 973-573-120-7

u zece miliarde de ani în urmă, s-a produs un eveniment unic: nașterea și formarea Universului. Astăzi, astrofizicienii sunt de acord: a fost o explozie gigantică, ce mai continuă și în prezent sub forma expansiunii Universului. Acest „big bang”, cum este numit, a fost produs de difuziunea unei energii imense, concentrată într-un singur punct, care s-a transformat treptat în materie potrivit legii $E=mc^2$ enunțată de Einstein. Nu avem o cunoaștere precisă a proceselor care s-au produs la începuturile Universului nostru, dar știm că, stelele și galaxiile s-au format dintr-o întinsă masă gazoasă originară, compusă în special din hidrogen.

Cu cinci miliarde de ani mai târziu, se poate asista la nașterea unei stele într-unul din brațele unei galaxii spirale: o cantitate uriașă de hidrogen care se comprimă și sfârșește prin a se „aprinde”.

Această stea antrenează

în jurul ei un ansamblu de gaz și materie care a format nouă planete. Este sistemul solar.

Cea de a treia planetă, plecând de la Soare, este a noastră, Terra. Acest bloc incandescent cu 4,7 miliarde de ani în urmă își pierde foarte repede căldura superficială. Este acoperit de oceane. Apar, apoi, insule solide care alcătuiesc rocile noastre terestre. Erele, zise geologice, încep mai târziu, cu era primară de acum circa 700 milioane de ani. Urmează era secundară, cu 200 milioane de ani în urmă. apoi era terțiară în care ia naștere relieful actual, era cea-ternară de acum un milion de ani.

De la bacterii la hominizi

Viața a apărut, cu circa patru miliarde de ani în urmă, în oceanele primitive, în mijlocul a ceea ce savanții numesc „supa originară”, un mediu constituit din molecule organice complexe.

Într-o zi — de ce? și cum? nu știm — niște amino-acizi s-au combinat pentru a da naștere primei celule vii, capabilă să se reproducă și să evolueze. Viața apăruse. Treptat, ea avea să cuprindă întregul Pământ, trecând de la formele microscopice, la alge și bacterii, apoi la primele animale marine. Vreme de milioane de ani pe continente nu a existat nici un animal până în ziua în care, cu 400 milioane de ani în urmă, mici amfibieni s-au aventurat pe uscat, urmate în curând de reptile și insecte.

Era secundară a fost aceea a marilor reptile, animale preistorice fabuloase, dinozaurul fiind cel mai celebru. Printre acești monștri de coșmar au apărut, acum 150 milioane de ani, primele mamifere care aveau

să devină stăpânele erei terțiare. Reptilele care dominaseră pământul, marea și aerul timp de circa 150 milioane de ani, au dispărut brusc la sfârșitul erei secundare și această dispariție este încă plină de mister și în zilele noastre. Mamiferele au devenit victorioase după mai mult de o sută de milioane de ani de existență în umbră. Printre ele se află prosimienii, care s-au dezvoltat cu 70 de milioane de ani în urmă. Anumite specii de prosimieni s-au obișnuit să trăiască în copaci, altele pe sol. Au urmat primatele, familie mare, din care fac parte maimuțele antropoide și hominizii, strămoșii noștri direcți.

Hominizii

„Omul nu este nici urmașul unei rase sfârșite, nici un bastard. Filiația sa este naturală și legitimă. Rădăcinile sale se înfig în lumea animală a cărei amprentă o poartă”, scrie Robert Ardrey în *African Gene-sis*.

Despărțirea între strămoșul omului și strămoșul maimuței s-a făcut cu mult mai devreme decât au crezut Darwin și savanții din secolul XIX_și chiar unii savanți ai acestui secol, până

nu de mult. În *Originea și destinul omului*, Jean Piveteau scrie:

„Paleontologia ne învață că diferitele tipuri de maimuțe actuale sunt foarte vechi și că independența fiecărui grup din care fac parte datează din perioada oli-gocenului, adică de acum peste 50 de milioane de ani. Nu poate fi altfel nici cu filiația hominizilor care, la aceeași vreme, era angajată pe calea sa evolutivă particulară.”

PH101

Strămoșii comuni ai oamenilor și ai maimuțelor trebuie să fi avut, desigur, multe puncte comune cu cimpanzeii actuali, animalele cele mai apropiate de om. Mai mulți cromozomi ai omului, care are un număr de 46, sunt asemănători cu cei ai cimpanzeului, care are 48. Biologii au putut spune, astfel, că omul diferă de cimpanzeu doar cu 2,5% și cu 10% de celelalte tipuri de maimuțe, ca urmare a comparării structurii ADN-ului lor. John E. Pfeiffer ! descrie în *Apariția omului* pe ace! animal care a fost strămoșul nostru.

„Hominizii de acum vreo douăzeci și cinci de milioane de ani erau mici ființe păroase, asemănătoare maimuțelor, mult inferioare oamenilor, dar întrucâtva superioare maimuțelor. Ei foloseau, probabil, unelte cum ar fi bețele cu care scormoneau, măciuci, și se puteau ține pe două picioare, vreme îndelungată (...). Începuturile lor au fost lente și mult timp hominizii au fost mici vânători. Primele lor grupări cunoscute datează de acum două sau trei milioane de ani.” S-au dezvoltat mai multe rase de hominizi. Unele au dispărut în „fundăturile evoluției”, altele, din ce în ce mai evoluat, au subzistat până la apariția lui *Homo sapiens*

În fine, apărut omul

Cu douăsprezece milioane de ani în urmă, în India de Nord, exista printre hominizi, *ramapitecui*. Această făptură, cunoscută doar datorită câtorva dinți și fragmente de maxilar, aparține, probabil, filiației umane. Avea un aspect vag antropoid, dar nu se poate ști dacă mergea sau nu în două picioare, în anul 1910, G.E. Pil-grim, apoi G.E. Lewis, în anul 1932, l-au descoperit în regiunea munților Siwalik din India de Nord. Câțiva ani mai târziu, Louis Leakey a exhumat alt specimen destul de asemănător ramapitecului din India, dintr-un strat de cenuși vulcanice de acum 14 milioane de ani aflate în Kenya, la FortTeman. El l-a numit *Kenyapitecus*. Cu cinci sau șase milioane de ani în urmă, au apărut în Africa (din *Kenyapitecus*? Nu se știe.) aus-tralopitecii, strămoși sau veri ai omului. Descendenții lor, sau reprezentanții unei filiații apropiate, au confecționat, în Africa, primele unelte cunoscute, care datează de mai bine de două milioane de ani.

Cu unul sau două milioane de ani în urmă, a apărut (tot în Africa), *Homo erectus* care avea să se răspândească în toate regiunile temperate și să dea naștere lui *Homo sapiens*, omul preistoric despre care vom vorbi mai departe.

Robert Ardrey, în *African Genesis*, rezumă evoluția de la maimuță la *Homo*, astfel:

„De mult, poate de câteva milioane de ani, o ramură de maimuțe ne-arboricole s-a detașat din trunchiul primatelor pașnice. Din motive vitale, noua filiație a trebuit să-și însușească obiceiuri de animal de pradă și, tocmai datorită acestui lucru, filiația a evoluat.”

Ceea ce va deveni *Homo sapiens* învață să stea în picioare, să alerge, să găsească arme. „Dar, adaugă Ardrey, folosirea acestor arme a cerut solicitări multiple sistemului nervos pentru ca acesta să coordoneze mușchii, pipăitul, vederea. Astfel, creierul s-a perfecționat. În fine, a apărut omul.”

PARTEA ÎNTÂI

Strămoșii noștri paraleli

nimalul care, cu mai bine de douăzeci de milioane de ani în urmă, s-a deosebit /A J de maimuță, a trebuit să parcurgă un // j j drum lung până să poată fi numit *om*. Primii au fost, poate, *kenyapitecui* și *ramapitecul*. Trei grupe mari de oameni au meritat, în orice caz, acest nume, înainte de *Homo sapiens*. Este vorba, în primul rând de *australopiteci*. Aceștia au trăit în Africa, în epoca terțiară, timp de patru sau cinci milioane de ani, apoi au dispărut pe la începutul cuaternarului. Este vorba, apoi, de ar-cantropieni (pitecantropi, sinantropi, atlantropi) care s-au răspândit în timpul cuaternarului în Africa, Europa și Asia, de-a lungul a peste 500.000 de ani. Să-i amintim, în fine, pe oamenii de Neandertal care au trăit în Europa și în bazinul mediteranean vreme de 50.000 de ani, înainte de apariția, cu 30.000 de ani în urmă, a oamenilor moderni de Cro-Magnon.

1

Australopithecii

istoria australopithecilor este una din cele mai pasionante din domeniul paleontologiei. Din anul 1924 și de la descoperirea, în Africa de Sud, a craniului „copilului din Taung”, australopithecii n-au încetat să pună paleontologilor multiple probleme. Cu începere din anul 1959, descoperirile făcute în Africa orientală au pus în evidență un mare număr de fosile. Și în prezent săpăturile sunt în curs, mobilizând sute de savanți și tehnicieni din toate regiunile cuprinse între Tanzania și Djibouti.

Copilul din Taung

Totul începe în anul 1924. Raymond Dart, profesor de anatomie la facultatea de medicină a Universității Witwatersrand din Johannesburg (Africa de Sud), își

încurajează studenții să-i aducă fragmente de rocă ce conțineau fosile, într-o după-amiază a acelui an, în timp ce se îmbrăca pentru a se duce la o nuntă unde era așteptat, Raymond Dart primește două lăzi pline de roci adunate de un miner din Bechuanaland într-o carieră de calcar din satul Taung (denumire care înseamnă, în limba bantu, „Locul Leului”). Ochiul său exersat observă imediat un bloc anume, începe o muncă îndelungată pentru a extrage mulajul părții interioare a unei calote craniene, în alt bloc, se descoperă chiar craniul.

Să-l ascultăm:

„Nici un șlefuitor de diamante n-a lucrat vreodată un giuvaer extrem de prețios cu atâta grijă și cu atâta dragoste, dar cu scule atât de nepotrivite. Totuși, în cea de a șaptezeci și treia zi, pe 23 decembrie, am văzut chipul din față: partea sa dreaptă fiind încă prinsă în rocă. Ființa care posedase acel creier masiv nu era un antropoid uriaș, ca o gorilă. Ceea ce se vedea era o față de copil, un micuț cu toți dinții de lapte și molarii definitivi abia pe cale de a crește. Nu cred să fi existat vreodată un părinte mai mândru de fiul lui, decât am fost eu de bebelușul meu din Taung, în acel ajun de Crăciun.”

Descoperitorul este luat în derâdere

Care este ființa căreia îi aparțin aceste vestigii? Desigur, nu este o maimuță, dar este și departe de a semăna cu un om. Raymond Dart îl numește *Australopithecus africanus*. Vestea descoperirii sale, care ar fi trebuit să aibă efectul unei bombe, nu numai că trece neobservată, dar savanții specialiști îl iau pe Dart chiar în derâdere. Vom vedea că s-a întâmpiat la fel și cu descoperirea arcanthropienilor și a neanderthalienilor. Neîndoielnic că știința oficială este greu de zdruncinat!

Dart face o descriere precisă a acestui strămoș al omului care trăia cu două milioane de ani în urmă: /Wea o înălțime de circa un metru și douăzeci, și cântărea circa patruzeci de kilograme. Are un creier aproape la fel de mare ca cel al gorilei.” El adaugă, cu privire la copilul său din Taung: „Dacă ar fi trăit copilul, caninii primei dentiții ar fi fost înlocuiți de caninii celei de a doua dentiții, nu mai mari decât cei ai omului actual.” Dart a tras concluzia: „Australopithecul meu era carnivor... în zona aridă de la Taung nu s-ar fi găsit hrană suficientă pentru un antropoid vegetarian, dornic de fructe, în al doilea rând, se pune și problema fosilelor asociate; se afla acolo un depozit care se aseamăna puțin cu rămășițele unei bucătării, așa cum lăsa omul primitiv în urma lui. Dacă acele oase fosilizate nu au fost resturi de animale aduse în peșteră drept hrană, atunci cum au ajuns acolo?” O altă concluzie a lui Dart: „Dinții australopithecului sunt foarte asemănători cu dinții noștri: sunt mici. Smaltul nu este prea gros, dispunerea lor și distanțele între ei sunt ca la om. Coroanele lor, la fel ca ale noastre, sunt incapabile de o masticăție continuă care este o caracteristică a ființelor vegetariene; acestea trebuie să absoarbă mult, căci hrana, fiind săracă în calorii, trebuie să compenseze prin cantitate.”

Australopithecii din Africa de Sud

Anii trec fără descoperiri noi. Apoi, brusc, cu începere din anul 1936, descoperirile se înmulțesc. Se găsesc fragmente de australopiteci în cinci situri din Africa de Sud. Un

prieten al lui Raymond Dart, Robert Broom, descoperă, în grotă Sterkfontein de lângă Johannesburg, fosile importante.

Se disting două tipuri de australopiteci: un tip „gingaș”, mai puțin grosolan și cu molarii mici, și un tip „robust”, cu trăsături mai apropiate de cele ale maimuței și cu molari mai mari. Nici unul din aceste tipuri nu reține atenția somităților științifice care sunt tot mai sarcastice cu privire la australopitec, pe care îl numesc cimpanzeu aberant.

Urmează apoi cel de al doilea război mondial. Specia australopitecă rămâne tot necunoscută iumii. Comunitatea științifică internațională se interesează mai mult de pitecantropii din Asia (despre care vom vorbi mai departe) decât de australopiteci. În anul 1947, Robert Broom scoate la iveală dintr-o grotă de lângă Sterkfontein (Africa de Sud), un specimen de talie mare. În anul 1950, la vârsta de optzeci de ani, Broom descrie astfel descoperirile sale:

„Am găsit că solul fosilifer de la Swartkrans (lângă Sterkfontein) este foarte bogat, în treisprezece luni am adus la lumina zilei cinci maxilare inferioare și patru fețe cu cerul gurii. Am descoperit două crani de adulți... craniul unui copil de circa șapte ani și mai mult de o sută cincizeci de dinți în stare perfectă. Posedăm de asemenea câteva oase ale mâinii și brațului.”

În anii 1947 și 1948, Raymond Dart „recoltează”

alte exemplare de australopiteci, din localitatea Maka-Da_nsgat, la 200 de km nord de Pretoria, în Transvaal.

În curând acest nou tip de om avea să fie recunoscut de lumea științifică. Părintele iezuit francez Teilhard de Chardin, celebru pentru descoperirile sale în China, se duce în Africa de Sud și vizitează diversele situri cu australopiteci. Este imediat convins de importanța descoperirii, în anul 1952, el își încheie astfel un raport la Academia de Științe din New York:

„Ultimele evenimente ale terțiarului în Africa oferă un argument în plus în favoarea tezei după care acest continent a fost tocul de naștere principal al grupului uman.”

Australopitecul sud-african se împarte în două specii distincte: *Australopithecus africanus*, specie gingașă, descoperită mai ales la Taung și la Maka-pansgat, și *Australopithecus robustus*, formă masivă, descoperită în special lângă Sterkfontein. Craniile australopitecilor prezintă o porțiune cerebrală redusă și maxilare puternice. Aceste caractere sunt persistențe ale trăsăturii rădăcinii comune a celor două filiații de pongidee (maimuțe) și de hominizi (oameni). Morfologia bazinului australopitecilor sugerează indiscutabil poziția verticală, fără ca aceasta să fi atins același grad de perfecțiune ca la omul modern.

Descoperirile lui Louis Leakey

A trebuit ca, în anul 1959, Louis și Mary Leakey, doi antropologi care trăiau în Kenya, să facă noi descoperiri în defileul Olduvai, pentru ca australopitecul să devină, în sfârșit, o fosilă recunoscută, iscând admirația și întrebările lumii întregi.

Defileul Olduvai se află în stepa semi-deșertică din nordul Tanzaniei, în vecinătatea frontierei cu Kenya, întinzându-se pe o lungime de circa 50 de kilometri, având adâncimi de până la 100 de metri, defileul se află în depozitul de roci al unui mare lac terțiar.

Povestirea este frumoasă: în dimineața zilei de 19 iulie 1959 soții Leakey lucrau (cu bani împrumutați) la săpături. Louis Leakey, slăbit de febră, hotărăște să se ducă la Nairobi. Soția sa examinează un versant unde, cu treizeci de ani în urmă, soțul ei găsisese niște unelte. De atunci se produsese alunecări de teren și Mary Leakey a văzut, fixată în peretele de calcar, o porțiune de craniu strălucind în soare. Au fost necesare nouăsprezece zile pentru a extrage fosila și pentru a aduna mai mult de patru sute de fragmente de vase. Au urmat încă mai multe luni de muncă pentru a ajunge la admirabila reconstituire a craniului unui australopitec de optsprezece ani. Acest *Australopithecus robustus*, vechi de 1.750.000 ani, a fost botezat de către soții Leakey Zinjanthrop, adică „om din ținutul Zinj”, Zinj fiind vechea denumire a Africii orientale.

Acesta a fost începutul unei adevărate vânători de australopiteci, care mai durează și în

prezent. Soții Leakey au lucrat douăzeci și opt de ani în defileul Olduvai, în anul 1960, Louis Leakey scoate la iveală dintr-un strat mai profund decât aceia în care găsisse Zinjan-tropul, hominizi din epoci mai îndepărtate, dar mai moderni ca formă și — fapt interesant — amestecați cu resturi ale unei industrii primitive de obiecte din piatră.

Acesta este *Homo habilis*. Louis Seymour Bazett Leakey, născut în 1903, a murit în 1972. Datorită lui, Omul își recunoaște, în fine, dreptul de a exista de câteva milioane de ani. Cu puțin înainte de a muri, Louis Leakey a declarat: „Sunt mereu înaintea vremii mele și aceasta explică de ce, din când în când, am descoperit anumite lucruri. Iată, am descoperit *Homo sapiens* în pleistocenul mijlociu, la Kandjera, în anul 1931. Această descoperire n-a fost acceptată decât cu doi ani în urmă.”

Valea fluviului Omo

În anul 1966 a avut loc la Nairobi, capitala Kenyei, o vizită oficială a împăratului Etiopiei. Acesta îl întâlnește pe Louis Leakey și se miră că țara sa, atât de apropiată de locul săpăturilor, n-a dat încă la iveală „marii săi strămoși”. Louis Leakey îi comunică împăratului Haile Selassie că depozitele din valea Omo, descoperite la începutul secolului de către o expediție franceză, ar putea să corespundă speranțelor sale. Împăratul îi cere atunci lui Leakey să organizeze o expediție internațională pe care avea să o pună sub protecție militară.

Depozitul paleontologic care urma să fie explorat era situat lângă frontiera dintre Kenya și Sudan, la sud-estul Etiopiei, pe malul fluviului Omo. Acest fluviu, care curge spre sud și se varsă în lacul Rodolf, a străbătut straturi sedimentare din pleistocenul inferior.

În vara anului 1967, trei echipe se instalează în această vale dezolantă: Louis Leakey și fiul său Richard

din partea Kenyei, Camille Arambourg și Yves Coppens din partea Franței, F. Clark Howell din partea Statelor Unite. Camille Arambourg moare un an mai târziu și echipa Kenyei abandonează silul și face descoperiri interesante pe malurile lacului Rodolf. Echipele franceză și americană continuă, cu succes, săpăturile în valea fluviului Omo.

În 1972, din 77 de situri vechi de 1,3 la 3,5 milioane de ani, se „recoltaseră” mai mult de 200 de dinți, vreo zece maxilare, o duzină de oase lungi și trei fragmente de crani. Săpăturile care au urmat au fost la fel de fructuoase. Australopitecii de pe valea Omo, mai vechi decât cei de la Olduvai, au fost găsiți împreună cu fragmente ascuțite și rotunjite de piatră prelucrată.

Un om din vechime, diferit de austraiopiteci

Cu începere din anul 1959 multe alte fragmente de austraiopiteci au fost descoperite în Africa orientală: la Hadar (în Etiopia), Koobi Fora, Lothagam (Kenya), Olduvai, la sud-estul lacului Victoria (Tanzania).

În intervalul 1968-1969 echipa doctorului Richard Leakey, fiul lui Louis, a descoperit la estul lacului Rodolf, în situ! Koobi Fora, resturile a cinci hominizi. Patru din ei sunt de tipul *Australopithecus boisei* și unul este de tipul unui australopitec gingaș, *Homo habilis*, datat cu pota-siu-argon ca având o vechime de 2.6 milioane ani.

În august 1972, Richard Leakey descoperă în apropierea lacului Rodolf, un craniu având tot o vechime de 2,6 milioane ani. Acest craniu, mai „modern ca formă” decât celelalte crani de austraiopiteci găsite în vecinătate, demonstrează că, în aceeași epocă, trăiau două specii: australopitecul și, fără îndoială, hominidul strămoș al lui *Homo sapiens*. Richard Leakey afirmă că acest craniu, care nu are nume, ci doar numărul 1470, confirmă teoriile tatălui său, potrivit cărora nici pitecantropul nici australopitecul nu se numără printre strămoșii noștri. Ei nu ar fi decât „fundături” în procesul evoluției.

În final, Richard Leakey a descoperit peste 45 de hominizi în siturile de la lacul Rodolf, Ileret și Koobi Fora

— împărțiți în genul *Homo* și genul australopitec care, fapt interesant, trăiau în aceeași epocă.

În ceea ce privește formațiunea de la Hadar, aceasta prezintă peste 100 de metri de depozite lacustre și fluviale și face parte dintr-un ansamblu foarte vast, de la pantele abrupte etiopiene de la Gawani până la Amado, în nord.

„Acest depozit de hominizi — scrie Maurice Taieb

— este cel mai nordic din Africa orientală. Este aproape de Marea Roșie; la acea vreme continentele african și arab erau desigur lipite pe anumite porțiuni. Acești primi oameni trebuiau, fără îndoială, să pomescă la cucerirea continentului asiatic."

În noiembrie 1973, o echipă internațională, condusă de Maurice Taieb, prospectează situl de la Hadar în Etiopia, și găsește resturi de australopiteci mai vechi de peste 3 milioane de ani. Un an mai târziu, în același sit de la Hadar, pe malul stâng al fluviului Aouache, se descoperă câteva

S-au de h?minizi aPa1 nân d tipului australopitec și tipului *Homo habilis*. Primele datări dau o vechime de

cel puțin trei milioane de ani, poate patru. Aceste descoperiri au dat peste cap, o dată în plus, noțiunile noastre privind vechimea omului. Filația noastră este desigur, foarte veche; de fapt, numeroasele descoperiri de fosile făcute în acest secol, departe de a prezenta „verigi lipsă”, dovedesc existența unor filiații degenerate.

Încercări de explicare

Să facem puțină ordine și să diferențiem speciile. Studiile privind oasele lungi și cele ale bazinului au arătat că, cu cât genul *Homo habilis* este mai apropiat de *Homo sapiens* sugerând o adaptare completă la mersul biped, pe atât de departe de poziția verticală se află australopitecul. Alte considerații asupra formei craniilor și a maxilarelor conduc la concluzia că australopitecul ar constitui o filiație independentă, o încrângătura foarte specializată care nu a evoluat în cursul pleistocenului.

Filația australopitecuii s-ar putea explica în modul următor: genul australopitec arhaic (care trebuie descoperit), coborând fără îndoială din *Ramapitecus* (despre care am amintit mai sus) s-a scindat, cu 6-10 de milioane ani în urmă, într-un tip *boisei* și un tip „gingaș”, ambele apărute în Africa orientală.

Despre aceasta, profesorul Arambourg scria: „Cunoaștem doi strămoși îndepărtați a căror poziție bipedă îi diferențiază -o maimuțe. Unul este oreopitecul, vechi de 12 milioane de ani și care trăia prin copaci. A

dispărut, neștiind să părăsească pădurea. Al doilea, ramapitecul (douăzeci milioane de ani), coborât din copaci, poate fi considerat ca un precursor îndepărtat al australopitecului."

Tipul *Australopitecus boisei* a evoluat constant spre un regim alimentar de vegetale grosolane, ceea ce l-a sporit de-a lungul a milioane de ani importanța molarilor și a maxilarului. Această specializare accentuată l-a făcut să dispară.

Australopitecul gingaș a evoluat spre un tip carnivor și s-a răspândit prin toată Africa, în Africa de Sud ar fi evoluat spre tipul *robustus*. Ne putem imagina, de asemenea, că o parte din tipul gingaș a evoluat spre *Homo habilis*, cel puțin în Africa orientala.

Trecerea hominizilor la *Homo habilis* se poate face în trei feluri: . *Homo habilis* este moștenitorul unei filiații paralele

celei a ramapitecului și deci a australopitecuii; . *Homo habilis* descinde din ramapitec sau din kenya-pitec, și constituie o filiație paralelă celei a australopitecuii;

. *Homo habilis* nu este altceva decât un australopitec gingaș evoluat.

Mitul lui Cain și Abel

Această schemă a fost din nou tulburată de descoperirile ce au urmat.

Australopitecul odată dispărut, *Homo habilis* a rămas și a dat naștere, el sau poate o filiație înrudită, lui *Homo sapiens*. Robert Ardrey vede în dispariția

australopitecului explicația vechiului mit biblic al lui Cain și Abel: vânătorul este un ucigaș și rămâne în linia evolutivă; vegetarianul este eliminat de selecția naturală.

„Pleistocenul a sosit. Lanurile înlocuiesc savanele, jungia domnește. Abel se duce spre junglă, căci este un vegetarian. Cain se duce în savană unde este vânat din belșug. Se vor fi întâlnit în timpul migrațiilor lor? Mister. Ar fi bine de știut. Desigur, într-o frumoasă dimineață, Cain l-a întâlnit pe Abel și l-a ucis. Dar nu avem dovezi sigure."

Viața și obiceiurile australopitecuii

Strămoș sau văr bun, n-are importanță! Viața și obiceiurile australopitecului sunt pasionante în sine și seamănă, desigur, cu ale strămoșilor noștri îndepărtați, oricare ar fi fost ei.

Australopitecus gracilis (gingaș) trăiește la margini de pădure sau în savană, fără a se

Îndepărta mult de punctele cu apă. Să-l urmărim evoluând în câmpie, în căutare de vânat, deplasându-se în grupuri mari, înarmat cu măciuci, arme din os și cu pietre ascuțite grosolan. Are o frunte îngustă și ochii afundați sub arcade proeminente. Prognatismul feței sale este foarte accentuat: maxilar puternic și bărbie mică sau deloc. Masculul are circa 50 kg la o înălțime de un metru și cincizeci. El nu vorbește, dar știe să se facă înțeles prin semne și sunete. Masculii se ocupă de vânătoare și de apărarea grupului; femelele au grijă de copii și de bolnavi, adună rădăcini și fructe sălbatice. La căderea nopții, se adăpostesc în copaci sau se ascund după tufișuri, în crăpături de stâncă.

Australopitecii *boisei* sau *robustus*, de talie mai mare și cântărind până la o sută de kilograme, erau vegetarieni și cunoșteau puțin sau deloc folosirea uneltelor.

Australopitecii au început, desigur, prin a manca din carnea unor animale moarte sau din prăzile părăsite de marii carnivori. Treptat, au început să vâneze animale mici: păsări și iepuri. Tehnicile lor s-au ameliorat, inițiindu-se în vânătoarea în grup, izolând animalele mai tinere sau mai obosite. Foloseau oare adevărate arme de vânătoare? Ar fi riscant să afirmăm așa ceva și este mai bine să lăsăm această îndeletnicire celor din stadiul mai evoluat al lui *Homo habilis*.

***Homo habilis*: uneltele**

Oricare ar fi originea sa, *Homo habilis* a trecut obligatoriu prin stadiul descris mai sus pentru australopitecii gingași. Având însă o inteligență superioară, a putut să-și îmbunătățească existența. Uneltele sale rudimentare îi permiteau să despice prada, să folosească pieile și să ucidă anumite animale. Fără a se putea vorbi despre o locuință, se pare că el și-a putut amenaja un adăpost din crengi, pietre și piei.

Homo habilis este „abil” căci confecționează unelte cu mâinile sale. Totuși, „aceste mâini”, scrie Jean Piveteau, se deosebesc de cele ale omului modern prin falangele robuste, curbate, prin mușchii degetelor etc. În orice caz, mâna lui *Homo habilis* nu este exact o mână de *Homo sapiens*. Ea era în stare să pipăie și să apuce, adică să-și exercite funcțiunile, dar cu o precizie mai

mică decât mâna omului modern. Simțul pipăitului, simț intelectual prin excelență, nu atinsese încă adevărata sa dezvoltare,”

N-am ști mare lucru despre *Homo habilis*, fără Mary Leakey, soția marelui Louis Leakey. Timp de mai bine de patruzeci de ani, ea a acumulat informații și descoperiri făcute în defileul Olduvai și în alte situri din Africa orientală.

Descoperirea uneltelor dă peste cap informațiile privind preistoria, multiplicând cel puțin cu doi durată ei. „Aceste unelte au fost un mare șoc pentru noi și am crezut cu greu în existența lor. După aceasta, trebuie să fie ușor de crezut orice!” a declarat Mary Leakey. Tot ea a împărțit în două tradiția prelucrării pietrei: una, mai arhaică, alta mai evoluată, datând din cuaternarul mijlociu, adică cu câteva sute de mii de ani mai târziu. „Modernismul” locuitorilor de la Olduvai a fost demonstrat.

Tipul arhaic este caracterizat prin *choppefi*, u-nealta cea mai simplă ce poate fi imaginată. Este o piatră rotunjită, dură, din cuarț, sau silex, care are o spărtură ascuțită la unul din capete. *Homo habilis* primitiv poate, cu ajutorul acestui *chopper*, să taie carnea, să curețe pieile animalelor sau să ascute o creangă.

Tipul mai evoluat este caracterizat printr-o unealtă din piatră, ascuțită bine, de o parte și de alta, astfel încât tăișul să fie drept și lung.

1) cuvânt englezesc, acceptat pentru a desemna u-nealta cea mai primitivă cunoscută

Cea mai veche „locuință omenească”

Mary Leakey a identificat mai mult de 18 instru-ente diferite în industria olduvaiană. În fața acestor unelte, ea se gândește că ființa ce a conceput și folosit aceste obiecte este mai evoluată decât australopitecii, de unde și numele de *Homo habilis*. Mary Leakey găsește, de asemenea, urme de așezări domestice vechi de două milioane de ani, un fel de concentrări de pietre, oase de animale și unelte din piatră. Se găsesc *capete* de pești, oase de crocodil etc. Una din structurile cele mai interesante este o suprafață circulară delimitată de pietre voluminoase, deasupra căreia a fost, fără îndoială, un acoperiș de crengi și piei; aceasta ar fi

fost prima „locuință omenească” cunoscută.

Homo habilis, în final, este un „om”? Unii, printre care și Mary Leakey, sunt gata să dea un răspuns afirmativ. Jean Piveteau contestă: „Nu este ființă umană fiindcă el confecționează unelte. Noi credem astăzi că unealta precede apariția omului și că este un factor de grăbire a procesului de dezvoltare a creierului.” Atunci, „om” deoarece fabrică unelte sau „fabricant de unelte” deoarece va fi „om” în curând? Întrebarea rămâne.

O ultimă descoperire:

o industrie a uneltelor din pietre sparte

Înainte de a-l părăsi pe *Homo habilis*, să mai spunem că diverse „choppers” și spărturi de piatră de tip Olduvaiian au fost găsite în anul 1970 la Koobi Fora având o vechime cu 600.000 de ani mai mare decât

30

cele de la Olduvai.

Yves Coppens scrie despre o piatră de cuarț prelucrată, găsită în anul 1969 în săpăturile din valea fluviului Omo: „ea reprezintă deja ceva elaborat. O astfel de unealtă presupune o îndelungată evoluție. Aceasta ne face să gândim altfel despre australopiteci, despre comportamentul lor psihic.”

J. Chevaillon a descoperit în anul 1972, tot în valea fluviului Omo, o adevărată industrie ie unelte din piatră spartă, vechi de peste două milioane de ani.

Australopitecul nu este doar apanajul Africii. El s-a îndreptat, desigur, și spre Asia: vom vedea mai târziu că el a fost strămoșul lui *Homo erectus*. Dacă în Europa nu s-a descoperit nici un vestigiu osos, anumite indicii mărturisesc totuși prezența australopitecului în aceste locuri, la sfârșitul erei terțiare. Astfel, în anul 1962, în apropiere de Coasta de Azur, specialistul francez Henry de Lumley a descoperit cinci pietre rotunde cioplite, având o vechime de circa un milion de ani.

Să-l lăsăm pe Jean Piveteau să continue:

„După craniu, bazin, membre și dentiție, australopitecii se află, incontestabil, în filiația hominizilor. Caracteristici asemănătoare cu cele ale maimuțelor nu sunt decât cele prezente în rădăcina comună și care se regăsesc atât la hominizi cât și la pongidee.

Dispariția sau atenuarea unora dintre aceste caracteristici, în trecerea de la australopiteci la om, sunt absolut compatibile cu mersul obișnuit al evoluției.”

de tOate

2

Arcantropienii

și Julian Huxley departe cea mai dsifi specffle sălbatice cunoscute •

la arcantropienii propriu-ziși, cum sunt pitecantropii! și șj, nantropii. Numeroși paleoantropologi au observat însă că în cursul a sute de mii de ani, s-au putut petrece multe încrucișări între populații apropiate, rezultând tipuri mixte cu caractere arhaice și „moderne” amestecate.

incertitudinea actuală este dată atât de volumul redus de informații cât și de diversitatea mare a vestigiilor dezgropate.

Omii din Java

„Vă asigur că, privind vestigiile unei omeniri anterioare oricărei civilizații cunoscute, ești înclinat spre îndelungi meditații”, scria Pierre Teilhard de Chardin.

În anul 1890, un tânăr chirurg militar olandez, de origine franceză. Eugene Dubois, pleacă în Indonezia. El spera să descopere resturile fosile ale predecesorilor lui *Homo sapiens*.

Discipol al biologului german Ernst Haeckel. este convins că gibbonul este, nu numai cea mai apropiată rudă a omului — problemă în care se înșală — dar și strămoșul său direct — înșelându-se și în această privință, își închipuie că ar putea descoperi în depozitele geologice ale cuaternarului timpuriu o formă intermediară. Această verigă ipotetică a fost denumită de Haeckel, *Pithecanthropus*, din grecescul *pithecos* (maimuță) și *anthropos* (om).

Gibonii care trăiau în Indonezia se aflau într-o regiune scutită de marile transformări glaciare, deci era de presupus că acolo trebuiau căutați strămoșii omului.

Săpăturile din Sumatra au fost fără rezultat.

Se duce atunci în estul insulei Java unde, în octombrie 1890 descoperă lângă Kedong-Brubus, un mic *Primeni* de mandibulă și un rest de dinte. Totuși, scep-tir și prudent, el va ezita până în anul 1924 să-și atribuie ___! ne bună dreptate — unui pitecantrop. În august 1891 se duce la patruzeci de kilometri mai la nord-vest și sapă în straturile de pe malurile râului Solo, într-o zonă bogată în fosile de mamifere și de alte animale dispărute, în septembrie, găsește un molar superior și la o distanță de trei metri, o calotă craniană având o capacitate cerebrală evaluată la 935 cmc.

În anul 1892, în aceeași zonă de câțiva metri pătrați, sunt descoperite un femur stâng și alt moiar superior. Eugene Dubois a gândit bine. El a descoperit o verigă ce lipsea. Numește descoperirea sa *Pithecanthropus erectus*, căci femurul demonstra clar mersul în poziție verticală. El declară: „*Pithecanthropus erectus* este forma de tranziție care, după teoria evoluționistă, este intermediară între om și antropoizi; este strămoșul omului.”

O datare recentă prin metoda potasiu-argon indică faptul că *Pithecanthropus erectus* ar fi trăit în Java, cu 450.000 sau 500.000 de ani în urmă.

Alt scepticism

Comunitatea științifică rămâne sceptică în fața unei afirmații ca cea de mai sus. Eugene Dubois întrunește mai multe adeviziuni la pitecantropul său decât avea să întrunească Raymond Dart, treizeci de ani mai târziu, la australopitecul său, dar anumiți antropologi

! v _/rii/->

cârcotași bănuiesc că rămășițele descoperite ar putea fi cele ale unui idiot microcefal relativ modern sau ale unui gibbon uriaș. Când în anul 1930, descoperirile făcute în China le confirmă pe cele ale lui Dubois, acesta devenise un bătrân tînuior, încăpățânat și excentric, își închipuia că paleontologii, colegii săi, complotază împotriva lui și își ascunsese fosilele într-o ladă, sub planșeul sufrageriei sale...

Și totuși, Eugene Dubois a făcut, încă de la sfârșitul secolului trecut, o descoperire capitală, deschizând drumul lui Raymond Dart, Louis Leakey și al altora. Alți „oameni din Java” au fost descoperiți în anii 1936-1937 și 1963-1969. Cu începere din anul 1936, paleontologul german von Konigswald scoate la iveală, din nisipurile de la Songiran (centrul Javei), trei crani și o mandibulă, de aceeași vârstă cu rămășițele descoperite de Dubois. În anul 1936 s-a descoperit în estul insulei Java, în straturi din pleistocenul timpuriu, cutia craniană a unui copil. Asociate cu unele caractere primitive, se disting și unele tipic umane.

În straturile de la Songiran, von Konigswald descoperă, în anul 1939, apoi în anul 1941, fragmente de mandibule aparținând unei rase mai primitive. Acești „pitecantropi bătrâni” ale căror rămășițe de crani s-au găsit mai târziu în Java, seamănă cu australopitecii de tip gingaș, cu un prognatism accentuat și o musculatură masticatoare și facială puternică. Semnalăm, în final, că un craniu adult a fost descoperit în anul 1963 pe malurile unui afluent al râului Solo, iar în anul 1965 alt craniu, în aceeași regiune.

praful de „dinți de dragon”

Recuperat Șu-Ku-Tien, craniu *Sinarâthropus* \ nestrivit, întreg, fără față” notează telegrafic Pierre ¹ de Chardin, în ziua de 28 decembrie 1929.

La chimiștii și farmaciștii chinezi se poate găsi, de câteva veacuri, un praf cu 'gust acrișor care, folosit ca bază pentru diferite licori și elixire tonice, este foarte apreciat de cumpărători. Această pudră este confecționată prin strivirea „dinților de dragoni” pe care expediții speciale îi aduc din grottele cele mai îndepărtate ale Chinei și Mongoliei. Acești „dinți” nu sunt altceva decât fosile de animale din cuaternar: oase, colți, etc. La începutul secolului, medicul german K.A. Haberer cumpără într-o farmacie din Pekin oase și dinți de mamifere fosile.

Paleontologul Achlosser, căruia i le trimite la München, descoperă între fosile și un dinte, evident, al unui horninid primitiv. Foarte interesat de această descoperire, Haberer începe investigațiile. Chinezii îl informează că fosilele provin din munții calcaroși Șu-Ku-Tien aflați la circa cincizeci de kilometri de Pekin și mai exact dintr-o colină numită în limba chineză: „muntele cu oase de dragon.”

Astfel începe o explorare îndelungată și pasionantă. Teilhard de Chardin va scrie, în 20 iulie

1930: „Descoperirea sinantropului nu este, așa cum s-ar fi putut crede, rezultatul unei fericite și întâmplătoare săpături. Ea reprezintă trei ani de muncă sistematică și înverșunată.”

Descoperirile de la Șu-Ku-Tien

„Evenimentul — scrie Pierre Teilhard de Chardin — începe în anul 1920, când J. C. Anderson, vizitând carierele de var de la Șu-Ku-Tien, a observat depozitele roșii fosilifere care umpleau anumite fisuri aduse la zi prin lucrările de exploatare ale colinelor de calcar. La sugestia lui J.C. Anderson, i s-a încredințat paleontologului O. Zdansky, cercetarea uneia dintre aceste fisuri. Câțiva ani mai târziu, în anul 1927, după studierea materialului găsit, Zdansky a anunțat descoperirea a două sute de dinți umani asociați unei faune cu caracter pleistocen timpuriu. După dinții exhumati de suedezul Zdansky, alt suedez, B. Bohlin, descoperă un molar inferior. Un anatomist canadian, Davidson Black, care lucra în China, anunță prezența unei noi filiații de hominizi, o nouă „verigă lipsă”, aceea a lui *Sinanthropus pekinensis* sau a „omului-chinez de la Pekin.” Cercetările continuă sub conducerea paleontologului chinez Pei-Wen Chung și a iezuitului francez Pierre Teilhard de Chardin. Iată ce spune acesta din urmă despre descoperirea craniului „omului din Pekin”:

„Sfârșitul campaniei din anul 1929 a fost marcat de un extraordinar succes: găsirea unui craniu nedeformat (dar lipsit de partea de deasupra orbitelor) al faimosului *Sinanthropus*. De la acest hominid, care pune la atâtea probleme, nu se cunoșteau decât maxilarul inferior, unele fragmente de craniu zdrobit și numeroși dinți. Acest ultim specimen găsit este de mare importanță. Este cu totul impresionant: imaginați-vă un craniu de om de Neandertal, redus la dimensiunile antropului, având caracteristicile frontale și postor-bîtale ale acestuia și veți avea o idee despre importanța acestei descoperiri.”

Recoltă dispărută în timpul războiului

Săpăturile au continuat cu succes până în anul 1939, când au fost întrerupte de invazia japoneză în China. Colecția de fosile cuprinde 150 de dinți izolați, cranii, mandibule, fragmente de oase, toate provenind de la vreo 45 de indivizi. Dar din păcate toată această prețioasă „recoltă” științifică se va pierde în timpul celui de-al doilea război mondial. Într-adevăr, în momentul în care Japonia a declarat război Chinei, vestigiile au fost ambalate pentru a fi puse la adăpost. Lăzile cu fosile pe care scria „secret” au fost depuse la *Union Medical College* din Pekin, iar în 1941, guvernul chinez a vrut să le salveze din fața japonezilor ce se apropiau de capitală, expediindu-le în Statele Unite. Lăzile au dispărut de pe cheiul portului Tien-Tsin și n-au mai fost niciodată regăsite. Nu s-au păstrat decât mulajele fosilelor.

După război, săpăturile au fost reluate pe „muntele cu oase de dragoni”. Se găsesc alți dinți de sinantrop. Pei-Wen Chung și asistenții săi Chia-Lan Po și Noo-Jo Kang mai descoperă, în 1958, o mandibulă și în 1966 o calotă craniană, toate în apropiere de unelte și de oase de animale fosile, cum ar fi elefantul antic, rinocerul păros sau castorul uriaș.

?n-

Sinantropul

„*Sinanthropus*, scrie abatele Henri Breuil, eminent specialist francez în preistorie, mort în 1961, a făcut focul, a avut unelte din cs și a prelucrat piatra la fel ca cei din paleoliticul occidental.”

Sinantropul era un om de talie mică, aproximativ 1,56m, cu oase care se deosebesc de ale noastre prin grosimea lor mult mai mare. A fost o ființă solidă, destul de puțin agilă, cam greoaie pentru talia sa și cu o musculatură foarte dezvoltată. Seamănă mult cu vărul său, pitecantropul din Java. Calotele lor craniane au contururi cs aproape se suprapun, chiar dacă „omul din Pekin” are o capacitate craniană mai importantă (de circa 1075 cm³). Un prognatism accentuat, maxilare robuste, ochii în orbite proeminente — iată completarea portretului lui *Sinanthropus pekinensis*.

Astăzi, specialiștii în antropologie grupează pitecantropul și sinantropul în aceeași gen *Sinanthropus*, care s-ar împărți, la rândul lui, în două rase distincte: *Homo erectus erectus* din Java și *Homo erectus sinensis* de la Șu-Ku-Tien. Profesorul Weidenreich, de la Muzeul american de istorie a științelor naturii, a crezut că recunoaște în sinantrop un strămoș al mongolilor actuali care sunt și ei scunzi (în medie între 1,50m și 1,60m) și au maxilarele de o formă specială, caracteristică comună a rasei mongoloide actuale și „omului din Pekin”.

inventatorul focului

Cum trăia acest arcantropian în grotlele din munții carosi ai Chinei, acum 300.000 sau 400.000 de ani? În prilejul săpăturilor s-au descoperit numeroase unelte făcute din bucăți de cuarț sau din piatră rotundă. S-au găsit urme de vetre, dovadă a folosirii focului de către *Homo erectus*. Acesta vâna în grup și ucidea nădărnica prin lovituri precise cu pietre. În anul 1930, abatele Breuil semnalează descoperirea unor coarne de cerb prelucrate; se poate vorbi chiar despre o anumită idee artistică — ceea ce este valabil și pentru unele pietre lucrate cu o precizie ce depășește necesitatea imediată. Se pare că ne aflăm în prezența uneia dintre primele civilizații preistorice.

Ne-am mirat în unul din paragrafele precedente să constatăm la *Australopithecus gracilis* o formă neșlefuită de civilizație umană și la *Homo habilis* o pricepere în confecționarea de unelte. Până la *Homo erectus*, filiația umană și-a continuat evoluția, o evoluție lentă, dar care s-a accelerat spre paleoliticul european. Să ne reamintim că sinantropul a descoperit focul; l-a întreținut și, desigur, l-a și aprins. S-au găsit la Șu-Ku-Tien, mormane indiscutabile de cenușă și alte indicii ale folosirii focului. Acest om al cavernelor calcaroase ale Chinei se încălzește, luminează spațiul în care se află, își coace alimentele. Omul nu mai este o maimuța, evoluată firește, dar încă bestială ca australopitecul: este un hominid care gândește și trăiește în societate. El vânează antilopa, se învelește cu pieile animalelor, își face unelte din os, din lemn și din piatră. H. Weinert, director al Institutului de antropologie de la universitatea

din Kiel. În cartea sa din 1946 *L'Ascension intellectuelle de l'humanité*, explică în ce fel „omului din Pekin” i-a venit ideea să confecționeze primele unelte.

Nu numai unelte, dar și ustensile

„Dacă ne gândim că sinantropul tranșa prăzile sale animale și umane, le prăjea și le zdrobea oasele, înseamnă că el știa la ce era bun un os. Un femur datorită formei sale, era bun drept măciucă. Cu un os despicat puteai tăia și înțepa. Un maxilar inferior, cu toți dinții săi era un topor, iar o calotă craniană putea servi drept castron. Bucățile de os descoperite la Șu-Ku-Tien au forme care permit să se tragă concluzia că ele au servit drept ustensile. S-a constatat chiar cum cornițele de pe craniile de antilopă au fost secționaste astfel încât cupa calotei să poată fi așezată ca pe un trepied; se poate recunoaște și locul de pe aceste cupe care era dus la gură”.

Cu toate aceste descoperiri, savantul francez Marcelin Boule pretinde că arcantropianul de la Șu-Ku-Tien nu atinsese încă stadiul uman și că rămășițele sale dispersate n-ărfi decât dovada canibalismului unui ipotetic „om adevărat”, mai evoluat. Acestea, evident, sunt doar ipoteze fără fundament.

O mandibulă, apoi o calotă craniană întovărășită de un maxilar superior aparținând unui paleosinantrop au fost găsite în provincia Șen-hsi, în depozite mai vechi decât cele de la Șu-Ku-Tien. Aceasta l-a făcut pe savantul chinez Wo-Jo Kong să afirme că China a cunoscut o evoluție asemănătoare celei din Java.

Descoperiri din 1958, în China și Java, au pus în evidență așa-ziii „oameni din Ngandong și Mapa” aflați într-un stadiu mai evoluat față de arcantropieni și care sunt descendenții pitecantropilor din Java și ai sinantropilor din China. Unii au văzut în „omul din Ngandong” — fără a putea dovedi — strămoșul australienilor actuali. Vom mai reveni asupra acestei ipoteze.

Atlantropul

„Nici o formă, în nici o fază a evoluției — seri*» Piveteau — nu reprezintă, față de cea care 6 precede și cea care n urmează, o fază intermediară în toată nr ganelesale.”

Australopitecul și *Homo habilis* trăiau în Africa

a descoperit anu

din Rabat¹, descoperirile de mandibule, în 1953 (Casa-bianca), în 1951 (Abisinia) și descoperirea, în 1953, a unei calote craniene (Africa de Sud).

Doctorul Louis Leakey a descoperit, în intervalul 1960-1970, la Olduvai în Africa orientală, arcantropieni veri buni cu *Homo erectus* asiatic.

În anul 1921, la Broken Hill, într-o mină de zinc și plumb din Rodezia de Nord, s-a găsit un craniu minunat conservat, cu o capacitate de 1280 de centimetri cubi reprezentând o formă evoluată a lui *Homo erectus*, cu o vechime de mai bine de 100.000 de ani.

Africa, în ansamblul ei, arată — într-o epocă numită de geologi pleistocenul mijlociu — prezent? unei forme pre-umane cu reprezentanți multipli și oferiți, moștenitori ai caracterelor lui *Homo erectus* și tinzând spre o filiație mai evoluată, care se va stinge, în marea sa majoritate, la sfârșitul pleistocenului, acum 100.000 de ani, odată cu apariția omului de Neandertal.

Probleme particulare în Europa: glaciațiile

Rank Bourdier scrie: "Omul de la Mauer era mai *umanizat* decât contemporanii săi din Africa sau din Asia."

Problemele arheologiei preistorice sunt mai complexe în Europa decât în alte zone ale lumii. Regiunile noastre au cunoscut, în valuri succesive, invazia din nord a ghețarilor uriași care au antrenat schimbări radicale ale climei. Cauzele exacte ale acestor glaciațiuni rămân necunoscute; nici o explicație nu este în

-ntreaimă satisfăcătoare. Urmare acumulării apei te-stre în ghețari, nivelul mediu al mărilor și al oceanelor *T coborât*, ceea ce a avut ca rezultat legarea între ele a continentelor și apariția insulelor explicând și migrația florei, a faunei și a filiațiilor umane.

Cele patru mari glacialii au fost separate de perioade calde. Glaciația lui Gunz a debutat cu mai puțin de un milion de ani în urmă și s-a terminat cu 700.000 de ani în urmă. Glaciația lui Mindel a durat de la — 600.000 de ani la — 300.000 de ani; cea a lui Riss s-a întins de la — 200.000 de la — 120.000 de ani și în fine, cea a lui Wurm a durat de la — 80.000 de ani la — 10.000 de ani. Semnalăm că, pentru Africa, aceste glaciații corespund unor perioade umede și inter-glaciațiile corespund unor perioade uscate în care pădurile s-au restrâns și savanele au progresat.

Arcantropianul din Europa, de la IVSauer

În Germania, la nord-vest de Heidelberg, în satul Mauer, se găsește o mare carieră de aluviuni cuater-nare foarte vechi, acoperite de mai multe straturi de loess. Timp de douăzeci de ani, profesorul Otto Schoetensack de la universitatea din Heidelberg, a colecționat oseminte de animale fosile.

Ziua de 21 octombrie 1907 a fost aceea a uneia din cele mai importante descoperiri din preistoria europeană. Doi muncitori au degajat o mandibulă foarte bine conservată, din nisipuri și pietrișuri calcare aflate la adâncime de 24 metri. Din păcate în decursul operațiilor de extragere, mandibula a fost spartă în partea stângă.

Otto Schoetensack sosește imediat la Mauer și re cunoaște apartenența mandibulei unui hominid arhaic

Această descoperire a făcut o oarecare vâlvă ia vremea respectivă și a relansat controversile privind originile omului. Paleontologul german a studiat și a descris minuțios fosila pe careaconsiderat-o ca fiind a unei rase noi: *Homo heidelbergensis*. La prima vedere, această mandibulă, prin vigoarea ei brută și prin absența bărbiei, are un aspect care îi amintește pe pitecantropii descoperiți de Eugene Dubois. Musculatura sa trebuia să-i permită zdrobirea semințelor tari și a cărnurilor ațoase.

În Europa, o evoluție mai rapidă

Dinții însă diferă de cei ai pitecantropilor și seamănă cu cei ai oamenilor actuali, în special cu cei ai australienilor. Amplasarea în nisipurile fosilifere de la sfârșitul perioadei interglaciare Gunz-Mindel, îl face pe *Homo heidelbergensis* contemporan cu arcantropienii din Asia.

Aceasta ne-arface să spunem că evoluția spre omul actual s-a produs mai rapid în Europa. Strămoșul direct al omului de la Heidelberg ar putea fi un arcan-tropian de tipul celui exhumat la Montmaurin. Rămășițele omenești cu vechimea cea mai mare descoperite în Franța au fost la Montmaurin unde, în 1949, Cammas a descoperit o mandibulă mai „arhaică” decât cea de la Mauer.

Se pare că în Europa, cu începere din perioada Mindelianului, a existat o coabitare a două rase arcan-tropiene, una „modernă”, cealaltă „arhaică”. Rămășițele

<* al gorile

? al omului care trăia <» Un creier la fel de mare ca

umane de la Vertesszollos sunt o altă dovadă.

Un occipital uman este descoperit în anul 1965 de antropologul maghiar Ádám Thomas, pe o terasă mică deliană a Dunării, la Vertesszollos (50 km de Buda-peszt). Acest occipital prezintă forme intermediare între arcantropieni și *Homo sapiens*.

S-au găsit pietre prelucrate și urme de toc Ádám Thomas crede că o populație de arcantropieni din Europa s-ar fi caracterizat printr-o cerebralizare rapidă (creșterea volumului creierului). Apoi, dispoziția arhitecturii creierului s-ar fi complicat și modernizat treptat pentru a ajunge la primii *Homo sapiens*. Omul de la Vertesszollos ar fi un stadiu primitiv al acestei filiații.

Cranii conforme cu cele ale lui „Homo sapiens”

Să urmărim evoluția umană în Europa. După un exemplu din interglaciațiile Gunz-Mindel apoi din glaciația Mindel, mai recentă, rămășițele reprezentând epoca Mindel-Riss și mai recentă: sunt craniile de la Steinheim și Swanscombe.

În Germania, la 30 de kilometri nord de Stuttgart, în vecinătatea satului Steinheim, curge un mic râu numit Murr, care a acumulat nisipuri și pietrișuri cuaternare. Aceste aluviuni sunt exploatate în diverse balastiere. La 24 iulie 1933, K. Sgrist, proprietarul uneia din balastierele din care se extrăseseră deja oase de mamut, elefant și de rinocer, anunță descoperirea unui craniu pre-uman. F. Berckhemer din Württemberg sosește la fața locului și reușește să degajeze un craniu

destul de bine conservat, care prezenta un amestec ciudat de trăsături primitive și recente. El a aparținut unei femei adulte, încă tânără.

Piveteau afirmă în anul 1957: „Ne aflăm în

prezența unui individ caracteristic populației care, în timpurile ante-wurmene (înainte de glaciația cea mai recentă) se afla în Europa centrală și are ca elemente (printre care și craniul de la Steinheim) abia se deosebeau de *Homo sapiens*”.

Capacitatea craniană redusă a craniului de la Steinheim (circa 1100 de centimetri cubi) este departe de aceea a neandertalienilor, despre care vom vorbi în cele ce urmează. W. E. Le Gros Clark vede în acesta „o combinație de caractere morfologice cu totul asemănătoare celor ale lui *Homo sapiens*” Acela-

vor întâlni și la rămășițele craniene de

Mai recent, deși din aceeași perioadă este vorba de

sapiens, varietate arhaică a omului modern care o individualizat rapid față de arcantropieni.

Juxtapunere a arcantropienilor și neandertalienilor

Se crede că strămoșii neandertalienilor au fost descoperiți la Tautavel și la La Chaise, unde s-au găsit rămășițele unei populații contemporane cu începutul glaciației Riss, populație care, deși arcantropiană, posedă caractere proprii anunțând neandertalienii.

Lângă orașul La Chaise au fost găsite, într-o grotă, rămășițe omenești: o porțiune din calota craniană, un os occipital și unul temporal, din perioada Rissiană. Calota craniană este remarcabilă prin grosimea ei, ceea ce o apropia de tipul neandertalian.

În grotă de lângă satul Tautavel, având 35 m lungime și 10 m lățime, s-au descoperit oseminte de reni și mai mult de 100.000 de obiecte din piatră, în iulie 1969 a fost găsită o mandibulă; în iulie 1970, o jumătate de mandibulă și în iulie 1971, partea anterioară a unui craniu de adult.

Săpăturile au continuat; dar cel mai interesant este acest craniu care a aparținut unui individ de douăzeci de ani și din care lipsesc regiunile parietale și occipitale. Craniul a fost găsit în mijlocul unor oase de rinoceri, cai, bivoli și cerbi.

Jean Piveteau afirmă că studiul acestui craniu contrazice ipoteza formulată mai sus, de diferențiere, începând cu glaciația Riss, între strămoșii lui *Homo sapiens* și cei ai omului de Neandertal. La individul reprezentat prin craniul găsit la Tautavel, se constată juxtapunerea arcantropienilor și neandertalienilor. Se impune astfel afirmația că omul de la Tautavel ar putea fi rezultatul unui metisaj între cele două arcantropiene definite mai sus.

Înainte de a vorbi despre omul din Neandertal, de „nectul său fizic și de felul lui de a trăi, să vedem care a fost decorul din Europa occidentală la vremea ultimei perioade glaciare. Geologii au împărțit perioada glaciară a lui Wurm în trei mici perioade separate prin intervale mai blânde. Omul din Neandertal și civilizația sa au apărut în primele timpuri ale epocii lui Wurm. La sfârșitul epocii Wurm II, cu 30.000 de ani în urmă, neandertalienii, și civilizațiile musteriene pe care le-au produs, au dispărut spre a deschide calea omului modern și industriilor paleoliticului superior.

La începuturile perioadei Wurm, cu circa 80.000 de ani în urmă, neandertalienii găsesc o climă moderat de rece și umedă. Peisajul este compus din câmpii și lande mărginite de păduri de pini, fagi și stejari, unde trăiesc supraviețuitorii perioadei interglaciare precedente: elefantul antic, rinocerul antic și hipopotamul antic, cât și cerbul, porcul mistreț și lupul. Pe măsură ce era glaciară înaintează, iernile sunt tot mai aspre, frigul se intensifică, pădurea se retrage, elefanții, rinocerii și hipopotamii dispar sau pleacă spre sud. În locul lor vin rinocerul păros, calul. La această vreme, omul din

Neandertal trăiește în aer liber, în grupuri de colibe. El continuă aceeași existență la sfârșitul perioadei Wurm I cu 60.000 de ani în urmă și de-a lungul celor câteva mii de ani care despart cele două glaciații, când pădurile temperate reapar în sudul Europei.

În perioada Wurm II, frigul revine, mai aspru ca oricând. Pădurile lasă locul stepelor străbătute de turme de mamuți cu părul lung și de rinoceri păroși, de turme de cai și reni, venite din regiunile boreale, acum acoperite de straturi groase de gheață. Pentru a învinge această climă aspră, oamenii de Neandertal se adăpostesc în peșteri. Se încălzesc adunați în jurul focului, în timp ce afară elementele naturii se deslănțuie. Sunt obligați să se bată, pentru un adăpost, cu fiarele carnivore, precum ursul cavernelor, leul și hiena cavernelor. Această perioadă se termină cu 40.000 de ani în urmă pentru a face loc unui climat temperat și umed care determină revenirea pădurilor și dispariția neandertalienilor.

„Un sălbatic gol-gol”

Într-o mănăstire de călugărițe”

„Au existat oare oameni pe pământ înaintea ultimei epoci geologice?” s-a întrebat, în anul 1858, Emile Littré, într-un articol.

Odinioară, în versanții calcaroși ai râpelor de la Neandertal, nu departe de Dusseldorf, se aflau numeroase peșteri pe care exploatarea intensivă a pietrei le-a transformat într-o carieră unică, foarte întinsă, în

1856 într-una din micile grote, s-au descoperit

osteume umane pe care proprietarul carierei le-a dus la cunoștința naturalistului J. C. Fuhlrott care, convins de „himea lor, le-a datat ca fiind din pleistocen. Este vorba de o calotă craniană, două oase *humerus*, un *vertebră* stâng, un *radius* drept și încă alte câteva fragmente. Anatomistul King le consideră ca aparținând unei noi specii, *Homo neandertalensis*. Geologul Lyell confirmă vârsta vestigiilor: sunt sigur din pleistocen.

După cum scrie John E. Pfeiffer: „Omul de Neandertal și-a făcut apariția în universul victorian ca un sălbatic gol-goluț într-o mănăstire de călugărițe! În ochii victorienilor el nu era decât o fiară.”

La acea epocă circula ideea că omul a apărut așa cum era și că nu putea avea strămoși diferiți de el. Părerea tuturor și chiar a unor mari savanți era că nu trebuie crezut în fosile, în oasele de animale preistorice sau în pietrele prelucrate. Tradiția unui Pământ și a unei omeniri create în anul 5199 înainte de Christos, dedusă din Biblie, este încă admisă, cu toate contradicțiile ei numeroase (printre care, aceea, evidentă, a marii durate a erelor geologice). Potopul este dat ca o explicație a dispariției unor rase de animale cunoscute. În anul 1871, preotul din Cormontreuil, într-o lucrare foarte interesantă „*La Bible sans la Bible*” (Biblia fără Biblie), încearcă să localizeze perioadele geologice în 5.000 de ani: „Biblia —scrie el— are privilegiul glorios de a fi istoria universală a genului uman în timpul primelor trei milenii de la crearea omului”. S-a uitat definiția dată Creației în Evul Mediu de către marele teolog Sfântul Toma d'Aquino: o relație „ascendentă” a omului spre Dumnezeu, mai degrabă decât o relație „descendentă” a lui Dumnezeu spre om.

»*

Intuiția fundamentală a lui Boucher de Perthes

În anul 1839, un director al vămirilor franceze, Jacques Boucher de Crevecoeur de Perthes (1788–1868), poet și geolog în orele sale libere, a găsit, la Abbeville, primele unelte din epoca de piatră aparținând unei civilizații care s-a numit abbeviliană. Savanții l-au ironizat mulți ani pe acest „poet provincial” care avea totuși, să pună bazele preistoriei, publicând, în anul 1846, primele sale lucrări. El declarase încă cu douăzeci de ani în urmă:

„Acolo, în terenurile aluvionare, trebuie găsit omul primitiv, omul contemporan mamiferelor... Trebuie să fi lăsat urme ale prezenței sale sau ale muncii sale, căci orice ființă umană este muncitoare. Omul primitiv trebuia să se apere, i-au trebuit mijloace pentru aceasta și le-a găsit în silexul dur pe care l-a prelucrat”.

Aceasta a fost o mare intuiție ce s-a confirmat în timp, cu toată opoziția pe care a întâmpinat-o. Trebuie să înțelegem că, odată apărut, omul de Neandertal s-a impus cu greu în contextul epocii. Admițând vechimea și „umanitatea” sa, aceasta conducea la a admite existența unui „om” trăind înainte de Adam.

În fața oaselor din grotă germană, un antropolog german, Virchow, susține că ele au aparținut unei ființe patologice, unui microcefal. Mayer, profesor la Bonn, merge până la a declara că este vorba de un cazac care, cu trupele rusești, a traversat Germania în 1814 pentru a cotorosi Franța! Un savant englez se remarcă și el prin ignoranță, sugerând: „Este poate unul din acei

j- •,• sălbatici, pe jumătate nebuni, pe jumătate idiști,
i Dutemici, întâlniți mereu pe lângă triburile bar-
cruzi și v ^ ^ uneorj apar în comunitățile civilizate care îi
barit?n nen'itenciare sau la spânzurătoare, atunci când
pornirile lor criminale se manifestă”.

Numeroase confirmări

În anul 1859, Charles Darwin publică *Originea speciilor* și un savant francez întemeiază Societatea de antropologie din Paris în cadrul căreia se vor grupa toți specialiștii în preistorie. Treptat, știința va admite vechimea mare a omului. Marele biolog Thomas Huxley va arăta că un craniu descoperit în stânca Gibraltar (1848) este de același tip cu craniul găsit la Neandertal. Se observă, de asemenea, că fragmentele umane dezgropate în anul 1828 de paleontologul belgian Schmerling, în grotă Engis, aparțin tot unui om de Neandertal.

Rămășițe de neandertalieni sunt găsite în multe locuri din Europa, între anii 1866 și 1910, în vreo șase srturi din Franța și Belgia se găsesc rămășițe de oameni de Neandertal, în mijlocul unor unelte și a unor fosile de mamifere.

În anul 1866, geologul belgian Dupont găsește, într-o grotă de lângă Dinant, o mandibulă umană înrudită cu cea a omului de Neandertal. Antropologul Paul Broca vede o dovadă a teoriilor lui Darwin: „această mandibulă este primul element care dă un argument anatomic darwiniștilor; este prima verigă a lanțului care, după ei, trebuie să ducă de la maimuță la om”. Să nu uităm că, făcând această ultimă afirmație darwiniștii se înșelau. După cum am văzut în capitolele precedente, omul nu coboară din maimuță. Ambii au un strămoș comun care trăia în pădurile tropicale, cu vreo cincizeci de milioane de ani în urmă.

În anul 1885, de Puydt și Lohest descoperă la Spy, în Belgia, un schelet și apoi rămășițe de la doi indivizi. Aceste descoperiri distrug definitiv tezele naturii patologice ale lui *Homo neanderthalensis*. Iată cum, la Spy, s-a descoperit scheletul:

„Părea culcat pe partea dreaptă, cu mâna rezemată de mandibula inferioară. Era amplasat cam de-a curmezișul grotei, cu capul spre est și picioarele spre vest. Cu toate căutările minuțioase, multe oase nu s-au găsit. Craniul era fracturat; câteva fracturi erau foarte vechi și bucățile deplasate erau resudate cu încrustații de calcar.”

Omul de Neandertal: aceeași capacitate craniană ca a noastră.

„Avea nevoie de tot timpul și de toată energia pentru a se menține în viață, pentru a găsi ce să mănânce și să bea, pentru a-și apăra teritoriul, pentru a-și apăra și crește copiii.” Aceste cuvinte ale lui Desmond Merris se pot aplica perfect neandertalienilor pe care îi vom descrie în continuare.

Studiul diverselor schelete de *Homo neander-talensis* descoperite cu începere din 1856, ne permite să ne facem o idee destul de precisă asupra a ceea ce a fost acest om al glaciației

lui Wurm. De talie mică,
Reconstituire a pitecantropului, „omul din Java”.

nedepășind 1,60 m, este îndesat, cu un bust lung și picioare scurte. Degetul mare de la picior este depărtat. La fel cu predecesorii săi arcanthropienii, merge în picioare și drept. Vânător de stepă, trebuia să alerge repede. Oasele membrilor sale sunt robuste și articulațiile mari indică o putere musculară deosebită. Primele falange și oasele palmei sunt scurte și late, ultimele falange sunt lungi. Mâna pare să fi fost puternică. Compararea craniului omului de Neandertal cu cel al europeanului modern provoacă curiozitate. Capacitățile craniene sunt aceleași, 1500 cmc. Creierul voluminos ar fi putut clasa neandertalienii în familia * *Homo sapiens*, dar studiul mușchilor intracraniene a relevat o structură foarte simplă a circumvoluțiilor cerebrale. Unii savanți, printre care Marcellin Boule, au afirmat că omul de Neandertal nu posedă centrul cerebral al limbajului articulat.

Oase groase și o formă specială fac ca lungimea medie a craniului omului de Neandertal (20 cm) și lățimea sa (15 cm) să depășească dimensiunile omului modern: 18,1 cm și 14,1 cm la bărbat; 17,3 cm și 13,6 cm la femeie.

Craniul neandertalian, mai alungit, mai lat decât cel al lui *Homo sapiens*, este bombat lateral și are în spate o protuberanță caracteristică. Are fruntea joasă. Arcadele proeminente scurtează partea de sus a feței, iar partea inferioară este de asemenea proeminentă. Osul nazal este important. Nasul lat și cărnos iese bine în evidență. Arcadele dentare sunt largi, gura mare și maxilarul robust. Bărbia este abia schițată, uneori chiar absentă.

Sate din colibe, apoi peșteri

pentru epoca respectivă, structura socială a neandertalienilor era complexă, înainte de marile friguri din perioada Würm II, ei trăiau în „colibe” grupate în „sate”. Aceste locuințe rudimentare nu puteau adăposti mai mult de un cuplu cu copiii săi. Colibele erau locuite de câte un trib de vânători, cu șeful lor. În cursul epocii II a lui Wurm, frigul intens îi va obliga pe oamenii de Neandertal să se transforme în oameni ai cavelor. Ei construiesc în grote sau la ieșirea din ele, adăposturi sub stâncă, un fel de cabane alungite. Vetrele sunt ferite de ziduri joase din piatră. Grotele sunt despărțite uneori prin piei de animale, întinse pe stâlpi.

Să-l lăsăm pe Franck Bourdier să ne descrie o locuință tipică, ridicată sub o stâncă din regiunea Vau-cluse (Franța):

„În zona cea mai protejată a adăpostului se afla cabana limitată de două blocuri lipite de peretele de stâncă. Lungimea era de 11,50 metri și lățimea maximă de 7 metri; vetrele erau aliniate în lungul axei mari. Diverse activități se desfășurau în interiorul cabanei al cărei sol era plin de materii organice și de cărbune în timp ce pe lângă cabană solul era curat. O cabană ca aceasta, de 80 mp, implică un adăpost pentru mai multe cupluri și necesită o anumită reglementare a obiceiurilor”.

Seara, lângă un vânat

, principale și, în a-
reședințe secundare sau halte pentru

vânătoare. Seara, în fața unui vânat (cerb sau ren) bărbații comentau vânătoarea într-un jargon rudimentar, cu multe zgomote și gesturi, în fața tinerilor uluiți și povesteau cum se ascuseseră în zăpadă, acoperindu-se cu piei de animale, și așteptaseră îndelung trecerea unei turme de reni. Seara se încheia cu cântece și dansuri al căror zgomot era amplificat de piatra cavernei. Copiii speriați priveau spre umbrele fantastice ale dansatorilor proiectate pe pereți de lumina focurilor aprinse din loc în loc.

Oamenii de Neandertal au reușit, într-un climat glacial foarte aspru, să reziste temperaturilor coborâte, furtunilor și zăpezilor acumulate, datorită ingeniozității lor. N-ar fi supraviețuit dacă n-ar fi știut să profite de toate resursele naturale europene lipsite de ghețuri.

Să luăm exemplul zonei de la malurile Vezerei, în Dordogne (Franța). În această zonă au fost descoperite opere de artă preistorică despre care vom vorbi mai târziu. Este, totodată, regiunea din lume cea mai mult studiată de către arheologii care se interesează de paleolitic. Cursurile de apă au săpat în platoul calcaros al regiunii văi și defilee, grote și peșteri, șiruri de galerii. Falezile calcaroase, astfel străpunse, au oferit adăpost neandertalienilor. Ele ofereau, de asemenea, materia

primă pentru o adevărată industrie a pietrelor de silex care se găseau încrustate în calcar.

* stânga < Picioarele *"« H_t hii Tntor? i s Pre drea P_{ta} - Mem-drept era așezat de-a lungul corpului iar

brațul drept era îndoit, cu mâna cam la nivelul umărului. Capul era întors spre stânga, cu maxilarele larn deschise. Toate oasele scheletului, uneori zdrobite de greutatea pământului care le acoperea, erau la locul lor în conexiunile lor anatomice.

Striuri: o pre-scriitură

Deasupra scheletului s-au găsit pietre plate amestecate cu bucăți de oase. Printre acestea s-a aflat un os lung cu striuri pe el. De ce aceste striuri? Ele n-au preocupat savanții până ce americanul Alexandru Mar-shack s-a interesat de ele cât și de cele câteva sute de alte obiecte provenind din musterian și care fac dovada unui fel de pre-scriitură servind, fie la observarea ciclurilor lunare, fie la indicații pentru vânătoare.

În septembrie 1910 se descoperă, la La Ferrassie, mormântul unei femei. În 8 august 1912 s-au descoperit două gropi mici, cu lungimea de 70 de centimetri și adâncimea de 40 de centimetri. Fiecare conținea scheletul unui copil având de la trei la cinci ani. Sub o mică movilă, s-au găsit rămășițele unui copil foarte mic. În primăvara anului 1921, la La Ferrassie se descoperă cel de al șaselea schelet. Acesta a fost găsit cu capul despărțit de trunchi, într-o groapă având forma unui ou, lungă de 1,45 metri și acoperită cu o piatră. Toate scheletele au fost orientate est-vest și întovărășite de ustensile musteriene.

Piatra de acoperire, un bloc de calcar de formă triunghiulară, aproximativ echilaterală, cu laturi de 80 de centimetri și 15 centimetri grosime, îi mai uimește și socialistii. La suprafață, piatra are săpate mici

ast- ETri arupat'e câte două, trei sau patru și dispuse ada * rvaie regulate. Semnificația acestor adâncituri)a iⁿJ^{ervs}L^{jster}j^{oas}ă. s-au avansat ipoteze multiple: [r^{ar}T]Urpa unor constelații, adâncituri pentru păstrarea ei de purificare, lăcașuri pentru mici opaițe din grăsime și fitil-

Pentru ce credință?

Grija pentru așezarea corpurilor în morminte — scrie E. O. James — nu lasă îndoială față de existența unui cult al morților, care s-arfi înfiripat în paleoliticul mijlociu. Doar în regiuni ca Dordogne (Franța) unde sunt multe grote și adăposturi stâncoase, mormintele din preistorie au putut rezista timpului, intemperiilor, animalelor sălbatice, La acel stadiu, ritualul funerar nu pare să fi exprimat altceva decât credința într-o supraviețuire care cerea hrană și obiecte obișnuite ale vieții pe pământ. Nu se putea concepe nimic altceva."

H. Weinert, de la universitatea din Kiel, nu vrea să meargă atât de departe. El scrie: „Un mormânt cu o intenție pioasă (chiar fără credință în „dincolo”), nimic altceva decât dorința de a păstra memoria mortului cât mai multă vreme și de a prelungi existența sa. este — în toate privințele — o concepție posibilă la un stadiu superior al dezvoltării intelectuale; nu poate fi vorba de așa ceva în paleoliticul mijlociu, cu atât mai puțin în paleoliticul îndepărtat."

Franck Bourdier crede că oamenii de Neandertal aveau un cult al morților și al oaselor:

„Osemintele ursului au fost, probabil, cele maienerate; ursul, primul stăpân al peșterilor, dormea în timpul iernii și se trezea primăvara — constituind astfel simbolul renașterii sezoniere a naturii, în acele vremuri îndepărtate. (...). Cultul ursului, general azi la toate civilizațiile arctice, a apărut probabil în perioada Riss-Wurfm. În Wurmul timpuriu, existența sa pare aproape sigură, după descoperirile din grota de la Lascaux Acolo, o groapă acoperită cu lespezi, conținea oseminte de urs; alături se aflau patru grămezi de pietre și una din ele, un fel de cutie din lespezi, conținea tot oase de urs;¹

Oricum ar fi fost, omul de Neandertal a avut preocupări departe de a fi cele ale omului bestial al cavernelor, așa cum au vrut unii să-l vadă.

Prelucrarea pietrei

„Unealta există independent de situație și de epocă, pentru cine va ști să o vadă și să o folosească. Este sigur că această știință și tehnica de confecționare se transmiteau încă din acea vreme, de la o generație la alta." scrie Karl J. Narr, în cartea sa: *À la recherche de la préhistoire* („în căutarea preistoriei").

De-a lungul întregii istorii a omenirii, invenția cea mai durabilă și îndeletnicirea cea mai constantă a fost aceea a prelucrării pietrei. De la descoperirile din Africa orientală la toporiștile șlefuite din neoliticul european s-au scurs cel puțin două milioane de ani sub semnul silexului și al pietrei rotunjite. *Homo habilis* din Olduvai, sinantropul de la Șu-Ku-Tien și arcantropianul de la Swanscombe foloseau unelte din piatră. Neandertalienii

Sinantropul descoperit la Șu-Ku-Tien (China).

au folosit, și ei, unelte litice. În studiul civilizațiilor preistorice este indispensabil să avem câteva noțiuni, chiar sumare, privind industria pietrei.

Uneltele din piatră se obțin în două feluri. Se poate lua o piatră brută care să fie fasonată după dorință—unealta terminată este numită „nucleu” sau *nucleus*. Biri acest nucleu se poate desprinde o așchie care să fie prelucrată la rândul ei.

Care sunt rocile din care se pot desprinde așchii cu ușurință? Silexul, în primul rând, care este și cel mai răspândit. În Franța, silexul se găsește în calcarele și argilele alterate din era secundară. Se mai pot folosi cuarțul, cuarțitul și, într-o măsură mai mică, rocile cal-carboase silicioase cu granulație fină sau rocile eruptive.

În Europa, ca și în Africa sau în Asia, cele mai vechi industrii litice sunt constituite din pietre rotunjite, prelungi, care se pot ține bine în mână sau din bucăți de silex, prelucrate la un capăt. Prima confecționare de unelte a fost făcută plecând de la un *nucleus*.

Dar care au fost uneltele oamenilor preistorici?

Unelte din piatră cioplită pe două fețe

Modul cel mai simplu de a sparge o piatră este de a o lovi de o altă piatră mai voluminoasă, numită „nicovală.” Această tehnică a fost, desigur, folosită în abevilian, localizat în special în Africa, și caracterizată prin unelte grosolane având mărimea unei mâini.

Alt mod de a fasona o piatră este acela de a o lovi cu o altă piatră, numită „ciocan.” Această tehnică a dat obiecte de mare finețe care s-au găsit în Franța,

în Spania și Germania. Dar dezvoltarea mare a fost în Africa, unde uneltele din piatră

^GS>lită pe două fețe par să fi cunoscut multe întrebunări.

De la vârfuri ascuțite la dălți — o gamă de unelte

Vârfurile ascuțite sunt așchii de piatră retușate cu arii. Ele pot fi manevrate direct cu mâna sau se pot fixa la capătul unui băț sau al unui os.

Lamele sunt așchii subțiri, mai lungi, cu laturile aproape paralele. Astfel de lame rezultau din lovirea puternică a unui *nucleus* cilindric sau conic.

Răzuitoarele sunt așchii din piatră, cu o muchie proeminentă transversală. Se foloseau la prelucrarea pieilor sau chiar ca un fel de rindea, în alte cazuri.

Burghiile erau unelte cu un vârf ascuțit, bine fasonat pe toate părțile. Au apărut în paleoliticul superior și au servit la găurirea mărgelilor și a acelor.

Dălțile apar în cantitate mare, tot în paleoliticul superior și au avut, adesea, aceleași funcții ca și burghiile.

O adevărată industrie musteriană

„Musterianul este caracterizat prin micșorarea mărimii și numărului uneltelor din piatră prelucrată doar pe două fețe și prin creșterea numărului de așchii din piatră lucrată în chip de burghie, răzuitoare cât și prin începutul unei prelucrări a oaselor și a coarnelor de cerb.” scrie Annette Leming-Emperaire, în *Arheologia preistorică*.

În aceleași locuri în care au fost găsite vestigiile omului de Neandertal precum și în altele, savanții au descoperit un număr mare de „pietre cioplite.”

Neandertalienii au fabricat diferite unelte din piatră, funcție de locul în care s-au aflat și de perioada în care au trăit și aceasta de-a lungul celor 50.000 de ani, cât a durat musterianul sau paleoliticul mijlociu, după cum este numit mai frecvent.

Omul de Neandertal a ajuns la fabricarea în serie, cunoștea diviziunea muncii și diferențierea profesiilor! Fiecare ceată de neandertalieni își avea „cioplitorul de piatră” care le făcea unelte tuturor, în schimb, era hrănit și i se asigura existența.

Gabriel de Mortillet, inginer și arheolog, specialist în preistorie, a inventat termenul de „musterian”, după săpăturile efectuate la Moustier. Musterianul a fost împărțit de către Francis Bordes în cel puțin 24 de tipuri secundare. Aceste tipuri sunt, adeseori, diferențieri regionale și descrierea lor nu prezintă interes pentru nespecialiști.

Iată cum descrie Rudolf Grahmann câteva din „specialitățile” prelucrării pietrei din perioada musteriană:

„Răzuitoarele și burghiile joacă un rol esențial: cele din urmă sunt, adeseori, destul de mari (...). Pietrele ascuțite sunt plate, rezultând din așchii destul de subțiri. După felul în care sunt lucrate, unele par să fi fost prevăzute cu un mâner, în musterian mai găsim și așchii din

piatră ascutite la amândouă capetele. Printre răzuitoare, se găsesc și unele curbate, cu o latură

• ițită și care par să fi fost utilizate drept cuțite."

Bile pentru joacă

Omul din musterian, vânător și hăitaș de animale, trăia în adăposturi stâncoase în timpul rece, cunoștea focul, știa să-l facă și să-l întrețină. Constructor modest de colibe, el organizase o viață socială sumară, bazată pe autoritatea unui șef la câte circa patruzeci de indivizi, pe o repartitie simplă a muncii: vânătoare, confecționarea sculelor, cules, prelucrarea pieilor, întreținerea focului, coacerea alimentelor. Dar omul de Neandertal nu a fost decât un vânător din epoca de piatră? Câteva descoperiri ne fac să gândim că omul de Neandertal avea și alte preocupări. Dovada sunt bilele și discurile fără utilitate practică evidentă. Aceste bile din piatră sau argilă, găsite în diverse situri musteriene, unele cu o formă perfectă, au fost arme, obiecte rituale sau obiecte de joacă? Poate au îndeplinit cele trei funcții.

Astăzi încă, bilele din diverse materiale (lemn, metal, cauciuc), mingiile și baloanele, servesc la joaca tuturor copiilor și adulților. Se poate să fi fost la fel și în musterian.

Bile de vânătoare și semne prevestitoare.

Este posibil ca bilele să fi fost folosite ca *bolas*. *Bo-*

las sunt bile grele, învelite în piele și legate câte două printr-o curea, folosite încă și astăzi în America de Sud! pentru capturarea cailor sălbatici. Locuitorii din această regiune aruncă *bolas* în picioarele cailor care, astfel, se împiedică și sunt opriți. Neandertalienii au vânat la fel cerbii, renii și desigur caii. Câteva dovezi de oase și dinți de cal, ne permit să credem că animalele capturate erau aduse la locul de viață al cetei de neandertalieni și constituiau un fel de rezervă vie de hrană. Acesta ar fi fost totodată, un prim pas, timid, spre domesticire.

Există un obicei în Sardinia, acela de a azvârli pe un perete, bile moi din argilă. Dacă rămân lipite sau nu de perete—faptul este interpretat ca un semn prevestitor. Chippella Montezando a găsit urme ale unei practici similare în extremitatea unei galerii închise din epoca paleoliticului mijlociu. A descoperit acolo, amprente ale pașilor omului de Neandertal, imprimate în argilă. Urmele arată că, la lumina torțelor, el a confecționat bile mici din argilă, cu un diametru de 3 la 7 cm, pe care le azvârlea apoi într-o stâncă. Pe peretele grotei, bilele aplatizate și lipite, delimitează conturul unui adolescent asupra căruia sau în jurul căruia trebuiau lansate bilele. Această descoperire excepțională ne face să ne gândim și la un oarecare ritual inițiativ, de trecere la vârsta adultă — mai mult decât la un joc de adulți aventurați într-o groță la 400 de metri sub pământ.

Prime dovezi de artă

În orizonturile musteriene s-au găsit și discuri din silex, cioplite din *nucleus*. Perfecțiunea rară a execuției lor pare să meargă dincolo de o folosință utilitară. La ce au aceste discuri? Simbolizau oare Luna sau

lunile? Poate existau și năvete paleolitice iar Jocul era asemănător celui pe caro fi jucam noi înșine în
Este greu să ni-l imaginăm pe omul de Neandertal sculptând și modelând figurine. Și totuși, R. Forrer a găsit o păpușă foarte caracteristică și care prezintă aspectul unei „Venus” cu pieptul mare și forme rotunjite. Stâncile cu forme omenești sau animale trebuie să fi impresionat pe neandertalieni căci astfel de pietre s-au găsit în adăposturile lor.

Nu există artă picturală în musterian. S-au găsit însă bucăți de bioxid de magneziu negru și de ocră brun-roșcat, cu urme de zgâriere și frecare. Este posibil ca omul de Neandertal să-și fi vopsit corpul când pleca la vânătoare, când dansa sau cu prilejul unor inițieri sacre. Poate a vopsit pardoseala și pereții locuinței sale — așa după cum suntem siguri că s-a întâmplat în paleoliticul superior.

Peștera din muntele Circe

„Respect și spaimă, sentimentele sugerate de craniul găsit în muntele Circe, se regăsesc, se precizează și se diversifică într-un mare număr de morminte musteriene” scrie Louis-Rene Nougier în *Preistoria* sa.

Masivul calcaros Monte Circeo se ridică din Marea Tireniană, la circa 100 de kilometri sud de Roma. El oferea ființelor primitive adăpostul în peste treizeci de peșteri. Vreo jumătate de duzină au fost ocupate de

omul de Neandertal, printre care grota *Breuil*, *Elena*, *Grotta della Capre*, și grota *Stefanini*.

Neander-talienii din această epocă vâneau hipopotamul în mlaștinile vecine, cerbul, în pădurile de brad și stejar elefantul și rinocerul, de-a lungul țărmurilor.

În februarie 1939, profesorul A. C. Blanc face împreună cu A. Guattari, o descoperire fabuloasă. Iată ce povestește în revista *Antropologia* (1939):

„În 24 februarie un muncitor al domnului Guattari, care extrăgea calcar la cererea mea, a găsit intrarea într-un coridor scund și îngust în care s-a aventurat târându-se, urmat de Guattari și de câțiva din servitorii mei. A doua zi, am pătruns eu însumi în grotă și ceea ce am văzut a fost de neuitat. După ce m-am târât câțiva metri, plafonul cavității a fost mai înalt, permițându-mi să stau în picioare, în fața mea se deschidea o serie de încăperi legate prin coridoare scunde și înguste, cu bolțile pline de stalactite. Solul era plin de oseminte fosile amestecate cu pietre căzute din tavan.”

O cameră a craniului

La extremitatea unui ultim coridor îngust „am pătruns într-o încăpere aproape circulară, de 4,10 metri pe 5,40 metri, în care abia se putea sta în picioare. De-a lungul pereților erau înșirate oseminte de cerb și de bizon. Spre un capăt al încăperii, un morman de pietre forma un fel de oval. În centrul lui se afla un craniu uman. Am recunoscut imediat caracterele sale neandertaliene. Când l-am văzut, era așezat pe calotă, dar culoarea sa dovedea că, inițial, a fost așezat pe

• non orbitală stângă, cu partea occipitală dreaptă -reg J spre sus.” — scrie Guattari. ^{int0al} Acest craniu, bine conservat, dar fără mandibulă, al unui om de Neandertal, de 50 de ani, mort în *mă* unei răni adânci făcută de un obiect ascuțit, în mola dreaptă. S-au detectat fracturi la baza craniului. Osul orificiului occipital prin care trece măduva spinării nentru a se lega de creier, a fost îndepărtat după moarte-aceasta, în vederea scoaterii creierului care a fost desigur mâncat, în scopul transmiterii către cei vii a atributelor magico-religioase ale decedatului.

„Am întreprins cu emoție un pelerinaj la muntele

Cj,ce __scrie în anul 1962 Louis-Rene Nougier.

Simțeam respect, dar și un soi de teamă în fața acestui mori, teamă pe care o Inspirase, poate, și contemporanilor săi. De ce a fost așezat acest depozit funerar tocmai în adâncul galeriei, ciat fiind faptul că, în acea epocă primitivă, accesul se făcea anevoios, doar târându-te?”

În Italia, primul om de Neandertal a fost descoperit în anul 1929, la nord-est de Roma. S-au extras, de la adâncimea de 6 metri, dintr-o carieră de aluviuni, oase de elefanți antici și hipopotami și craniul^ bine conservat, fără mandibulă, al unei tinere femei. În anul 1935, în aceeași carieră, s-a descoperit un al doilea craniu.

Musterienii, mai răspândiți decât neandertalienii

H. Weinert precizează: „Cunoaștem acum existența neandertalianului în toate țărilor mediteraneene:

m i,
wmt[^]L[^]i[^]L[^].

»³Y&.T"
&Mite

Spania, Italia, Malta, Palestina, de asemenea în Crimeea, Franța, care trece drept paradisul hominidilor primitiv; în Germania centrală, regiunea Weimar este locul clasic de ședere al hominizilor.”

Adeseori s-a vorbit fără a se face distincție între musterieni și neandertalieni.

În Europa centrală s-au descoperit numeroase rămășițe omenești întrucâtva diferite de omul de Neandertal din Vestul european. Descoperirile de la Subalyuk (Ungaria) și Sipka (Bulgaria), precum și cele din Croația au pus în evidență numeroase vestigii umane, alături de unelte musteriene. Oasele și craniile a vreo douăzeci de indivizi de rasă apropiată omului de Neandertal, zdrobite sau sparte, i-au determinat pe unii savanți să spună că ar fi vorba despre resturile unui ospăț antropofag.

Urme musteriene se găsesc în Spania și Africa de Nord. În anul 1932, resturi neandertaliene sunt descoperite lângă Rabat, iar altele, mai târziu, lângă Tanger.

În anii 1966 și 1967, la Irhoud, în sudul marocan, s-au găsit trei crani neandertaliene. Musterianul este bine reprezentat de asemenea în Libia, Egipt și Siria.

„Muntele Prăpastie!” din Evanghelie

În Palestina se găsesc vestigii numeroase din perioada Wiirm timpurie, în special hominizi descoperiți între anii 1925 și 1935 și numiți, uneori, „oamenii din Palestina”.

La doi kilometri de Nazaret se află așa-zisul munte al Prăpastiei!, de pe care, nazarinii au vrut să-l împingă în gol pe Christos. „Și s-au sculat, L-au scos afară din cetate și L-au dus până în sprânceana muntelui pe care era zidită cetatea lor, ca să-l arunce jos în prăpastie” (Luca, IV, 29,30).

Pe aceste locuri, Neuville și Stelekis au descoperit, în 1930, rămășițele a șapte indivizi, în 1965 săpăturile au fost reluate de Bernard Vandermeersch de la facultatea de științe din Paris, care a descoperit alte mici schelete înhumate cu ofrande. Toate aceste schelete, cu o vechime de peste 50.000 de ani, au fost studiate cu atenție.

În aceste zone musteriene trăiau oameni care evident, nu erau neandertalieni și care semănau mai degrabă cu oamenii moderni ai căror strămoși ar putea fi. Vandermeersch a remarcat că fața lor nu era împinsă înainte, ci era verticală, ca a noastră. Nu avea nici orbitele mari, circulare, precum neandertalienii. Aveau de asemenea la fel ca noi, osul obrazului unghiular.

La muntele Cârmei, neandertalieni „moderni

care prezenta atât caractere arhaice cât și modern. Unii văd în această populație a Palestinei neandertalieni în drum spre *Homo sapiens*, alții văd încrucișări de neandertalieni cu strămoși ai lui *Homo sapiens* și alții în fine: văd un tip local, bine definit. Prima din cele trei ipoteze este cea mai puțin probabilă, căci se pare că evoluția spre *Homo sapiens* s-ar fi realizat în mare măsură încă înainte de apariția omului de Neandertal în Europa. Acesta n-ar fi decât o rasă degenerată, adaptată marilor înghețuri din Wurm.

Alt loc din muntele Cârmei este „grota ieșilor” (*Mugharet-Skouh*) unde au fost găsite craniile și scheletele a unsprezece indivizi care, deși primitivi, prezintă totuși unele caracteristici „moderne” și o asemănare vagă cu omul de Neandertal,

În Rusia, de asemenea,

o asociere cu *Homo sapiens*

Peștera Kiik-Koba, la nord-est de Sevastopol (Crimeea), a oferit rămășițele unui copil de un an și pe cele ale unui adult. Osemintele prezintă un amestec de caracteristici neandertaliene și „moderne”, în anul 1924, arheologul rus G. A. Bonșe-Osmolovski a descoperit vestigiile de mai sus, împreună cu numeroase unelte musteriene. Mormântul adultului era săpat adânc în solul peșterii. Mortul a fost așezat culcat, pe partea dreaptă, cu picioarele ușor îndoite spre bust. La o distanță de circa un metru, într-un alt mormânt, cadavrul unui copil a fost așezat pe partea stângă, cu picioarele de asemenea îndoite.

În anul 1939, dintr-o mică peștera de lângă Jnd s-a extras scheletul unui copil de 8 ani. Ar-

Sar narKOnu,

t un deta|iu înduioător: corpul

•

se odihnea pe un covor de oase de capră, ul-se u pentru cel djsparnt Craniul prezenta o asociere de trăsături neandertal de *Homo sapiens*.

Flori și o coroană pentru mort

La 400 de kilometri de Bagdad, în grota de la Șanidar, mai trăiesc și acum kurzi. Așa cum au putut-o face și oamenii de acum 60.000 de ani, păstorii din zonă au construit colibe din crengi într-o încăpere mare a peșterii. Acolo aprind focul cu oțel și silex. S-au găsit scheletele a șapte oameni de Neandertal: trei muriseră zdrobiți de stânci. Unul din ei fusese rănit la coaste cu vârful unei lănci sau cu un cuțit din piatră. Un bărbat cu craniul grav zdrobit a fost înmormântat cu mare ceremonie. Faptele au putut fi reconstituite și John E. Pfeiffer ni le descrie:

„Într-o zi de primăvară, cu circa 60.000 de ani în urmă, membrii familiei sale au plecat pe dealuri, au adunat multe flori sălbatice, au făcut un pat pe sol, loc de odihnă pentru defunct. Alte flori au fost așezate, desigur, pe mormânt; se pare că unele au fost împletite cu crengile unui arbust asemănător pinului, în scopul de a ajorma o coroană. Vestigii ale acestei ofrande se găsesc sub formă de polen fosilizat la locul mormântului.”

Analiza granulelor de polen a fost făcută de către

soția marelui specialist francez în preistorie Leroi-Gourhan.
re

Oamenii de Neandertal dispar

Odată cu perioada Wiirm III, omul de Neandertal dispare destul de brusc, pentru a lăsa locul lui *Homo sapiens*, strămoș direct și foarte puțin diferit de omul actual. Cele două rase au trăit, o vreme, paralel, una lângă cealaltă, cu cel puțin 32.000 de ani în urmă. Perioada Wurm III, de acum 30.000 de ani, a fost o glaciație de o vigoare cu totul deosebită. Hăituiți de noii veniți, copleșiți de frig, neandertalienii se sting, făcând loc civilizațiilor paleoliticului superior. William H. Howells a publicat, în anul 1974, un articol foarte interesant consacrat problemelor încă nerezolvate puse de omul de Neandertal: „Prin ce era el diferit de omul de astăzi? Era, așa după cum cred unii, mai puțin inteligent, în ciuda creierului lui voluminos? Era oare, după cum afirmă alții, incapabil să articuleze toate sunetele limbajului modern, cu toate că a avut unelte confecționate cu îndemânare, anumite idei religioase o viață socială? De unde venea? Ce s-a întâmplat cu el?”

„Neandertalienii, afirmă Howells în concluzia articolului său, vor avea mereu o importanță primordială pentru cunoașterea evoluției umane. Lucrul cel mai important nu este să știm dacă ei au fost strămoșii noștri direcți sau doar indirecti. Cel mai însemnat fapt este că ei constituie un moment bine definit al preistoriei. Ei ne indică unele căi importante ale evoluției recente și ne sugerează noile întrebări pe care ^{urme} - le punem.”

„Au devenit oamenii de Neandertal? Au intrat după cum o cer legile evoluției? Sau, din ce - re mai respinși, s-au perpetuat poate departe de orice civilizație? Unii sunt tentați să gândească aceasta, mai degrabă atrași de irațional, decât de descoperirile adevăratei științe.

Supraviețuiesc ei, oare, oameni a'i zăpezilor”?

În „groaznicii

În anul 1973 a apărut cartea „*Omul de Neandertal trăiește încă*”, lucrare în care belgianul Bernard Heuvelmans și rusul Boris Porșenev au prezentat o teză întâmpinată cu scepticism de savanții paleontologi și antropologi. Cei doi autori afirmă că omul de Neandertal nu a dispărut complet odată cu sfârșitul pleistocenului superior, dar, respins de strămoșii noștri preistorici, a supraviețuit în păduri și munți, în comunități restrânse. Descendenții actuali ar fi „Yeti”, sau „groaznicii oameni ai zăpezilor.”

Teză și presupunere interesante dar nesusținute de nici o dovadă serioasă. Să așteptăm întâlnirea cu un Yeti, pentru a-l întreba ce crede! Ne va vorbi, poate, despre strămoșii lui vânători de mamuți și cioplitori de piatră?

i».

PARTEA A DOUA

Adevărații noștri strămoși

i

P¹

dată cu dispariția, în urmă cu 30.000 de ani, a ultimilor neandertalieni, și odată cu apariția lui *Homo sapiens*, începe paleoliticul superior, care, timp de mai mult de 20.000 de ani, marchează o accelerare considerabilă în evoluția gândirii și a tehnicilor omenești. Această perioadă este caracterizată prin omul de Cro-Magnon.

„Cu începere de la omul de Cro-Magnon — scrie profesorul Leroi-Gourhan — manifestările intelectuale se multiplică și viața oamenilor din această epocă oferă o complexitate și o bogăție comparabile cu acelea ale populațiilor primitive recente. Putem chiar să credem că, în regiunile ce vor deveni, câteva milenii mai târziu, centre importante de civilizație, condițiile de dezvoltare economică și culturală ale omului preistoric au fost mai favorabile decât cele din epoca modernă pentru populațiile antice, pentru boșimanii din Africa de Sud sau pentru australienii care au păstrat până azi elemente din epoca de piatră.”

La aceste observații mai trebuie adăugată una Viața oamenilor în acea epocă era mult mai trepidantă decât aceea a raselor degenerate actuale. Oamenii din paleoliticul superior, chiar dacă nu erau cu adevărat conștienți, participau la nașterea unei civilizații creatoare și novatoare pe toate planurile vieții sociale, tehnice și artistice. Nu acesta este căzu! populațiilor primitive care, astăzi, sunt în plin regres și care nu far decât să repete gesturi milenare, fără a mai inventa ceva nou.

Homo sapiens european

n nou tip de om va cuceri lumea și o va modela timp de 30.000 de ani. „*Homo sapiens* — scrie Karl J. Narr — îl va înlocui complet pe omul de Neander-tal. Originea sa rămâne controversată, în anumite regiuni din Europa și Asia, el pare să fi coexistat cu predecesorul său direct. Se pare că nu-l putem considera ca descendent al neandertalianului căruia îi este superior din toate punctele de vedere și că originea sa ar fi extra-euro-peană. Etapele dezvoltării culturale indică o pătrundere progresivă, tot mai rapidă și irezistibilă în final, a noilor moduri de viață. De altminteri, aspectul fizic și morfologia lui *Homo sapiens*, cu totul noi, par să interzică orice filiație directă plecând de la omul de Neandertal. Avem de-a face cu o transformare totală a populației”.

în locul zis „Cro-Magnon”

Am vorbit deja de anumite locuri din regiunea Dor-dogne (Franța), unde se află adevărate vâi preistorice. Acolo, în falezile din calcar de la Eyzies, în locul zis „Cro-Magnon” este identificat pentru prima dată omul modern. În anul 1868, muncitorii care construiesc calea ferată Perigueux-Agen, descoperă un adăpost sub o stâncă. Louis Lartet, nepotul celebrului specialist în preistorie Edouard Lartet, descoperă, îngropate la adâncime în stâncă, cinci schelete vechi de 30.000 de ani, împreună cu oseminte de animale, unelte de silex și o cantitate mare de scoici masive găurite în vederea alcătuirii de coliere. Trei bărbați, o femeie și un fetus au fost, în mod evident, îngropați împreună, în anul 1874, după studierea scheletelor, Quatrefages și Hamy definesc rasa de Cro-Magnon, care este aceea a lui *Homo sapiens* din paleoliticul superior.

Omul de Cro-Magnon este înalt — unul din schelete măsoară 1,80 metri — și are o capacitate craniană foarte mare, 1590 centimetri cubi. Craniul său alungit, cu arcade proeminente nu se distinge mult de acela al anumitor primitivi actuali, cu toate că nasul său îngust și bine evidențiat îl deosebește de rasele cu nasul plai. Fața este lată și joasă, bărbia proeminentă, fruntea înaltă: orbitele au formă dreptunghiulară. Pe oasele membrelor sunt marcate puternic amprente musculare.

Oamenii, ca aceia care s-au găsit la Cro-Magnon, și-au făcut apariția în Europa, cu circa 35.000 de ani în urmă, într-o perioadă de climă relativ blândă și umedă, înainte de noua perioadă glaciara Wurm Iii Se pare

că oamenii din paleoliticul superior care trăiau în Europa aparțineau aceleiași specii.

Diferențele dintre ei ar fi fost cu mult mai mici decât cele care există astăzi între locuitorii țărilor mediteraneene și cei ai țărilor nordice.

Perpetuați în Țara Bascilor, până în zilele noastre

„A fost moda — scrie Weinert — ca, la un moment dat, să se descrie fiecare contemporan al omului de Cro-Magnon ca o rasă particulară, pe baza unor diferențe individuale față de tipul așa-zis normal. Există, bineînțeles, un tip de Cro-Magnon *stricto sensu*, dar trebuie să considerăm ca varietăți europoide scheletele de la Combe-Capelle din regiunea Dordogne și acelea de la Chancelade, ca să nu cităm decât două exemple din multitudinea celor ce erau să fie numite rase distincte. Este exagerat să se păstreze nume de rase ca: BriJnn, Galley-Hill și Aurignac; chiar și scheletele de la Grimaldi se leagă de grupul de la Cro-Magnon.” Semnalăm faptul că anumiți autori cred că omul de Cro-Magnon s-a perpetuat până în zilele noastre. Un studiu al profesorilor Jean Bernard și Jacques Ruffie este bazat pe corespondențele dintre repartitia anumitor tipuri hematologice (caracteristice ale elementelor sângelui) și repartitia anumitor culturi. Rezultă că oamenii de Cro-Magnon s-ar fi conservat în Țara Bascilor, „ultim loc unde ei și-ar fi păstrat originalitatea biologică și identitatea culturală.”

%n?

Tipuri mai puțin diferențiate decât marile rase moderne

Să spunem câteva cuvinte despre cele două mari varietăți recunoscute ale lui *Homo sapiens*, cu caracteristicile generale foarte apropiate de cele ale omului de Cro-Magnon. Este vorba de așa-zisele rase de Grimaldi și de Chancelade.

Rasa găsită în „*Grotă copiilor*”, la Grimaldi, lângă Menton, prezintă caractere negroide difuze: craniu doli-cocefal și foarte înalt, frunte dreaptă, orbite mai puțin accentuate și mai mici decât la omul de, Neandertal. Maxilarele sunt încă puternic împinse în afară, bărbia este puțin conturată. Dinții, relativ mari, păstrează câteva caracteristici primitive. Scheletul prezintă aceleași proporții ca la negroi.

Rasa de Chancelade și-a luat numele de la adăpostul de sub o stâncă de lângă orașul Chancelade. Este o rasă robustă, de talie mică, 1,55 metri și cu o capacitate craniană foarte mare, 1710 centimetri cubi. Arcadele sunt puțin proeminente. Fața este lată și înaltă. Pomeți accentuați și o bărbie accentuată completează descrierea unui tip vecin cu rasa mongoloidă. Să semnalăm că, citind descrierile diferitelor schelete găsite, ar fi hazardat să afirmăm că încă din acea epocă trăiau în Franța strămoșii celor trei mari rase actuale: rasa albă, rasa neagră și rasa galbenă.

N. Theobald, în „*Bazele geologice ale preistoriei*”, scrie în concluzia paragrafului asupra diferențelor rasiale ale lui *Homo sapiens* din acea epocă:

„În general, populația din paleoliticul superior era constituită dintr-un ansamblu de forme mai puțin

diferențiate între ele decât cele care trăiesc în prezent. Există un fond de caractere comune peste care se suprapuneau anumite particularități. Din diferențierea acestor particularități s-au născut rasele moderne.”

Este greu să spunem mai mult în stadiul actual al cunoștințelor noastre.

Activitățile litice: un salt considerabil

Homo sapiens din paleoliticul superior se caracterizează printr-o mare diversitate în confecționarea uneltelor din piatră. Acestea sunt mai ales constituite din lame fine și ușoare. Confecționarea lor este destul de specială. Pfeiffer spune:

„Prima fază constă în pregătirea unui nucleu de silex de formă cilindrică grosieră, de 10-15 centimetri, asupra căruia se lovea puternic cu o piatră-ciocan. Lovitura făcea să se desprindă o așchie îngustă. Loviturile următoare făceau să se desprindă și alte așchii.”

La omul de Neandertal am întâlnit „fierarul pietrei”. Această specializare se va accentua în paleoliticul superior. Stadiul în care orice om primitiv, în calitatea sa de vânător, era în stare să-și confecționeze propriile arme și unelte, a fost depășit. Artă de a ciopli piatra se complică, devine mai rafinată, ajunge să fie ocupația unor veritabili „artizani ai pietrei”.

Cu același *nucleus*, omul de Cro-Magnon va fi în stare să confecționeze mult mai multe unelte decât predecesorii neandertalieni. Profesorul Leroi-Gourhan ne explică foarte clar:

„Cu un kilogram de materie primă, tăietorii de piatră musterieni obțineau doi metri de lamă ascuțită, randament foarte onorabil. Oamenii din epoca renului fac un salt considerabil în confecționarea lamelor ascuțite: șase la opt metri pentru un kilogram de materie primă (lamă grosieră) și până la douăzeci sau douăzeci și cinci de metri pentru lamele fine. Să nu uităm și așchiile rezultate la prelucrare, deșeurile care au fost de asemenea folosite pentru producerea altor unelte.”

Leroi-Gourhan observă că, timp de zeci de milenii, oamenii au fost obligați să rămână în regiunile în care găseau silexul sau o piatră dură ca să-l înlocuiască. Odată cu apariția omului de Neandertal, se poate constata prezența unor grupuri umane departe de zonele bogate în silex

„În epoca musteriană, răspândirea crește, unelte din silex depășesc, pe hartă, regiunile în care se găsește piatra, în regiunile îndepărtate de sursele de silex, se încearcă producerea de unelte din roci de gradul doi. Mai târziu, locurile albe de pe hărți se umplu și omul circulă peste tot, abandonând adeseori unelte uzate din silex.”

Prima civilizație: Aurignacianul

Trei mari civilizații s-au perindat de-a lungul a circa 25.000 de ani: aurignacianul (după localitatea Aurignac din Pirinei) de la 35.000 de ani la 21.000 de ani, solutre-anul (după

Solutre, lângă orașul Mâcon) de la 21.000 de ani la 18.000 de ani și magdalenianul (după adăpostul de la La Madeleine, în Dordogne) de la 18.000 de ani la 10.000 de ani.

S-au propus și s-au studiat și alte împărțiri și

Mormântul unei femei bătrâne și al unui adolescent de 16 ani descoperit în anul 1901 în grotă zisă „a Copiilor”, la Grimaldi.

subîmpărțiri. Este evident că aceste trei mari civilizații au cunoscut dezvoltări și variante — dar nu vom intra în aceste subtilități de mare specialitate.

Semnalăm doar faptul că, în anumite lucrări, se vorbește despre o civilizație din Perigord sau perigor-diană pentru a desemna aurignacianul recent.

Aurignacianul începe cu o climă relativ blândă în păduri și câmpii. Treptat însă, condițiile redevin cele din timpul glaciațiunilor. Majoritatea pădurilor dispar și sunt înlocuite printr-un peisaj plin de arbuști și tufe. Nordul și estul Europei sunt acoperite cu o tundră înghețată. Sfârșitul acestei epoci cunoaște, totuși, o fază mai temperată.

Oamenii din aurignacian au lucrat lame brute și nenumărate unelte care serveau la prelucrarea altor materii prime precum: osul, lemnul, coarnele de cerb. Uneltele din piatră, având forme variate, vor fi concurate de-a lungul mileniilor de alte unelte din os sau din fildeș.

Pe măsură ce se dezvoltă aurignacianul, ascuțișurile din os se confecționează tot mai groase, încep să aibă secțiunea ovală. Răzuitoarele groase rămân o caracteristică a culturii aurignaciene. S-au găsit și plăcuțe din piatră cu gravuri de animale și picturi. Vom reveni] asupra acestui subiect.

În Europa, civilizația aurignaciană este evidențiată în Spania, Italia, Franța, nordul Angliei, Germania, Austria, Ungaria și în Rusia meridională.

â-

Civilizația solutreană

Oamenii care au adus civilizația solutreană au apărut cu circa 23.000 de ani în urmă, într-o perioadă de frig intens. Chiar în nordul Franței, ei au întâlnit ierni geroase care durau câte nouă luni, cu frecvente temperaturi de -25 de grade. Scoția și cea mai mare parte a Irlandei sunt acoperite de o masă de gheață având o înălțime de peste 1600 de metri. Nivelul oceanelor scade progresiv cu 180 de metri descoperind cea mai mare parte a platoului continental din lume.

Nu există nici Canalul Mânecii, nici Marea Nordului, ci o câmpie întinsă și unică, între Franța și Anglia. Baltica este un mare iac cu apă dulce, produs de ghețari. Litoralul nu are nimic atrăgător. Se văd marile fluvii prăvălindu-se în mare de la înălțimea platoului continental, într-un zgomot asurzitor. Apele de coastă, adânci și reci, nu conțin decât puțin pește. Doar câteva specii de moluște se agață de stânci. Se înțelege că, în astfel de condiții, omul prefera adăpostul văilor din interiorul ținutului.

Caracteristica cea mai cunoscută a solutreanului este faimoasa „frunză de laur”. Aceste frumoase exemplare din silex, simetrice, plate și ascuțite, puteau fi lungi sau scurte, subțiri sau groase... variațiuni în jurul aceleiași forme. Unele sunt cu mult prea delicate pentru a fi fost folosite ca unelte.

Solutreanul prezintă, față de aurignacian, diferențe de tehnici în ceea ce privește modul de prelucrare a pietrei.

În Europa, civilizația solutreană cuprinde nordul și estul Spaniei, numeroase puncte din sudul și centrul

Franței, o fâșie relativ îngustă care traversează partea centrală a continentului, până la Marea Neagră, cu o dezvoltare deosebită în Ungaria, care ar putea fi patria sa de origine.

Solutreanul a fost scurt, n-a durat mai mult de 3.000 de ani și a fost repede absorbit de aurignacian, care l-a transformat. Astfel s-a născut, poate, magdalenianul.

Trebuie să remarcăm că, prin forța lucrurilor, toate datele prezentate au o oarecare doză de imprecizie.

Civilizația magdaleniană

Sfârșitul solutreanului și începutul magdalenianului sunt caracterizate printr-o îndulcire temporară a climei, urmată de condiții foarte severe de frig și ariditate. Europa este cuprinsă

de o floră și o faună arctice. Ultimele milenii văd dispariția progresivă a epocii glaciare și apariția unei clime temperate, asemănătoare celei de azi.

Adăpostul care a dat numele magdalenianului este situat într-o faleză de calcar din regiunea Dor-dogne. Adăpostul de sub stânca La Madeleine este prima dintr-o serie de „locuințe” preistorice cu pereții acoperiți de gravuri și de desene aliniate unele lângă celelalte, pe mai multe zeci de metri, în lungul falezei.

Cu paisprezece mii de ani în urmă, valea era plină de viață. Existau trupe de reni, bizoni și de cai. Locuințele de sub stâncile în surplombă ale falezei erau folosite, probabil, când vremea era urâtă și când mag-dalenienii părăseau locuințele din aer liber.

Magdalenianul a durat mai mult decât dublul

solutreanului, poate șapte sau opt milenii. Era glaciară se sfârșește cu alternanțe de faze reci și faze cu climă temperată, răcoroasă și umedă. Marii ghețari se topesc treptat, sporind apele din fluvii și ridicând nivelul oceanelor. Apele acoperă încet câmpiile platoului continental, formând mări întinse, însoțite și relativ puțin adânci, cu floră și faună marine abundente.

Somonii urcă cursurile fluviilor și râurilor. Magdalenienii îi capturează cu ajutorul harpoanelor, după ce barează firul apei cu plase lungi, împletite.

O vârstă de aur

Comunitățile umane încep să sporească în număr. Apar adevărate mici sate. Între 12.000 de ani și 10.000 de ani, oamenii ocupă suprafețe de patru ori mai întinse decât toți predecesorii lor. Populația totală a Franței este de mai multe zeci de mii de indivizi. Această perioadă este o adevărată vârstă de aur a paleoliticului.

În mod paradoxal, magdalenianul este o civilizație care se leagă mai mult de aurignacian decât de soiul-trean, din care nu perpetuează modul splendid de prelucrare a pietrei.

Magdalenianul s-a răspândit în nordul Spaniei, Franța, sudul Angliei, vestul și sudul Germaniei, Elveția, Moravia, Ungaria, sud-vestul Poloniei, în general, magdalenianul se întâlnește în întreaga Europă Centrală, până la limitele Rusiei.

Peșterile amenajate

Cele mai durabile și cele mai numeroase mart lăsate de oamenii preistorici sunt urmele ocupațiilor din peșteri și din adăposturile de sub stânci. Adâncuri peșterilor nu par să fi fost locuite vreodată. Oamenii trăiau în apropiere de intrarea pe care o alegeau, pe care se putea, orientată spre sud, pentru a beneficia de căldura soarelui. Ei nu pătrundeau în coridoarele și în sălile din adâncimea peșterilor, decât pentru a se dedica unor ocupații artistice sau unor forme complexe de magie și religie.

Amenajarea peșterilor era mai elaborată decât în epocile precedente. Intrarea era închisă uneori cu blocuri mari din piatră sau ziduri având practicate uși și ferestre, sau perdele din piei de animale. Solul era nivelat, pavat, vetrele erau din pietre supraîncălzite sau în gropi de dimensiuni mari. Interiorul era delimitat prin ziduri scunde de piatră.

În regiunea Dordogne s-au găsit rămășițele unei colibe din epoca solutreană. La periferia unui patruleter au fost ridicați stâlpi pentru șarpantă, înclinați unul spre celălalt formau un acoperiș învelit cu piei și crengi.

Adevărate locuințe în aer liber

S-au găsit, de asemenea, rămășițe ale unor adevărate locuințe în aer liber, din lemn și din piatră, cu mai multe încăperi, cu solul pardosit și cu locuri pentru vatră. De cele mai multe ori, aceste locuințe au fost colibe sau corturi, cu un acoperiș plat.

Uintele vânătorilor de mamuți — scrie Karl J. 'erau' adeseori foarte mari. Pe jumătate subteran^{Narr}

"roteau atinge până la 40 de metri în lungime și 17 m în lățime într-un caz s-au găsit și rămășițele unui H" — nexă Ansamblul construit trebuie să fi fost foarte înalt^{ferivf} Pereții, proptiți cu colți de elefant, aveau uneori 50 cm înălțime ICP desigur pentru statuetele unor Venus — care

»-w"t|O| MlwC; w*»"" y * w i i •

Îteaza din aceeași epoca — pentru mici sculpturi sau alte obiecte. Acoperișul se rezema pe stâlpi și era făcut din oi și crengi împletite, poate acoperite cu pământ și mușchi. Vatra era în mijlocul colibe.

' Aceste locuințe mari, solide și durabile, grupate uneori în adevărate sate mici, sugerează o nouă organizare socială, deja schițată în perioada Wiirrn timpurie: constituirea de grupuri ierarhizate, divizate în familii. Acest început de sedentarism a fost înlesnit de faptul că renul juca un rol capital în viața oamenilor din paleoliticul superior, în acea vreme, contrar obiceiurilor lor de azi, cirezile

de reni nu efectuau mari migrații sezoniere, după cum au crezut multă vreme specialiștii în preistorie.

La Pincevant, 250 de grame de carne pe om și pe zi

La Pincevant, din anul 1964, au început să se desfășoare, sub conducerea profesorului Leroi-Gourhan, cercetări minuțioase cu mijloace corespunzătoare. Situl este foarte bine conservat.

S-au găsit urmele a numeroase vetre, vestigii a tot felul de animale și, în fine, grăunțe de polen care au

permis determinarea caracteristicilor florei existentă în acea vreme,

ra

De-a lungul secolelor, nimic n-a tulburat ace. loc, astfel încât s-au găsit așchii mărunte de silex ca s-au potrivit exact în pietrele mai mari din care fusese desprinsă. Săpăturile au pus în evidență amplasament[^] de corturi presărate cu ocră roșu.

La interior, lângă vatră! niște blocuri de piatră serveau drept scaune cioplitorilor de silex.

Osemintele exhumate, în cantitate foarte mare, indică faptul că magdalenienii obișnuiau să se instaleze la Pincevant de unde pândeau cirezile de reni care treceau Sena printr-un vad.

După dantura și coarnele animalelor, se poate spune că oamenii erau prezenți în situl d'e la Pincevant din iulie până în octombrie, uneori poate chiar din luna mai.

Altă estimare, și anume aceea asupra rațiilor alimentare: considerând în medie cinci persoane într-un cort și cincizeci de kilograme de carne comestibilă la un ren, pentru staționări de cinci la șase luni, rezultă cam 250 de grame de carne pe om și pe zi — ceea ce corespunde unui beefsteak substanțial!

Corturile erau construite — se pare — pe armături de prăjini deasupra cărora se întindeau piei sau o scoarță, cam în genul celor utilizate de indienii din America de Nord. La intrare, într-un punct bine luminat al locuinței, ardea un foc permanent. Jur împrejur, pe solul presărat cu oase și coarne de ren, erau amenajate spații pentru circulație și pentru locurile de dormit, din piei și ierburi.

n cabană de mari dimensiuni, ^constituită

x/ârsta cabanei de mari dimensiuni de la Mesirici

HP kilometri la sud de Kiev), a cărei reconstituire (»afi •văzută la muzeul din acest oraș, este estimată la Pn nOO de ani Louis-Rene Nougier, care a studiat-o di-«d în anul 1968, ne-o descrie astfel:

' Ea atinge 6 metri în diametru, la o înălțime totală 2 80 metri. Suprafața ei este de circa 28 de metri nfrati Comportă trei nivele de construcție, pe bază de ase'de mamuți. Primul nivel constă din patru sau cinci rânduri de mandibule de mamut și ajunge la circa 75 de centimetri înălțime. Al doilea nivel este constituit din omoplați îmbinați cu mandibule, ajungând să dea o înălțime'de până la 1,50 metri. In fine, nivelul final este realizat din colți de mamut înfipti în sol care se îmbină deasupra cabanei. Câțiva stâlpi interiori servesc drept consolidare a armăturii de colți, deasupra căreia vin piei de animale, crengi și alte elemente vegetale." Vom avea prilejul să revenim asupra diverselor locuințe ale omului din paleoliticul superior. La capitolul privind arta paleolitică vom vorbi despre mobilier. Cu descoperirea acestei cabane, pătrundem într-o lume diferită și ne putem gândi deja la locuințele anumitor oameni moderni.

„Mai evoluat, mai rafinat decât predecesorul său — precizează Karl J. Narr — *Homo sapiens* se înconjoară de obiecte frumoase, are simțul culorii și poartă diverse podoabe. Cadavrele erau adeseori vopsite cu ocră roșu. Se pare că acest obicei s-a extins și la cei vii. Ocră era considerat un material scump și prețios. Pe

anumite statuete având forme umane se observă striuri fine care au fost considerate, inițial, tatuaje dar care sunt, mai degrabă, rămășițele unor decorări ornamentale... Gustul pentru frumos se extinde la obiectele cele mai obișnuite: armele sunt decorate, sculptate cu finețe. Brățările și micile discuri plate care se purtau, desigur, pe frunte, sunt lucrate din os și fildeș și decorate cu desene geometrice."

Morminte elaborate

Am văzut cum își îngropau morții oamenii din perioada veche a Wurmului. Aceeași practică

se perpetuează în paleoliticul superior. S-au descoperit multe morminte, unele din ele conținând mai multe schelete. Cel mai vechi mormânt este cel descoperit în peștera Paviland, explorată în anul 1823 (Țara Galilor).

Morminte aurignaciene au fost găsite deaseme-ne în Franța, în Moravia, în Siberia.

Morminte solutrene au fost descoperite la Solutre în Franța, în Bavaria și în alte zone.

Morminte magdaleniene au fost scoase la iveală în Franța, Germania, Ungaria, și Țara Galilor.

După această enumerare rapidă a câtorva regiuni cu numeroase situri paleolitice unde s-au găsit schelete de *Homo sapiens*, să ne oprim asupra exemplului tipic al descoperirilor din peștera Grimaldi, de lângă Menton. Primele săpături serioase din peștera Grimaldi de pe Riviera italiană, în apropiere de frontiera cu Franța, au fost făcute în anul 1870 de către Emile Riviere. Acesta descoperă, în anul 1872, „omul de la Menton”. Continuându-și studiile, el exhumează trei schelete în anul 1875, apoi încă două schelete de copii, în grotă *Barma-di-Torre*.

Grotele de la Grimaldi, ocupate din vremea mus-terianului, au servit ca locuințe timp de milenii, înainte de a deveni necropole.

Peștera Copiilor conține patru morminte, în anul 1901 s-a descoperit aici mormântul unei femei bătrâne și al unui adolescent de circa șaisprezece ani. Acesta din urmă a fost găsit culcat pe partea dreaptă și cu picioarele îndoite. Purta patru șiraguri de scoici găurite în jurul capului. Femeia, înmormântată și ea cu picioarele îndoite, legată cu sfori de tânăr, purta brățări din scoici găurite. S-au remarcat la cele două schelete trăsături negroide.

Printre mormintele de la *Barma Grande*, se găsește acela al unui bărbat înalt, al unei femei tinere și al unui băiețel odihnind într-o groapă mare, vopsită cu ocru roșu și plină de cochilii, canini de cerb, vertebre de pește care formau pandantive și coliere.

Intr-unul din mormintele din peștera *Cavillon* s-a găsit un bărbat culcat pe partea stângă, al cărui cap era împodobit cu o adevărată rețea din două sute de cochilii de *Nassa neritea*.

Alături de oasele frontale erau douăzeci și doi de canini de cerb. Două lame de silex și un vârf din os erau împlântate în rețeaua de cochilii. Scheletul era acoperit cu pudră de hematit, care l-a colorat în roșu.

Credeau în viața de după moarte?

Ce idee aveau oamenii preistorici despre moarte?

Pentru Leroi-Gourhan, „trebuie să ne ferim de a crede că înhumarea ar fi fost o dovadă a credinței în supraviețuire și în existența unei lumi de dincolo de cea a celor vii; mortul, atâta vreme cât își păstrează aspectul obișnuit (lipsit de vorbire și de mișcare) aparține lumii celor vii și așezarea lui în pământ nu implică, direct, trezirea sa ulterioară.”

Pentru Weinert, „omul din Aurignac a știut, cu ajutorul anumitor droguri, să-și provoace visuri, să le dea amplexuri și chiar să le dirijeze, în orice caz, visul i-a sugerat interpretări ale marii enigme a existenței sale: moartea. Aceasta trebuia să fie ceva de neconceput pentru omul primitiv. Când un om a părăsit viața, el apare încă, desigur ca viu, în visurile rudelor și ale membrilor tribului său. În acest stadiu, visul este o realitate. Mortul trăiește cu adevărat. De aceea are nevoie de tot ce îi era necesar în timpul vieții: hrană, haine, arme, uneori chiar femei și servitori.”

Pentru Raymond Lantier, „așezarea cadavrului în groapă denotă clar o schimbare în natura raporturilor dintre vii și morți. Grijă de a fixa cadavrul în mormânt este expresia unui sentiment de teamă și de bănuială”.

Indiferent de sentimentul resimțit de oamenii din epoca de piatră în fața morții celor din mijlocul lor, este sigur că aceștia erau înmormântați cu mare grijă și, desigur, cu mai multă dragoste decât teamă. Dacă n-ău elaborat o metafizică adevărată, cel puțin credeau, într-o oarecare măsură, în viața de după moarte.

4»

Epoca „regină a vânătorii

pariția civilizațiilor din paleoliticul superior — scrie Kurt Linder în lucrarea sa capitală /A „*Vânătoarea preistorică*”— înseamnă tre-(f cerea de la o lume la alta.

Sentimentul de

instabilitate a naturii este înlocuit de un sentiment de siguranță, pe care hominidul, devenit om, l-a dobândit." Cei 20.000 de ani ai paleoliticului superior sunt pentru om epoca „regină a vânătorii”. Dezvoltarea vânătorii este extraordinară, la scara populațiilor de atunci și nu se va mai regăsi astfel, niciodată. Odată cu epoca neolitică vor apărea cultivarea plantelor și creșterea animalelor. Omul nu va mai considera vânătoarea ca unic mijloc de a-și procura hrana.

Datorită gravurilor și picturilor rupestre, datorită numeroaselor arme de vânătoare găsite, a osemintelor de animale, putem reconstitui, relativ precis, modul de viață al vânătorilor preistorici.

,* -v -,

* - "":«?*

Au cunoscut lasoul, praștia, arcul și harponul; înveliți în piei de animale și cu o sulită în mână s-au târât cât mai aproape de bizoni; au organizat hăituri și au imaginat capcane. Vânatul lor de predilecție a fost calul, apoi renul în sudul și vestul Europei, mamutul în marile câmpii ale Europei continentale și de est, cât și cerbul, bizonul și alte animale.

Stăpân pe o vânătoare gândită și organizată (ceea ce nu a putut face predecesorul său neander-talian), omul a început să se elibereze de o aprovizionare întâmplătoare și se gândește acum să-și facă rezerve de hrană. Armele lui sunt mai bune și lucrate cu grijă. El domină tehnica vânătorii. Jrt timp ce vânătoarea din paleolitic inferior — scrie Kunt Linder — nu era organizată și succesul ei era nesigur, întâmplător, vânătoarea din paleolitic superior se caracterizează prin sistematizarea și pregătirea ei minuțioasă derivând dintr-o cunoaștere remarcabilă, nu numai a obiceiurilor vânatului, dar și a posibilităților de succes în funcție de condițiile de mediu."

La acea epocă, după cum am mai spus, creșterea animalelor și agricultura nu erau încă descoperite; culesul era limitat de anotimpuri și pescuitul era întâmplător. Sursa principală de hrană provenea din vânătoare.

Gropi și capcane

În primăvara anului 1907, Hauser a descoperit, în regiunea Dordogne, primele gropi-capcane. O femeie care sădea un nuc a găsit o răzuitoare din silex. Hauser a scos la iveală douăzeci și una de gropi adânci de 1,60

metri și late de 2,30 metri, dispuse pe trei șiruri, pe o înălțime care domina un curs de apă. Cele trei șiruri erau astfel dispuse încât animalele care soseau erau obligate să întâlnească cel puțin o capcană în drumul lor. Pentru a fi mai eficiente, gropile puteau să aibă și câte un țărșu ascuțit înfipt pe fundul lor.

Vânătorii din paleolitic au ales un loc foarte bun. Era de ajuns să oblige animalele să se precipite în lungul unor împrejmuiri din pietre, crengi și bețe, spre gropile ascunse de ramuri cu multe frunze. Animalele care, eventual, scăpau de gropi, se precipitau în gol, de pe înălțimea falezii care domina cursul de apă.

Desenele și picturile rupestre descoperite în grotile *Fqnt-de-Gaume* și *Buxu*, sugerează astfel de capcane, în grotă de la *Castillo*, artistul preistoric pare să fi dorit să reprezinte un șir de pereți în formă de pâlnie, menite să conducă animalele spre o prăpastie. Uneori, capcanele sunt — după părerea lui Lips, cel ce le-a studiat în amănunțime — prevăzute cu un mecanism declanșat chiar de către animalul capturat, care este astfel reținut sau ucis.

Capcanele cu greutate sunt foarte elaborate. Principiul este următorul: trunchiuri de copac și pietre se reazemă de o grindă centrală de care se agață momeala. De îndată ce animalul atinge grinda, toată încărcătura ei se prăvălește deasupra lui. În grotile preistorice se găsesc multe desene de capcane cu greutate, care se pare că au fost folosite, atât pentru animale mici, cât și pentru mamuți.

Interpretarea unor desene rupestre este încă discutată. Raymond Lantier scrie în lucrarea sa „*Viața preistorică*”:

„Dacă folosirea capcanelor ca metode de vânătoare pentru capturarea marilor ierbivore și a marilor carnivore este certă, lucrurile se schimbă în privința reprezentărilor schematice de pe pereții peșterilor. Nu putem interpreta (așa cum s-a făcut uneori) drept reprezentări de capcane aceste desene, care ar putea fi considerate simple colibe de vară.”

Lasouri, praștii, arcuri

Lasoul și praștia sunt folosite la vânătoare încă din aurignacian, dar nu s-au găsit urme de

harpoane, arcuri sau săgeți. Fluierile făcute din os sau coarne de ren scot un sunet ascuțit, care a fost, desigur, folosit de către vânători și hăițași.

Tehnicile de vânătoare ale solutrienilor nu se vor deosebi mult de cele ale predecesorilor lor. Odată cu revenirea frigului, renii vor fi în număr mai mare și vor coborî spre sud, devenind, alături de cai, hrana cotidiană a solutrienilor.

Importanță pentru această civilizație este folosirea arcului, mai ales în Spania. Se pare că apariția arcului și a săgeților a avut loc în Africa de Nord, unde civilizația capsiană (după denumirea orașului Capsa, din Tunisia) cunoscuse un climat mai blând și umed, favorizând extinderea pădurilor pline de vânat.

Picturile rupestre din Spania răsăriteană reprezintă numeroși arcași: la *Cueva-Saltaroda*, *Cueva-de-los-Caballos*, *Cuevas-del-Civil*, cât și lângă Albacete. Se observă arcul mic cu o curbă simplă și arcul cu dublă curbă, în „S”. Săgețile lungi, așezate în toibe, aveau vârful din corn de cerb. Unele sunt prevăzute

cu câte un ampenaj făcut dintr-o simplă frunză de copac fixată într-o crăpătură de la baza săgeții.

Vârfuri autopenetrante și „rigole pentru sânge”

Magdalenianul, cu care se sfârșește paleoliticul superior și care se întinde peste întreaga Europă, este chiar tipul de civilizație a renului. Este perioada în care se perfecționează tehnica armelor de tipul harponului, precum și tehnica punerii capcanelor.

Kuft Linder scrie: „S-au descoperit în special vârfuluri de lănci de diverse tipuri, printre care acela care se desprinde de lance imediat ce animalul este atins și pătrunde tot mai adânc în carnea animalului pe măsură ce acesta se mișcă.”

Un detaliu remarcabil pentru acea epocă este și așa numita „rigolă pentru sânge”, care nu era altceva decât un simplu șanț longitudinal sau diagonal gravat pe vârful harponului, permițând astfel scurgerea sângelui animalului rănit și grăbindu-i moartea. Unii cercetători au interpretat aceste șanțuri ca pe niște însemne de proprietate personală sau ca pe o dovadă a folosirii otrăvurilor. Această ultimă interpretare pune problema de a afla în ce fel oamenii preistorici și-au putut procura otrăvuri. S-a presupus că ei ar fi folosit glandele unor anumite broaște sau sucuri de plante (aconit, beladonă etc.).

Urșii și leiul de caverne, cerbul uriaș

Multe animale din fauna pleistocenului au dispărut astăzi. Unele, care au trăit în Europa la acea vreme, au migrat spre alte continente. Oamenii au folosit de la multe specii carnea, pielea, coarnele, oasele, fildesul etc.

Printre cele mai vâdate animale pot fi citate ursul, rinocerul, cerbul, bizonul și mai ales mamutul, calul și renul. Vom consacra, mai târziu, paragrafe speciale acestor trei animale din urmă, a căror importanță a fost capitală pentru economia omului preistoric.

Vânător, *Homo sapiens*, încă apropiat de animal prin comportamentul său ca și prin mijloacele de trai, are rivali; aceștia sunt carnivorii: urși, lei, hiene, leopardi, pisici sălbatice, lupi, vulpi... Printre aceștia trebuie să amintim două specii dispărute: ursul și leul cavernelor. Ursul cavernelor, un uriaș semănând cu grizzlyul american din Munții Stâncoși și care, ridicat în două labe, putea să atingă 2,50 metri, își are apogeul în musterian și va dispărea odată cu începutul magdaleni-anului. Lăsând locul micuțului urs brun. Leul cavernelor, deși mai puțin răspândit, era o felină de temut. A dispărut odată cu paleoliticul. Descendenții săi, cu o talie mai modestă, s-au perpetuat în Orientul Apropiat. Toate aceste sălbăticiuni erau vâdate de omul preistoric, în special ursul brun, a cărui carne se presupune că era foarte apreciată. Fauna glaciară se compune mai ales din ren, mamut, rinocerul păros, capra sălbatică, în părțile meridionale ale Europei, unde pădurile înlocuiesc tundra înghețată, se întâlnesc în special porci mistreți,

110

cerbi și elani. De notat altă specie dispărută: cerbul uriaș, *Megaceros euryceros*, care măsura doi metri la greabăn și putea atinge o lungime totală de 2,80 metri. Coarnele sale, extrem de dezvoltate, aveau o deschidere de aproape 4 metri.

Bouri și bizoni

Steele erau străbătute de turme de bouri și de bizoni. Prima specie este strămoșul boilor

noștri domestici, cea de a doua este strămoșul rarilor bizoni europeni încă în viață. Bourul, cu membre scurte, spate drept, avea, pe o frunte plată, coarne lungi, arcuite și puțin îndreptate spre spate. Avea o culoare brună-neagră la masculi și brună-roșcată, cu dungi de un alb-murdar, la femele. Bizonul, mai scund, avea o frunte largă și bombată, coarne laterale. În stepe mai existau mamifere mici, ca marmotele, precum și antilope sai'ga, cu corpul îndesat și capul masiv.

În câmpiile acoperite de zăpadă se mai puteau întâlni cirezi mici dintr-o specie de rumegătoare, jumătate bou, jumătate oaie, având peste 2 metri lungime și o blană lănoasă, groasă de până la 60 de centimetri. Acest animal inofensiv și sperios a dispărut din regiunile temperate la sfârșitul perioadelor glaciare. Mai existau și iepuri de zăpadă, vulpi polare, potârniche ale zăpezilor.

Rinocerul păros și delicioasa potârniche a zăpezilor

Vom descrie, cu oarecare detalii, rinocerul păros sau siberian. Nasul său solid suporta un corn mai lung de un metru, care îi permitea să scormonească în zăpadă după hrană, în spatele primului corn se afla un altul, mai mic. Acest animal, de aceeași mărime cu actualul rinocer african, avea o blană groasă de lână, brun închis, în partea anterioară a spatelui se afla o pungă de grăsime, provizie pentru iernile grele. S-au găsit, Aprinse în ghețuri, corpuri întregi de rinoceri sibe-rieni. În stomacul lor s-au descoperit resturi de ace de conifere și de frunze de salcie. Rinocerul păros, care era un solitar, nu stătea în grup decât în perioada împerecherii.

Păsările, capturate cu ajutorul capcanelor, au făcut parte din hrana cotidiană a magdalenianului. Louis Rene Nougier ne amintește studiile lui F. E. Koby asupra faunei avicole de acum douăsprezece sau treisprezece mii de ani.

„Se întâlneau cocoși de munte, potârniche cenușii, turturele, coțofene, corbi, rațe sălbatice, berze, vulturi de mai multe tipuri..., dar delicioasa potârniche a zăpezilor se afla în proporție de 95%.”

Pescuitul procura pești diferiți, somoni în special.

mamutul

Vânatul cel mai monstruos:

Ce au fost, exact, mamuții, numiți și *Elephas primigenius*, vânatul cel mai monstruos al vânătorilor preistorici?

În timp ce majoritatea animalelor de mult dispărute ne sunt cunoscute doar după oasele lor sau reprezentările picturale lăsate de oamenii preistorici, cadavre întregi de mamuți au fost găsite în ghețurile Siberiei, cu carnea și pielea conservate aproape intact timp de milenii. Pfizenmayer, în cartea „*Mamuții din Siberia*” (1939), ne vorbește despre descoperirea, în anul 1799, a unui mamut pe coasta oceanului Arctic. Corpul său a fost adus la Academia de Științe din Sankt-Petersburg. Cadavrul complet al unui mamut descoperit în 1901 lângă Irkutsk (Siberia) a făcut obiectul unui studiu pasionant. Savanții au fost în măsură să stabilească o înrudire sanguină între acest animal și elefanții actuali din Asia. S-a putut determina chiar compoziția hranei înghițite de animal înainte de a muri.

În anul 1971, cercetătorii ruși au anunțat descoperirea, în Irkutia, a celui de al treizecilea mamut într-o stare excepțională de conservare.

Mamuții au fost animale uriașe, de patru metri la greabăn, având o greutate de trei ia șapte tone. Capul lor puternic avea mai mult de un sfert din lungimea totală a corpului. Colții, îndoiți cu eleganță, puteau să a-tingă până la patru metri și să cântărească patru sute de kilograme; un singur molar cântărește șapte-opt kilograme. Mamuții aveau în spatele capului o cocoașă dorsală puternică, plină de grăsime care constituia o rezervă de hrană, în special pe durata iernii.

Mamutul s-a răspândit pe întregul teritoriu al Europei, din nordul Spaniei până la oceanul Arctic. S-a descoperit un schelet de mamut uriaș la Steinheim, în Germania. Mamuții din Siberia, care au supraviețuit și dincolo de paleolitic, erau mai scunzi: 2,80 metri înălțime.

Osuare a mii de mamuți

În câmpia Moraviei, lângă orașul Brno, se afla, cu 25.000 sau 26.000 de ani în urmă, o tabără de vânători instalată pe o mică înălțime deasupra mlaștinilor, în apropiere s-a găsit un osuar a circa o sută de mamuți: cinci sute de tone de carne, oase, colți de fildeș, un imens frigider natural deasupra căruia vântul răscolea zăpada lungilor ierni geroase. Carcasele au fost abandonate acolo, de către vânătorii de mamuți, cu ocazia uneia din multiplele lor expediții sezoniere.

Tot în Moravia s-au găsit circa patruzeci de mii de instrumente din silex, os și fildeș. Aceste unelte erau în apropierea unor vestigii ale unei faune compuse din cai, reni, lupi și, mai ales, din mamuți. S-a estimat că în acest osuar s-ar fi îngrămădit între trei sute și o mie de mamuți. Este de necrezut că triburile din acea vreme să fi putut nimici, deodată, un astfel de număr de animale. Este greu de explicat și faptul că ar fi cărat într-un singur loc animale ucise în altă parte. Dificultatea de a transporta aceste mase de mai multe tone ne face să eliminăm ipoteza unei îngrămădiri artificiale.

Este de acceptat că, în timpul unei furtuni de zăpadă, îndelungată și deosebit de violentă, o turmă izolată de mamuți a murit de frig și de foame. Localnicii ar fi găsit animalele și s-ar fi înfruptat din maldărul de carne înghețată. Ar fi înghebat atunci, în acel loc, o

Caracteristica cea mai cunoscută a solutreanului este celebra bucată de silex numită „frunza de laur”.

tabără de durată. Să dispui de carne pentru mai multe generații, ce noroc excepțional!

Dar cum vâneau mamuți oamenii firavi ai paleoliticului superior?

Un precedent: vânărea elefantului antic

Elefantul antic, care exista înainte de mamut, a fost vânat de către predecesorii lui *Homo sapiens*, în special de cei care locuiau în Spania, în regiunea Tor-ralba.[^]

În această zonă s-au găsit rămășițe de elefanți și cai, cerbi, boi sălbatici și rinoceri. Oamenii din acea epocă izolau câte un elefant imprudent, de obicei unul tânăr, și îl împingeau spre o mlaștină unde animalul se scufunda. Oamenii îl înconjurau și îl omorau cu ajutorul pietrelor, al țăruișilor și al vârfurilor de silex.

Această metodă s-a aplicat, desigur, vreme de milenii.

Hăituirea animalului se poate să se fi făcut și cu focuri de mărăcinișuri — cel puțin așa crede Howells, care a descoperit urme de numeroase mici vetre, „în aparență, s-ar crede că cei care au aprins aceste focuri au făcut-o doar pentru a arde ierburi și mărăcinișuri. După mine însă, focurile au fost aprinse pentru a-i dirija pe elefanți prin vale, spre mlaștini.”

Arcantropienii și neandertalienii au vânat elefantul antic, nu numai izolând câte un animal mai tânăr sau mai slab, ci și săpând capcane. Această tehnică nu putea fi aplicată în perioadele de mare frig, când pământul era înghețat.

Aspecte noi ale vânătorii de mamuți

Oamenii din paleoliticul superior au ameliorat procedeele de mai sus. Mamutul a fost vânat în special în Europa centrală și orientală. Desene și picturi rupestre dovedesc că era apreciat și de vânătorii din Europa de vest și de sud.

Kurt Linder remarcă: „Metodele de vânătoare a mamutului și a rinocerului păros din paleoliticul superior sunt expresia unei epoci noi. Ele dovedesc apariția unui nou hominid — omul — de un tip diferit (...). Vânătoarea are un sens economic, dar ia și alt aspect: omul o spiritualizează și o ridică la un nivel superior din punct de vedere social”.

Unelte s-au perfecționat, tehnica de hăituire și de confecționare a capcanelor, de asemenea. Oamenii, aparținând unor triburi mai numeroase, au nevoie de mai multă carne. Nu mai atacă doar animalele izolate, ci turme întregi. Nu mai vânează doar pentru carne, ci și pentru oase, fildeș, tendoane, coarnele vânatului.

Să imaginăm o vânătoare de mamut în Europa centrală, acum 25.000 de ani. Grupuri și triburi se adună — căci noua formă de vânătoare necesită o anumită organizare și coordonare a eforturilor. Este desemnat un șef pentru întreaga durată a vânătorii. Acesta adună oamenii și armele, repartizează îndatoririle. Prima o-perație: reperarea unei turme de mamuți și a unui loc favorabil. Aceasta poate dura săptămâni, poate chiar luni de zile. La momentul oportun și cu multe precauții, turma de pachiderme este încercuită în iarba deasă

a câmpiei întinse, de către toți vânătorii.

Mamuții încercuiți de foc

La un semnal, se pune foc din toate părțile. Animalele, înnebunite, încearcă să fugă de fum și flăcări. Ele sunt întâmpinate de o ploaie de proiectile. Unele reușesc să scape, călcând și peste câte un vânător lipsit de noroc. Dar oamenii sunt mulți și hotărâți. Ei reușesc să-i împingă din nou pe mamuți spre flăcări. Speriați și înnecați de fum, mamuții vor deveni în curând o pradă ușoară pentru vânătorii care îi ucid cu lovituri de lance. Turma este exterminată aproape în întregime. Prada este repartizată diverselor grupuri. Autoritatea unui șef este necesară și aici pentru a împiedica orice conflict care se putea isca la împărțirea vânatului.

Echipele încep repede lucrul în vederea tranșării cărnii cu ajutorul lamelor de silex. Extrag, de asemenea, dinții și colții de fildeș. Este o muncă ce va dura mai multe zile. Grupurile de oameni și triburile, sătui de carne proaspătă și sânge, împovărați de pradă, se întorc la taberele lor. Unde îi așteaptă femeile, copiii, meseriașii și bătrânii lăsați în paza câtorva indivizi de nădejde. Toți îi întâmpină pe vânători cu strigăte de bucurie, lată hrană pentru mult timp și materie primă pentru scule! Se face o mare sărbătoare, cu orgie de mâncare, cântece și dansuri.

Acest gen de expediție foarte complicată avea și un caracter excepțional. Rezultatul ei era suprimarea unei turme, ceea ce ducea, treptat, la decimarea animalelor din zonă, obligându-i astfel pe vânători să se deplaseze tot mai departe, după pradă.

Gropile-capcană

Mai frecvente trebuie să fi fost micile hăituri organizate de grupuri restrânse. Acestea îndrumau vânatul spre gropile-capcană, ascunse de crengi, ierburi și mușchi, din care, odată căzut, animalul nu mai putea ieși.

Vânat de om, obligat să se îndrepte spre nord odată cu apariția unei clime mai blânde, mamutul, deși s-a păstrat timp de milenii după dispariția lui din Europa, a fost condamnat la pieire, la fel cu speciile uriașe de cerbi, urși, lei sau hiene.

„Gigantismul atâtor apariții cuaternare — scrie Obermaier în cartea sa *Der Mensch aller Zeiten* (Omul tuturor vremurilor) — era un pericol în sine, marcând apogeul dezvoltării și specializării lor. Linii evolutive noi pleacă în mod obișnuit de la forme mai modeste, mai puțin diferențiate, capabile încă să se dezvolte în direcții multiple.”

Cai și măgari preistorici

Pentru omul preistoric, calul sălbatic a fost o pradă deosebită căci avea multă carne, precum și material osos utilizabil la confecționarea armelor și sculelor.

Două specii de cai sălbatici goneau prin stepele și câmpiile cuaternare: tarpanul și micuțul cal de Prjevai-ski. Această specie din urmă era cea mai răspândită și cea mai vânată de oamenii preistorici. Mic, cu botul alungit, greabănul scurt, capul îngroșat și cu o coamă în chip de perie — nu depășea 1,50 metri, adică ceva mai

mult decât un ponei actual.

Tarpanul, care n-a dispărut decât recent, era mai frumos, mai nobil, înalt pe picioare, cu botul scurt, el avea, de asemenea, capul îngroșat. O a treia specie, calul din Alpi, era un animal al pădurilor, cu un corp mare și greoi. Cu picioare groase, avea un spate lung și crupa lată.

Măgarul sălbatic se apropie de cal. Descendenții săi mai trăiesc încă, împreună cu cei ai calului de Prjevalski, în stepele Asiei centrale. Având capul mic, urechi mari, ciulite, măgarul sălbatic era subțire și rapid.

Oamenii din paleoliticul superior organizau mari vânători de cai. „Din punct de vedere tehnic — scrie Kurt Linder — hăituirea era un procedeu care poate să fi fost imaginat la fel cu gropile-capcană de către hominizii primitivi, dar acestora le lipsea simțul organizării, al conducerii. Este improbabil ca paleoliticul inferior să fi cunoscut funcția de șef de trib și, cu alte cuvinte, demnitatea de șef.”

Îndreptarea spre țarcuri...

Hăituirea era foarte potrivită pentru prinderea cailor, aceștia fiind animale sperioase. Când se sperie, caii fug în turme, cuprinși de panică, fără a mai avea în vedere alts pericole.

Au existat trei metode principale: îndreptarea animalelor spre un țarc, tehnica gropilor-capcană și obligarea unor turme întregi să sară în prăpăstii.

Caii sălbatici, odată intrați într-un țarc în formă de pâlnie, erau închiși în spatele

împrejmuirilor. Deveneau, astfel, o rezervă de carne vie, din care se lua la nevoie. Calul, prins cu lasoul, era scos din țarc și adus la locul taberei pentru a fi sacrificat. Este un fel de început de creștere a animalelor, cu zece sau douăzeci de mii de ani înainte de apariția adevăratei domesticiri a animalelor.

...sau fantastice salturi mortale

Îndreptarea animalelor spre o prăpastie unde caii înnebuniți se azvârleau și mureau, trebuie să fi fost o vânătoare exaltantă și plină de cruzime: strigăte ale hăițașilor, focuri de mărăciș, stridența fluierăturilor, nechezatul plin de frică și galopul cailor prin praf, zgomotul zdrobirii animalelor cu pietre.

Procedeu acesta nu era rar, căci era nevoie doar de o faleză nu prea înaltă și de un culoar prin care animalele să fie dirijate.

La picioarele unei astfel de faleze, la Solutre chiar, nu departe de Mâcon, s-a descoperit un imens câmp de oseminte corespunzând la circa 10.000 de schelete de cai. Resturi ale unor fantastice salturi mortale făcute de turme întregi, vreme de secole! Ce uriaș camaj, pe care și-l disputau hienele!

Pentru vânătoarea individuală a calului s-au folosit metode ca: lasoul, praștia, *boia*...

Lasourile erau făcute din fâșii de piele decupate într-un fel original, descris de Pfeiffer: o piele de animal era bine întinsă și fixată cu pietre de silex; apoi era decupată în spirală, pornind dintr-un punct central. Un astfel de lasou fără înnădituri era relativ ușor de confecționat și foarte solid. Lungimea

lasoului era în funcție de mărimea pielii și de grosimea fâșiei decupate.

En magdalenian, apogeul renului

„În occident — scrie Louis-Rene Nougier — renul rămâne simbolul economiei vânătoarești, între mileniiile treizeci și zece, într-o asemenea măsură încât chiar dă numele acestei întregi perioade.”

Vânat cu succes încă din aurignacian, renul intră în concurență cu calul în solutrean; renul atinge apogeul în magdalenian. Chiar și în zilele noastre, popoarele arctice, laponii și eschimoșii, se hrănesc cu carne de ren, la fel ca strămoșii noștri îndepărtați. Ei folosesc integral carnea, oasele, coarnele, tendoanele...

Astăzi, mai există trei specii de reni: renul de tundră (numit și renul de *barren ground*), renul de munte și renul de pădure (numit și *caribu*). Oamenii preistorici vâneau renul de tundră. Renii din acea epocă, o spunem din nou, nu efectuau marile migrațiuni sezoniere, care i-ar fi făcut să urce spre nord odată cu topirea zăpezilor. Studiile lui J. Bauchud sunt concludente în acest sens: coarnele de ren găsite în câmpiile cuaternare, datate cu exactitate, au atestat ocuparea teritoriului în tot timpul anului.

Renul s-a întâlnit, în magdalenian, în toată Europa orientală, centrală și occidentală. Este găsit în nordul Spaniei, în sudul Franței, dar se pare că nu a trecut niciodată dincolo de Alpi, în Italia. Ierburile și lichenii, mestecenii pitici, sălciile erau hrana lui preferată. Bălțile și lacurile, pe malurile cărora vânătorii preistorici își instalau taberele, constituiau, cu ierburile lor plutitoare, o mare atracție pentru reni.

Sulița-harpon, armă de temut

Cum vâneau renul oamenii din paleoliticul superior?

Renul este un animal crâncen, de care te poți apropia greu când nu este în turmă. Mirosul și auzul îi sunt de mare ascuțime. Vederea însă lasă de dorit, fapt ce-i poate permite unui om îmbrăcat în piei de ren și cu coarne de ren pe cap, să se apropie de animal, mai ales dacă merge împotriva vântului, și să-l rănească mortal.

O armă de azvârlit se impunea în echipamentul de vânător al epocii magdaleniene. Sulițele sunt azvârlite cu ajutorul unui propulsor cu cârlig, ceea ce mărește mult distanța de aruncare. Harponul își face, de asemenea, apariția; a devenit arma de predilecție a magdale-nienilor care o mânuiau cu eficacitate.

Sulița echipată cu un harpon era azvârlită cu totul. Vârfurile harponului erau zimțate, fapt ce le sporea eficacitatea.

Renul mai putea fi vânat și în gropi-capcană. Când nevoile tribului depășeau câteva animale

vânate izolat, atunci se înmulțeau gropile-capcană sau se organizau hăituiri spre țărături sau prăpăstii.

Renul, soluție universală

Renii capturați într-un țarc erau foarte prețioși. Starea lor de semi-domesticire oferea magdalienilor: carne proaspătă, lapte, tendoane pentru confecționarea

!!!:
\\sj

de curele, piei pentru haine, învelitori și acoperitori de corturi, saci. Oasele și coarnele serveau la confecționarea de scule și arme, dar și de amulete, obiecte de cult, ornamente și statuete.

„Prelucrarea pe scară largă a oaselor — scrie Kurt Linder — a dus la decăderea prelucrării silexului. Nu s-au mai făcut din silex decât răzuitoare și un fel de cuțite.”

Am văzut că vânători de reni din magdalenian se aflau la vânătoare la Pincevent, lângă un vad al Senei — loc foarte bun pentru a vâna animalele care se încumetau să treacă prin apă. Raymond Lantier descrie un fel de vânătoare proprie unui popor care cunoștea bărcile:

„Turma este așteptată de întregul grup, bărbați, femei, copii, înghesuiți pe mal, în timp ce bărcile, conduse de vâslași așezați la capătul din spate al ambarcațiunii și având cu ei un vânător echipat cu sulite, străbat cursul de apă. Renii înoată în coloane lungi, unul lângă altul. Cu toate strigătele vânătorilor, ei își continuă drumul, căci își urmează instinctul migrator. Animalele sunt atacate neîncetat. Femeile și copiii intră în apă și scot la mal exemplarele răpuse.”

Omul paleolitic nu era numai cioplitor în piatră, artizan și vânător, ci și măcelar. Animalul ucis era tranșat metodic. Se începea cu capul, apoi trunchiul era secționat în mai multe bucăți, în final, membrele erau desfăcute din articulații.

Vânatul care, inițial, era mâncat crud și fără sare, a început să fie fript și, desigur, aseasonat cu condimente din care însă nu s-a găsit nici o urmă. Carnea, tăiată în fâșii, era bătută cu măciuci de lemn, apoi prăjită în

cenușă încinsă, pe jăratec sau pe pietre scoase din foc. Cranii de animale, cupe din os sau saci din piei serveau la păstrarea preparatelor culinare.

Alte feluri de vânătoare, ușoare sau periculoase

Vânătorii din paleolitic au vânat și alte animale.

Bourul și bizonul, desenați pe pereții atâtor grote, sunt animale periculoase. Erau vânate cu ajutorul gropilor-capcană. Vânători mai curajoși, înveliți în piei, se strecurau până în apropiere de animal, pentru ca să-l lovească mortal.

Un vânat ușor de prins era un fel de bou-oaie, animal puțin răspândit și care, atunci când era atacat, nu se apăra și se lăsa omorât.

Vânatul elanului era, desigur, unul din cele mai primejdioase și mulți vânători și-au pierdut viața. Acest animal este ofensiv, chiar când nu este atacat. Otto Schulz spune că se întâmplă ca elanul să atace oameni așezați în jurul unui foc de tabără. Coarnele și copitele din față sunt extrem de primejdioase. Vânătorii indigeni din Arctica recunosc că elanul este mai periculos decât ursul.

Cerbii au fost foarte mult vânați de către magdalenienii din Asturia, după cum dovedesc numeroasele picturi rupestre de la *Cueva-Saldadora*, *Cueva-de-los-Caballos*, *Pena-de-Candamo*, *La Pasiega*... Se pare că s-au folosit mai multe tehnici: hăituirea, capcanele, în Spania, cerbii erau uciși cu arcul, în timp ce, de partea cealaltă a Pirineilor, erau uciși cu lancea și harponul.

Homo sapiens mai vâna căprioare, antilope *sai'ga*, porci mistreți și tot felul de păsări, printre care faimoasa potârniche a zăpezilor. O frumoasă reproducere a acesteia din urmă s-a descoperit în grotă de la Isturitz de lângă Biarritz.

Homo sapiens în restul lumii

În primele capitole am vorbit despre viața omului în continentele african și asiatic, apoi l-am descris pe *Homo sapiens* în mediul său tipic, Europa, unde civilizațiile sale — aurignacian, solutrean, magdalenian — s-au întins de la câmpiile Rusiei la țărmurile atlantice. Aceasta este zona în care a înflorit marea epocă a omului preistoric, din care s-au păstrat multe

mărturii: silex cioplit, diverse unelte, schelete, locuințe, mobilier și picturi rupestre.

Lumea este, prin urmare, Europa

Ce știm despre omul din paleoliticul superior din restul lumii? La drept vorbind, prea puțin. Dacă sute de volume se ocupă cu omul european al preistoriei, prea puține texte sunt consacrate lui *Homo sapiens* din restul

lumii. Aceasta este de înțeles întrucât în afara Europei s-au găsit doar puține unelte din silex, câteva vestigii omenești și nici o reprezentare artistică. Se poate deci afirma, fără a ne înșela prea mult, că lumea dintre cel de al patruzecilea mileniu și cel de al zecelea, înainte de era noastră, era, prin urmare, Europa.

Nu putem spune mult despre Africa și Asia, în afara unei enumerări obositoare de locuri în care s-au găsit oase și obiecte din silex. Mai interesante sunt, firește, apariția omului în America, cu 70.000 de ani în urmă precum și apariția omului în Australia, cu 40.000 de ani în urmă.

Omul în America:

abia acum 70.000 de ani

Despărțit prin strâmtoarea Behring de continentul asiatic, continentul american n-a cunoscut nici evoluția primatelor spre marile maimuțe, nici evoluția paralelă spre om. Ceea ce confirmă că evoluția mamiferelor nu conduce, în mod *necesar*, la primatele evoluate și apoi la om, chiar pe un continent atât de vast precum sunt cele două Americi. Apariția omului să fi fost oare mai mult hazard decât necesitate? Dar aceasta este o altă problemă.

Singura posibilitate a omului apărut pe continentul afro-euro-asiatic de a cuceri pământurile virgine ale Americii a fost aceea de a trece dincolo de strâmtoarea Behring care desparte Siberia de Alaska.

Inițial, clima acestor regiuni blocate între munți de gheață și ocean, trebuia să fi fost de nesuportat pentru

r

Un taur negru amenințând cu capul și coarnele plecate -pictură murală din Lascaux om. Dar, odată cu încălzirea din perioadele interglaciare, s-au instalat stepele, au urmat mamuții, apoi oamenii.

Există câteva perioade în care omul ar fi putut ajunge pe pământ nord-american, în valuri succesive: sfârșitul paleoliticului (cu 11-12 mii de ani în urmă), fazele inter-glaciare cu 20.000 de ani, 40.000 de ani și cu 70.000 de ani înainte de era noastră.

Recent, datarea precisă a unui craniu californian printr-o metodă biologică nouă — indică faptul că omul trăia în aceste regiuni cu 48.000 de ani în urmă. În stadiul actual al cunoștințelor noastre, putem afirma că prima trecere a strâmătorii Behring s-ar fi făcut acum 70.000 de ani, de către grupuri de vânători musterieni din estul european, contemporani cu neandertalienii Europei occidentale.

***Homo sapiens* american: doar 20.000 de ani**

Au urmat alte invazii de-a lungul perioadelor mai recente. Astfel, vânătorii de mamuți din Europa orientală, *Homo sapiens*, de data aceasta, au ajuns timp de milenii, în câmpiile Siberiei. Au trecut dincolo de strâmtoarea Behring, cu 20.000 de ani în urmă, după turmele de mamuți care populau America.

Pe drumul spre acest nou continent s-au găsit, în Siberia, tabere străvechi: Afontova Gera (20.000 de ani) și Malta, lângă lacul Baika! (15.000 de ani).

Urme ale descendenților acestor primi exploratori *Homo sapiens* ai Americii, s-au găsit la Texcocona (nu departe de Mexic), în situl Tepexpan. Acolo, H. de Terra și H. Lundberg au descoperit în anul 1945, scheletele, vechi de 10.000 de ani, ale unei femei de treizeci de ani și ale unui mamut. Dintr-o mlaștină învecinată, la Santa Isabel d'Istapan, s-au scos rămășițele unui alt mamut, atacat de vânători. S-au găsit în jurul lui armele din silex și cuarț care serviseră la uciderea animalului și lamele din obsidian, utilizate la tranșarea cărnii. Acest sit pare să aibă o vechime de 9.000 de ani, înaintea erei noastre.

Trăsături mongolice

Alte descoperiri, răzlețe și greșit datate, atestă prezența omului preistoric în cele două Americi. În anul 1925, la Folsom (Noul Mexic) s-au găsit primele unelte din piatră, împreună cu niște mamifere-fosile. În anul 1931, la construcția unei șosele din Minnesota, s-a descoperit scheletul aproape intact al unei tinere de circa cincisprezece ani, împreună cu un

pumnal din coarne de elan. Craniul, rotunjii, prezenta un progna-tism accentuat și dinți enormi, cu trăsături clar mongoloide.

În anul 1933, tot în Minnesota, K. Jensen a descoperit un schelet uman împreună cu câteva unelte din piatră atent șlefuită, așezat într-un mormânt vopsit cu ocru roșu, după obiceiul oamenilor din paleoliticul superior european. Acest om, care trăise cu circa 10.000 de ani în urmă, prezenta un tip asemănător amerindienilor din nord.

În anul 1935, din nou în Minnesota, s-a descoperit, într-o balastieră, scheletul unui bărbat cu trăsături

accentuate ale rasei mongolice, în anul 1938, J. Bird a găsit în grota Pali Aike (în apropierea strâmtorii lui Ma-gellan) schelete umane și un schelet de cal primitiv, datate cu cel puțin 8600 de ani înainte de era noastră.

Fugienii, oameni de Neandertal

Valuri de imigrații succesive au populat America cu oameni de rasă galbenă. Ultimii sosiți îi împingeau mereu spre sud pe cei veniți înaintea lor. Aceasta explică faptul că locuitorii din țara de Foc, fugienii, descendenții mai mult sau mai puțin metisați ai primilor neandertalieni imigrați, sunt și cei mai primitivi.

Eschimoșii, ultimii sosiți, ocupă întreg nordul continentului. Celelalte sub-rase ca apașii, cheyenii, vechii incași, maiășii sau aztecii etc. erau repartizați pe întreg continentul, înainte de sosirea omului alb.

Omul în Australia: doar de acum 40.000 de ani

Izolate de restul lumii din epoca terțiară, cu circa 70 milioane de ani în urmă, flora și fauna australiene au păstrat un aspect întrucâtva arhaic, cu absența carnivorelor și prezența marsupialelor atât de caracteristice. Doar oamenii (aborigenii) și o rasă de câini (dingo) au fost introduși recent, pe calea apelor, înainte de venirea omului alb.

Ansamblul constituit din Australia, Noua-Guinee și

Tasmania n-a fost legat niciodată de continentul asiatic, nici atunci când nivelul mărilor cobora cu câte 200 de metri, în cursul primelor glaciații.

Australia a fost, astfel, cu începere din secolul XIX, un ținut de predilecție pentru antropologi și alți amatori de societăți primitive. Dar, descoperirile paleontologice fiind rare, până prin anul 1960, trecutul preistoric al continentului a fost aproape necunoscut.

Descoperirile au început cu aceea a unui craniu puternic fosilizat, aparținând unui adolescent (Talga'f, 1884), apoi descoperirea unui alt craniu (Cohuna, 1925). În anul 1929, nu departe de Adela'i'de, se găsește un adăpost sub stâncă, pe malul fluviului Mur-ray. În anul 1940, s-a descoperi^ craniul unui bătrân, vechi de cel puțin 10.000 de ani. În anul 1960, în fine, situl Fromans Landing a oferit unelte vechi de 6.000 de ani. Preistoria australiană face un salt cu începere din 1960-1964, odată cu săpăturile din Queensland, cele de la Koonalda, Melinder și Malanganger care pun în evidență rămășițe de acum mai bine de 20.000 de ani.

În dunele de la Mungo, pe malurile unui fost lac din pleistocen, s-au găsit în anul 1972 cochilii, oseminte de animale, pești și păsări, cât și coji de ouă ale păsării *emu*.

Într-unul din situri s-a găsit mormântul unei femei conținând oase^arse — cel mai vechi vestigiu de acest gen cunoscut, în alt sit, vechi de 30.000 de ani, s-a găsit o vatră construită într-o adâncitură plină cu cenușă și acoperită de pietre care serveau la copt.

O stagnare teribilă

Profesorul Allen, care a studiat pietrele cioplite de la Mungo, afirmă că erau întrutotul asemănătoare celor confecționate de aborigeni la data sosirii primilor europeni. Această stagnare teribilă a unei populații, timp de 30.000 de ani, ne obligă la o anumită prudență în privința comparării vieții oamenilor din paleoliticul superior european cu aceea a primitivilor australieni din secolul XX. Trebuie repetat: primii *Homo sapiens* au participat la explozia intelectuală și tehnică a evoluției umane; triburile primitive actuale sunt în stagnare, dacă nu chiar în regres cultural.

Grupurilor umane care au străbătut cu ambarcațiuni primitive, din care nu s-a găsit însă nici o urmă, strâmtorile care separau Noua-Guinee de insulele Celebes sau Timorul de pământul fii Arnhem, le-au trebuit mai multe milenii până să ajungă pe malurile lacului Mungo, în sudul Australiei. Se pare că primii oameni au sosit în Australia cu prilejul unei mari coborâri a nivelului apelor, cu vreo 40.000 de ani înainte de era noastră.

Descendenți ai pitecantropului

Cine erau navigatorii curajoși din epoca de piatră?

Primii antropologi, văzându-i pe australienii actuali, i-au considerat ca fiind ultimii reprezentanți ai omului de Neandertal. Este greșit, dar de înțeles datorită formei craniului aborigenilor, cu fruntea înclinată, bolta craniană joasă, arcadele puternice și bărbia accentuată.

Astăzi, se vorbește mai mult despre aborigenii australieni ca despre niște descendenți ai lui *Homo erectus erectus*, pitecantropul din Java. Profesorul F. Wendereich, specialist în hominizii asiatici, a dezvoltat de multă vreme această teorie foarte interesantă.

La început ar fi pitecantropul descoperit la Trinil, de către Dubois, care trăia cu mai mult de 50.000 de ani în urmă. Descendent ai acestuia și prezentând trăsături intermediare între arcantropian și neander-talian, se află omul de la Ngandong, din amonte de Trinii.

Apoi, ar veni cele două cranii neantropiene descoperite la Keilor (Australia) și Wadjak în Java, a căror asemănare, afirmă Wendereich, „n-ar putea fi mai mare nici dacă craniile ar fi aparținut unor gemeni.” Din același grup s-a descoperit un craniu în Borneo, cu o vechime de 43.000 de ani.

O populație și mai stagnantă?

Totul părea simplu până la studiile din 1972 ale lui A. G. Thorne și P. G. Macumber, asupra unor morminte descoperite în statul australian Victoria. S-au găsit 15 schelete vechi de 9.000 și 10.000 de ani, deci mai recente decât cele de la Keilor și Wadjak.

Aceste schelete prezintă o frunte joasă, arcade reliefate, prognatis, mandibule robuste — portretul unui aborigin arhaic, cu o mică atenuare a trăsăturilor pitecantropilor.

Se încearcă interpretarea acestei descoperiri.

Sau datările cu carbon 14 sunt toate eronate, sau este vorba despre o populație neevoluată, paralelă cu filiația care conducea la aborigenii actuali, ale căror trăsături sunt aproape în întregime fixate de 30.000 de ani. S-ar putea să mai fi fost o populație locală, mai degenerată chiar decât aborigenii.

Australia ne oferă tot felul de surprize și paleoan-tropologia are încă multe de descoperit cu privire la omul preistoric neeuropean.

PARTEA A TREIA

ARTA PREISTORICĂ

În capitolele precedente am întâlnit multe personaje. Ele erau, mai mult sau mai puțin, asemănătoare nouă, mâncau, vânau și se reproduceau. Le-am cunoscut grijile, locuințele, uneltele. La fel cu noi, gândeau și comunicau între ei. I-am numit australopiteci, arcantropieni și neandertalieni. Ne-am dat seama cât de mult acești strămoși se deosebeau de animale și se apropiau de noi.

Odată cu apariția lui *Homo sapiens*, am putut afirma, în fine: *Ecce homo*, iată omul.

Omul care gândește și vorbește, desigur, dar mai ales omul care își folosește creierul pentru a depăși natura și instinctul de supraviețuire, de violență și de reproducere, omul îndeplinind actul cel mai gratuit ce poate exista: arta. Oricare ar fi necesitățile anexe ale acestei funcții artistice și interpretările care li se pot da, trebuie să ne uimească gratuitatea fundamentală a actului,

prima din istoria omenirii. O gratuitate cu atât mai minunată, cu cât ne-a lăsat opere care se numără printre cele mai frumoase ale artei universale.

Această realitate a artei preistorice dovedește, mai bine decât orice constatare biologică sau antropologică, că *noi existăm* de mai bine de 40.000 de ani.

„Arta preistorică — scrie Karl J. Narr — se poate compara cu orice formă artistică mai recentă. Ea îl impresionează profund pe omul modern. Detaliile redată cu precizie, liniile purificate până la a nu mai exprima decât esența — conferă ansamblului, o forță și o intensitate din cele mai puternice. Ființele care au fost în stare să comunice această emoție, nu ne pot fi decât rude apropiate, cel puțin în domeniul sentimentului estetic, oricât de deosebit ar fi conținutul sau felul imaginii.”

Descoperirea primei arte

m constatat cu surpriză marea concentrare în spațiu a operelor de artă preisto-A1 rică. De-a lungul celor douăzeci și cinci f/ de veacuri cât a durat paleoliticul superior, *Homo sapiens* și-a instalat „muzeele” în trei regiuni bine delimitate din Europa Occidentală: regiunea Dor-dogne, de la Lascaux și Rouffignac, Pirineii de la Niaux și Mas-d’Azil, Spania, de la Buxu și Altamira. Trebuie adăugate câteva situri izolate din Franța și Spania și semnalată existența artei paleolitice în Sicilia și în Rusia. Toate celelalte picturi rupestre descoperite în Europa sau în alte regiuni ale lumii sunt posterioare paleoliticului, unele sunt chiar contemporane (în Australia, spre exemplu).

Nu s-a dat nici o explicație pentru magnifica moștenire artistică situată pe o fâșie de mai puțin de o mie de kilometri lungime (de la Las Mestas până la Grotă Pierdută de pe valea Ronului) și patru sute kilometri în iățime (de la cele cincizeci și două de grote din Dordogne, la Pirinei).

Să notăm totuși, că douăzeci și cinci de veacuri de artă omenească sunt astfel concentrate într-o mică porțiune a Europei Occidentale, tocmai aceea care va vedea ivirea celei mai mari civilizații, aceea care va pleca să cucerească lumea.

Să mai notăm, de asemenea, că în alte regiuni ale Europei și ale Orientului Apropiat, oamenii preistorici au locuit sau au folosit peșteri asemănătoare celor din valea calcaroasă din Dordogne, fără ca acolo să se fi ivit vreo civilizație artistică.

„Papa, mira les toros!”

Suntem în anul 1869. Un bărbat vânează vulpi în pășunile de la Santillana-del-Mar, orașel admirabil, cu palate, un castru roman, situat pe coasta cantabrică a Spaniei, Deodată, câinele vânătorului dispare într-o văgăună adâncă. Lărgind deschiderea pentru a pătrunde și a-și găsi câinele, vânătorul își dă seama că a pătruns într-o peșteră.

Micuța colină calcaroasă de la Altamira va deveni, în curând, unu! din marile locuri ale preistoriei.

Avocatul Marcelino de Sautuola, proprietar al domeniului vecin cu Altamira, este un bun cunoscător al preistoriei. Arheolog amator, el a cercetat deja câteva peșteri de pe domeniul său. Se interesează imediat de descoperirea vânătorului și, după ce examinează grotă, întreprinde, cu începere din anul 1875, săpături minuțioase, în patru ani, găsește unelte și oase, toate dezgropate la mică distanță față de intrarea în peșteră precum și dintr-oaltă încăpere laterală, cu plafonul jos, aflată la vreo treizeci de metri mai departe.

În anul 1878, avocatul spaniol vizitează Expoziția universală de la Paris unde examinează cu interes o-pere de artă preistorică gravate pe os și pe coarne de cerbi.

Întors în Spania, reia cercetările, într-una din zilele anului 1879, o ia cu el pe fiica sa Măria, în vârstă de cinci ani, și lucrează în sala laterală, cu plafonul jos. În patru labe, cu ochii ațintiți spre sol și cu ciocanul în mână, el caută un loc încă neatins, pentru a începe să sape. Micuța Măria umblă ici și colo, negăsind cercetările tatălui ei prea interesante. Se arnuză privind umbrele pe care lumina lumânării le proiectează pe pereți. La un moment dat, arheologul amator schimbă locui lumânării și Măria, uitându-se în sus, exclamă uimită, arătând în sus cu degetul:

— *Papa, mira ios toros pintados!* (Tată, privește taurii pictați!)

Micuța spanioloaică descoperise bizonii pictați de la Altamira. Jatăl, care îi vede imediat și el, rămâne înmărmurit, înțelege că picturile policrome sunt făcute de magdalenienii ale căror unelte le descoperise. Picturile au același stil cu gravurile și sculpturile pe os găsite în grotele din Franța din paleoliticul superior.

Un efect uluitor de sculptură în trei dimensiuni

Uimit, don Marcelino, examinează cele douăzeci și cinci de animale policrome — bizoni în majoritate — desenați aproape la mărimea lor naturală, pe o lungime de peste 14 metri.

Plafonul seamănă cu o hartă în relief, amplasată invers. Animalele, din care unele au o lungime de peste 2,10 metri, au fost gravate și pictate pe adânciturile și ridicăturile plafonului, unele din ele atingând denivelări de 60 de centimetri. Aceasta dă un efect uluitor de sculptură în trei dimensiuni. Animalele sunt observate și redată în atitudinile lor obișnuite: unii bizoni sunt în picioare, alții culcați, alții galopează.

O lucrare admirabilă pentru un artist care picta fără model, din memorie, în condiții extraordinar de grele!

Roșu, galben, nuanțe de brun se amestecă pe un contur desenat cu finețe, cu detalii (ochi, nări, coarne) subliniate prin lovituri de daltă. Odată pictate, reprezentările de animale au fost șterse sau zgâriate pentru a se obține efecte de umbră și lumină!

Savanții sunt sceptici

Don Marcelino de Sautuola își face cunoscute descoperirile, convins că picturile sunt din epoca paleo-litică. Îl conduce în muzeul subteran pe marele specialist castilian al preistoriei, profesorul Vilanova, și chiar pe regele Alfonso XII.

La Congresul internațional de antropologie și arheologie preistorică, ținut la Lisabona în anul 1880, nobilul spaniol speră să-i convingă pe sceptici și să împrăștie îndoielile care apăsă asupra autenticității picturilor de la Altamira. Aceste minunate opere de artă au iscat controverse. Mulți savanți de prestigiu nu-și pot imagina cum, oameni acoperiți cu piei de animale și ciopind pietre pe pragul peșterilor, au fost în stare să pătrundă în adâncurile grottei, cu unelte de pictură și surse de lumină, pentru a picta bizoni, îi consideră pe acești oameni incapabili de a produce astfel de picturi.

Un artist spaniol afirmă direct:

„Există poate vreo douăzeci de siluete, din care câteva în mărime naturală, care încearcă să semene cu patruzei antediluvieni. Felul în care sunt executați nu denotă că ar fi vorba despre o artă primitivă... Prin compoziția ansamblului, vigoarea liniilor, proporții, pictura arată că autorul ei nu a fost lipsit de cunoștințe. Și deși nu a fost Rafael, el trebuie că a studiat natura cel puțin în tablouri sau în desene bine făcute. După manierismul facturii lor, aceste picturi rupestre nu au nici o caracteristică a epocii de piatră, a artei arhaice asiriene sau feniciene. Ele nu sunt decât expresia unui student mediocru al școlii moderne.”

Această critică, ce se vrea aspră, este, de fapt, un omagiu adus artiștilor magdalenieni. Congresul din 1880, la Lisabona, este momentul unor discuții ipocrite. Se lasă la o parte criteriile științifice, artistice și istorice pentru a se împotmoli în considerații politice sau religioase. Profesorul Vilanova, spaniol, catolic și regalist, este puternic convins de autenticitatea operelor de artă de la Altamira. Edouard

Cartailhac, francez, laic și republican este, prin urmare, convins de contrariu! El se ridică cu vehemență împotriva acestei „farse vulgare” în care „nu vrea să fie amestecat”.

Acest mare specialist francez în preistorie s-a născut la Marsilia în 1845 și a devenit, la numai douăzeci și patru de ani, directorul revistei „*Materiale privind istoria naturală și primitivă a omului*” care se va transforma, în 1889, în celebra *Revistă de antropologie*. El a organizat, la expoziția din 1867 de la Paris, secția de „*Istorie a muncii*” consacrată originii uneltelor, l-au trebuit peste douăzeci de ani pentru a recunoaște că a greșit în privința frescelor de la Altamira. Va publica atunci „*Mea-culpa unui sceptic*”¹¹ despre care vom mai aminti.

Tehnicienii nu sunt convinși

În anul 1881, savantul francez Edouard Harle, inginer șef la Poduri și Șosele, vine la Altamira pentru o anchetă amănunțită. Nici el nu este convins, în raportul său scrie:

„Nu se văd nicăieri suprafețe înnegrite care s-ar fi produs ca urmare a unei iluminări îndelungate de la o sursă producătoare de fum. Aceste pete ar fi durat la fel de mult ca desenele. Trebuie să tragem concluzia că toate aceste desene au fost făcute într-o epocă în care iluminatul era perfecționat.”

Este evident că problema iluminatului este deosebit de importantă. Astăzi încă, suntem uimiți de felul în care picturile au putut fi executate, în condiții grele, în

Propulsor cu cârlig, din coarne de ren --daleniană.
epoca mag-

plină obscuritate naturală, pe un plafon la o înălțime de 1 la 2 metri. Abia în anul 1889 s-a

găsit la La Mouthe, în Franța, urma primei lămpi din epoca de piatră. Don Marcelino de Sautuola murise însă cu un an în urmă, ros de calomnii și de necaz.

O nouă descoperire, lângă Eyzies

Medicul Emile-Valere Riviere de Precourt s-a născut la Paris în anul 1835. Motive de sănătate îl obligă să petreacă mult timp pe Coasta de Azur, cu începere din anul 1870. Nu departe de Menton, în grotă de la Baousse-Rousse, găsește rămășițele omului preistoric care îl vor face celebru.

Pasionat de această problemă, se duce în valea râului Vézère (Dordogne), convins că va găsi minuni asemănătoare celei de la Altamira.

La 2 septembrie 1884, în timp ce se plimba nu departe de cătunul La Mouthe, observă un adăpost sub stâncă, închis cu o ușă. Proprietarul, un țăran numit Lapeyre, îi deschide cavitatea, dar îl anunță că a curățat grotă cu vreo cincizeci de ani în urmă. Riviere, dezamăgit, scormonește totuși într-un colț și descoperă câțiva dinți de ren și cochilii marine perforate, rămășițe ale unui colier din paleolitic. Lapeyre îi permite să cerceteze mai în adâncime grotă, dar Riviere, obligat să plece la Paris, promite că se va reîntoarce în vara următoare.

Între timp, țăranul care dorea să disloce un morman de pământ care îl deranja, descoperă o deschidere, îl anunță imediat pe Gaston Bertoumeyrou, angajat al lui Riviere. Bertoumeyrou începe săpăturile, se angajează într-o peșteră de mari dimensiuni și face o descoperire extraordinară: la numai o sută de metri de la intrare, vede, uluit, o mulțime de animale gravate pe pereți.

Emile Riviere sosește de la Paris și, de la prima vedere este convins de autenticitatea reprezentărilor de bizoni și mamuți.

Un nou scepticism

Întors la Paris, Riviere își prezintă raportul și o copie a unui bizon, făcută la fața locului. Dar, o dată în plus, scepticismul triumfă. Nimeni nu vrea să creadă în realitatea artei din epoca de piatră. Se vorbește despre falsuri, despre absența petelor de funingine de pe pereți, despre necesitatea de a avea vârfuri ascuțite, din oțel, pentru a grava în calcar etc. În anul 1887, la Congresul de la Saint-Etienne al *Asociației franceze pentru promovarea științelor*, Riviere este întâmpinat doar cu ironii.

— Domnule Riviere — îl apostrofează un participant — dumneavoastră compromiteți bunul renume al antropologiei preistorice!

Emile Riviere nu se descurajează. Reia lucrările doi ani mai târziu și găsește, la La Mouthe, sub ciocanul unui muncitor care a spart-o în două, o piatră în formă de recipient, cu un diametru de zece centimetri și o scobitură adâncă de trei centimetri.

„Acest obiect este o lampă —va scrie Riviere *Societății de antropologie* — ei reprezintă lumina pe care

ați refuzat-o până în prezent artiștilor din cuaternar. Problema iluminatului este rezolvată și, odată cu ea, aceea a autenticității picturilor.”

Dar scepticii rămân în continuare pe pozițiile lor.

Marele chimist francez Marcelin Berthelot analizează depozitul desprins de pe fundul opaițului. Con-ciuza va fi pozitivă. Din păcate, nu se știe din ce motive, chimistul a făcut cunoscut rezultatul abia cu zece ani mai târziu:

„Material constituit dintr-o substanță combustibilă; conține componenți analogi țesuturilor animale și care emit vapori aroniacali. Comparabil cu ceea ce rămâne după arderea unei materii grase, de origine animală, seu sau grăsime.”

Lămpile preistorice cu grăsime existau!

Zece ani., și alte descoperiri

În cursul acestor zece ani au avut loc alte descoperiri care au confirmat-o pe aceea a lui Emile Riviere.

În sătucul Teyjat (Dordogne), chiar în spatele primăriei se deschide o peșteră, în anul 1889, notarul Perrier du Cârme, adună din această peșteră mici coarne de ren pe care sunt gravate, cu finețe, figuri admirabile de bizoni.

„S-a găsit în siturile magdaeniene — scrie el — praf de hematită roșie. Majoritatea

specialiștilor susțin că acest praf era destinat tatuajului. Nu știu dacă oamenii din magdalenian se tatuau, lucrul este posibil; în orice caz, ei dădeau prafului și altă destinație. Gravura în os, practică de magdalenieni, fiind puțin adâncă, era cu greu vizibilă. Umplut cu praf de hematită, desenul reiese cu claritate în roșu pe fondul alb al osului."

Mai târziu, în anul 1903, Denis Peyrony și Edouard Cartailhac explorează mai în adâncime grotă de la Teyjat și descoperă, pe o stalactită gălbuie, arte gravuri animaliere. Contuurile animalelor reprezentate sunt în cel mai pur stil magdalenian. Detaliile sunt desenate cu precizie. Printre aceste imagini foarte frumoase, se remarcă aceea a unei femele de ren, culcată alături de puiul ei.

„Agnus-Dei" de la Pair-non-Pair

Modesta grotă de la Pair-non-Pair este situată în mijlocul viilor din Gironde, pe malul drept al râului Dordogne. F. Daleau a remarcat, în anul 1883, câteva gravuri pe un perete dar nu le-a dat nici o atenție. După descoperirile de la La Mouthe, s-a interesat din nou de peșteră și a descoperit o siluetă de cal. În anul 1901, curățind pereții cu un jet puternic de apă, scoate la iveală liniile întretăiate de siluete de bizoni și zimbri. Alertat de Daleau, Edouard Cartailhac sosește și constată că, de sub straturile de pământ pe care le datează, fără nici o dificultate, ca aparținând aung-nacianului, apar alte figuri. Are, în fine, dovada realității artei preistorice. Din anul 1934 până în anul 1937, abatele Breuil va studia în detaliu desenele gravate de la Pair-non-Pair.

„Una din cele mai frumoase reprezentări — scrie el — este un căluț făcând parte dintr-o friză care

decorează peretele drept; are capul întors spre spate. Asemănarea lui cu mielul pascal din iconografia creștină a făcut să fie denumit chiar „Agnus Dei". Contuurile sunt gravate cu finețe, capul este mic, ochiul larg deschis, botul ascuțit. Dar dacă etichetele anterioare sunt indicate cu precizie, numai o singură labă din spate este desenată. O altă friză de pe același perete dezvăluie o felină orientată spre dreapta: capul este văzut din față. Peste crupa animalului se suprapune efigia unui mamut a cărui șiră a spinării arcuită este foarte clară. Capul, mic, nu are decât un fildeș; alături se află două capete de urs, ușor de recunoscut."

După descoperirile de la Teyjat și de la Pair-non-Pair, cei care nu credeau în arta preistorică văd cum părerea lor se clatină. Lovitura de grație este însă dată de către trei tineri specialiști în preistorie.

Trei tineri specialiști în preistorie în valea râului Vezere

Suntem în ziua de 8 septembrie 1901. Pe drumul spre Eyzies merg trei tineri: învățătorul Denis Peyrony, doctorul Căpitan și abatele Breuil. Despre primii doi am mai vorbit cu ocazia descoperirii unui neandertalian. Despre cel de al treilea am amintit de asemenea. El va trăi până în anul 1961 și va fi supranumit „papa preistoriei."

„Cu puțin înainte de a trece peste râul Beune — scrie Pierre Minvielle în „Pe drumurile preistoriei" — cei trei tineri au trecut pe la ferma Berniche. Clădirea este lipită de o stâncă și se folosește o peșteră drept grajd.

În acea perioadă de căutări înfierbântate, în toată zona nu se vorbește decât despre preistorie și despre gravurile de la La Mouthe. Fermierul a spus, deodată:

— Știi și eu astfel de gravuri!

— Unde?

— La noi!

Și începe să descrie: există stalactite și „animale".

Vizitatorii pătrund în grajdul subteran care se află în anticamera grotei, înaltă de 6 metri și lungă de 100 de metri. De îndată ce trec de grajdul improvizat, la lumina lanternelor, apar nenumărate imagini de reni, cai și mamuți."

În această grotă de la Combarelles sunt doar urme rare de pictură. Este una din singurele peșteri în care se întâlnesc doar desene gravate. Vreo trei sute de gravuri amestecate compun acest „bestiar" preistoric. Henri Breuil va studia și va descrie figurile animale, printre cele mai frumoase din magdalenian. S-au numărat 116 cai sălbatici, 37 bizoni, 19 urși, 14 reni, 13 mamuți, 17 țapi, 7 bovidee, 5 cerbi, 3 căprioare, 5 lei, 4 lupi, o vulpe... Vreo zece gravuri nu pot fi identificate; altele, vreo patruzeci, au aspect uman.

În legătură cu aceste siluete antropomorfe, Henri Breuil și Lilo Berger-Kirchner, remarcă

următoarele în cartea lor *„Arta în epoca de piatră”* (1960):

„Dacă din punct de vedere artistic, figurile antropomorfe de la Combarelles prezintă doar un interes relativ, valoarea lor este deosebită, ca document etnografic. Oamenii sunt reprezentați mascați și acoperiți cu piei de animale. O figură ciudată reprezintă un bărbat cu cap de mamut; extrem de lungi, brațele seamănă mai degrabă cu niște colți de fildeș. Mai departe, o siluetă masculină pare să urmărească o femeie. Se recunoaște și un cap de bărbat cu barbă. Reprezentarea stângace a tipurilor antropomorfe, în timp ce reprezentările animale sunt executate cu mare grijă, se explică prin faptul că omul primitiv nu dorea să se înfățișeze și se temea, probabil, să nu cadă, astfel, în puterea magică a vreunui adversar.”

Minunatul „bestiar” Font-de-Gaume

de la

Cei trei tineri nu se vor opri aici. O săptămâna după descoperirea de la Combarelles, ei intră, conduși de Peyrony, în peștera de la Font-de-Gaume. Această grotă care pătrunde până la adâncimea de 123 de metri sub pământ este una din cele mai bogate în picturi rupestre din Franța. Conține mai multe coridoare perpendiculare pe galeria principală a cărei înălțime Sa boltă atinge uneori 8 metri.

Două sute de imagini sunt identificate: 80 de bizoni, 40 de cai sălbatici. 23 de mamuți, 17 reni și cervidee, 8 lăvree, 4 capre, 22 de rinoceri, 2 feline, un urs, un leu și o figură antropomorfă.

Cea mai frumoasă friză datează din magdaleni-anul timpuriu și este constituită din mai mulți bizoni policromi acoperiți pe alocuri de un cortegiu de mamuți. Bizonii roșii și bruni au ochii, spinarea și botul subliniate de o trăsătură gravată. Mai departe, se află, față în față, doi reni magnifici. Artistul preistoric a folosit pentru cele două animale culorile roșu și brun, siluetele fiind subliniate cu dalta. O altă friză de bizoni policromi, cai pitici, un lup și un ren decorează galeria principală.

Cunoscuta „sală a bizonilor mici” este acoperită cu picturi, de la plafon până la pereți: bizoni negri sau bruni, bizoni maronii sau policromi.

În mijlocul acestui magnific „bestiar” aurignacian se află o splendidă felină gravată și un rinocer păros. De remarcat că acest din urină animal este destul de puțin reprezentat.

„Mea-culpa” unui sceptic

Edouard Cartailhac, zguduit de ceea ce a văzut în grotă de la Pair-non-Pair va ceda.

Descoperirile succesive de la Combarelles și Font-de-Gaume l-au convins, își va recunoaște greșelile, cu toată onestitatea. În anul 1902, acest mare savant al preistoriei are curajul să publice *„Mea-culpa unui sceptic”*:

„Trebuie să recunoaștem că ochii unui troglodit erau mai obișnuiți decât ai noștri, să vadă în semiobscuritate. Fiindcă nu m-am gândit la aceasta am greșit cu douăzeci de ani în urmă și mă simt dator să repar această greșeală... Nu mai avem nici un motiv să suspectăm vechimea picturilor de la Aitambra. Trebuie să ne înclinăm în fața realității și trebuie să-mi recunosc greșeala față de domnul de Sautuola. Tinerețea noastră credea că știe totul, dar descoperirile ne arată că cunoștințele noastre scriu o istorie ce nu va fi nicicând terminată și ai cărei interes crește neîncetat.”

Această observație de la începutul secolului al XX-lea și astăzi valabilă pentru preistorie unde descoperiri noi, interpretări noi, vin să confirme sau să infirme teoriile.

Cititorul trebuie să fie convins că și unele afirmații din această carte vor fi contrazise cândva. Așa se întâmplă cu orice știință ce are tangență cu istoria.

La congresul din anul 1902 al *Asociației franceze pentru promovarea științelor*, la 22 de ani de la atacarea, la Lisabona, a profesorului Vilanova, Edouard Cartailhac devine apărătorul înfocat al artei paleolitice, în timp ce Elie Massénat se încapățânează să nu vadă în mamuți, antilopele și bourii desenați altceva decât desene de cerbi, capre și tauri executate de țărani stângaci, Cartailhac exclamă:

— Vechiul meu prieten îmi va permite să spun că opoziția sa nu va face decât să scoată mai bine în evidență meritul aceluia care ne-au îndreptat atenția asupra gravurilor și frescelor din peșteri. O anumită opoziție n-a dăunat niciodată descoperirilor și raportul interesant al domnului Massénat nu va împiedica certitudinea faptelor. M-am îndoit eu însumi, cu

douăzeci de ani în urmă, de vechimea preistorică a frescelor de la Altamira, descoperite de M. de Sautuola. Am făcut *mea-culpa*.

Faptul este limpede: arta paleoliticului este o realitate. Vor urma alte descoperiri, printre care cea de la Lascaux, despre care vom vorbi pe larg.

Splendori ale artei preistorice

Lascaux, Niaux, Combarelles, Rouffignac, toate aceste muzee preistorice din Franța conțin gravuri splendide, fresce grandioase, figuri antropomorfe ciudate, urme de palme ale mâinilor, basoreliefuri, statuete ale unor „Venus” etc. Ne vom adânci acum în această lume diferită și colorată, cu o vechime de douăzeci sau treizeci de mii de ani. Bizoni, cai, mamuți ne apar venind din negura vremurilor, la un imens „vernisaj” la scară milenară.

Capela Sixtină a preistoriei: Lascaux

Septembrie 1940: lumea este în război. Omul, violent, agresiv, expansionist, este același ca acum treizeci

de mii de ani. *Homo sapiens* în ceea ce privește gândirea, artist în ceea ce privește muzica, picturile da la Al-i-amira sau cele ale lui Rubens — omul este totodată un războinic.

Hitler tocmai a îngruncheat Franța, în Dordogne, patru școlari, Simon Coenca, Georges Agnel, Jacques Marsal și Marcel Rovidat, se joacă de-a războiul pe platoul care domină Montignac, un cătun de pe malurile râului Vézère. O gaură ascunsă de crengi și mușchi, lângă un pin prăbușit de curând, îi dă ideea unuia dintre băieți să se ascundă. Descoperă imediat o galerie și își anunță prietenii.

Jocul se transformă în explorare: magie a lumilor subterane, atracția aventurii, îndrăzneala adolescenților va fi răsplătită din plin. Ei înaintează în galerie. Marcel Rovidat este cel mai mare și impune respect celorlalți, cu cei șaptesprezece ani ai lui. Întrucât fumează uneori, pe ascuns, el este cel care aprinde primul chibrit. Apare, pentru câteva secunde, un spectacol care îl uimește. O lume a vacilor roșii, a cerbilor bruni le apare, înmărmurit, Rovidat își arde degetele! Cutia de chibrituri este consumată înainte ca școlarii să iasă la lumină, agitați că dețin un secret. Se reîntorc foarte repede, cu o lampă rudimentară, cu ulei, și parcurg sala cea mare, privind frescele cu mare emoție.

Anunță descoperirea învățătorului din sat care, la vederea picturilor rămâne la fel de uluit ca elevii săi. Învățătorul dă de știre abatelui Breuil, care sosește de îndată. Ieșind din cea de a șizeci și patra grotă pictată pe care a văzut-o, venerabilul specialist în preistorie a exclamat: „Este Capela Sixtină a preistoriei!”

Un alt mare specialist, Andre Leroi-Gourhan, va scrie despre Lascaux:

„Multe iluzii se spulberă; iluzii privind simplitatea acelor oameni, iluzii privind naivitatea fețelor lor, iluzii privind temeinicia comentariilor ce ne pot fi inspirate.”

„Visul Lascaux”

Lascaux! Această denumire cunoscută în întreaga lume ne face să visăm! O minune a artei lăsată nouă de magdalenienii din urmă cu 15.000 de ani!

În anul 1950 peștera are 30.000 de vizitatori, iar în 1962, 120.000. Peștera a fost închisă pentru public în anul 1963, frescele fiind amenințate cu distrugerea de către aerul viciat și coroziv lăsat de mulțimea vizitatorilor. La fel de protejate ca un reactor nuclear, înconjurată de atenție ca o rachetă Apollo, sălile de la Lascaux nu se mai deschid decât rareori, numai pentru vizitatori privilegiați. Pierre Granville a fost unul din aceștia și povestește ce a însemnat pentru el „Visul Lascaux”:

„Părăsind albia râului Vézère (...) am luat-o pe drumul ușor urcător, cu săgeți indicatoare: Lascaux, nume care a făcut înconjurul lumii cu începere din anul 1940, când a fost „inventat” de un adolescent autohton, dintr-o simplă întâmplare (...).

Am înaintat, în zori, spre peșteră și am ajuns acolo exact la ora cerută de Administrație datorită bunăvoinței căreia aveam să putem vizita locurile. Am așteptat, în lumina unui soare cald, acel „Sesam, deschide-te”, care avea să ne permită întâlnirea cu visul.”

Frescele sunt salvate

Ghidul vizitatorilor este Jacques Marsal, acela din cei patru adolescenți care, cu atâția ani în urmă, a descoperit primul intrarea în peșteră. Păzitor al sanctuarului, el amintește tuturor

regulamentul: numai cinci persoane pe zi sunt autorizate să pătrundă și să viziteze peștera, timp de câteva minute. Acidul carbonic degajat de respirație acționează asupra calcarului și întunecă frescele. Mai mult decât atât, atmosfera de „seră” care se instaurase înainte de închiderea grotei a favorizat proliferarea unor alge microscopice, spi-rogiarele. Această „lepră verde” amenința cu distrugerea capodoperelor din trecut.

„Plin de vioiciune — continuă Pierre Granville — ghidul nostru ne invită să-l urmărim și ajungem la capătul coridorului închis printr-un perete betonat. Ne aflăm ca în fața unui „seif” blindat. Poarta voluminoasă se deschide și intrăm într-o primă încăpere goală, în timp ce poarta se închide în urma noastră. Stăm câteva minute în sas, apoi se deschide cea de-a doua ușă.

După ce și aceasta se închide, ne aflăm într-un întuneric total.

Încălțările noastre sunt dezinfectate. Marsal ne asigură că algele verzi au dispărut aproape în întregime și că frescele sunt salvate.

Mai înaintăm puțin și ne aflăm în mijlocul sanctuarului. Liniștea este completă. Deodată, lumina se aprinde și distingem pe pereții stâncos! un adevărat cortegiu de forme animale.”

Cavalcada din „rotondă”

Peștera de la Lascaux începe cu o sală lungă de treizeci de metri și lată de zece, numită „rotonda”, ai cărei pereți sunt acoperiți până la boltă cu minunate picturi de animale.

Pierre Granville scrie în continuare:

„Stăm cu gura căscată în fața cavalcadei din friză care trece ca un tunet în jurul *rotondei* în care noi rămânem încremeniți. Libertatea aleargă în jurul nostru, bourii și taurii se năpustesc, dominatori, printre celelalte animale ale bestiariului uriaș. Printre ei, cai care abia îi ating; în spate, un grup de cerbi speriați.”

Această sală minunată, adevărat muzeu al preistoriei, ar merita o descriere și mai detaliată. Am reținut, cu Henri Breuil și Lilo Berger-Kirchner, descrierea taurilor și a acelui animal fabulos despre care omul va mai vorbi încă până în Evul Mediu, licornul:

„Aceste picturi, din care cea mai mare atinge 5,50 metri, au o dimensiune unică în domeniul artei paleolitice. Conturate cu negru, siluetele taurilor sunt desenate cu linii suple. Coarnele și copitele sunt figurate în perspectivă. Imaginile taurilor se suprapun peste altele, mai vechi, care reprezentau zimbrii cu corpul de un roșu închis, uniform.”

La extremitatea stângă a sălii, iată licornul:

„Contururile sunt puternic marcate: corpul și labele par să fie ale unei femele de rinocer, dar capul, mic, din care apar două coarne lungi, drepte, este acela al unui animal mitic. Pieptul și spatele sunt punctate de cercuri negre și coada este foarte scurtă. Este vorba despre un animal fabulos sau despre un om mascat? Acest animal

nu este singurul ce pare fabulos din toate frescele paleolitice — dar este, fără îndoială, cel mai extraordinar.”

Zeci de tablouri animaliere

Să părăsim marea sală și să ne continuăm vizita în grota de la Lascaux.

La stânga „rotondei”, se deschide o galerie, „*di-diverticul axial*”, care coboară mult în stâncă și se înfundă. Conține mai mult de patruzeci de tablouri, dintre care acela a șase cai mari și trei vaci pictați pe o parte din perete și pe plafon. La capătul *diverticului*, un taur negru amenințător, cu capul și coarnele în jos, împinge un cal maroniu ce pare să cadă pe spate. La dreapta „rotondei”, o deschidere dă într-o galerie numită *pasajul*, unde, sute de gravuri de cai sălbatici și de bizoni acoperă stânca.

De la acest *pasaj*, la stânga, se află *nava* (coridor lung de circa cincizeci de metri, terminat prin *cabinetul felinei*) și la dreapta, *absida*, urmată de o groapă adâncă de câțiva metri, denumită *puțul mortului*.

Nava conține scena celebră în care se văd pe perețele din dreapta, cerbi traversând înot o apă. Doar capetele și coarnele sunt indicate în această frescă ce se întinde pe o lungime de cinci metri.

Puțul din *absidă* se află sub o boltă acoperită de linii care se întretaie, motive suprapuse și câteva picturi în negru și roșu. Galeria ce începe în fundul gropii, ale cărei margini sunt netede și uzate de trecerile succesive ale magdalenienilor, are o lungime de peste șaiszeci de metri și conduce la niște nișe amenajate sub plafoane joase care conțin picturi de lei și de alte animale, executate cu măiestrie, în condiții extrem de neconfortabile.

În scena pictată din puț: un om

Scena pictată în puț este, desigur, una dintre cele mai remarcabile din această zonă a peșterii de la Lascaux.

În partea stângă descoperim un rinocer care pare să părăsească locul, în centru, desenat schematic, cu un cap de pasăre și un falus în erecție, un om este pe punctul de a cădea pe spate. Lângă el se află o lance și o pasăre ciudată, cocoțată pe un par. Partea dreaptă este ocupată de un bizon rănit din a cărui burtă ies intestinalele. Cu coamele aplecate, pare să fie gata să mai atace, într-un ultim efort. Ce înseamnă această scenă, desenată cu negru și cu linii oarecum neclare? Ea a fost interpretată diferit de specialiștii în preistorie: unii susțineau varianta unui accident deosebit, alții avansau ipoteza unui ritual magic, în fine, s-a mai sugerat și caracterul sexual al compoziției.

Singurul artist din paleolitic ar putea să ne spună ce face pasărea aceea ciudată, cocoțată pe un par...

Astăzi, Lascaux s-a reîntors la tăcere.

„Suprema nenorocire pentru sanctuar — scrie J. P. Bayard — este de a deveni un mormânt sigilat, păzit doar fiindcă adăpostește un cadavru.”

Dar faptele rămân foarte vii și poate unii dintre noi vor avea prilejul să le admire.

Niaux, rivala peșterii Lascaux

Niaux și Cei-Trei-Frați, despre care urmează să vorbim, constituie, împreună cu Altamira, Lascaux, Combarelles și Font-de-Gaume, cele mai frumoase șase grote ale artei picturale paleolitice.

„Niaux — scrie Leroi-Gourhan — este singura peșteră care concurează cu Lascaux în ceea ce privește calitatea execuției și a conservării operelor, amploarea compozițiilor și suflul care le animă. Nicăieri, cu excepția plafonului de la Altamira, nu se întâlnește atâta forță.”

Imensa cavernă de la Niaux, numită și Calebiere, se află la patru kilometri de Tarascon-sur-Ariege, în Pi-rinei. Cunoscută încă din secolul XVII, vizitatorii ei au avut prostul obicei de a-și grava numele pe pereți, în anul 1866, cercetătorul Garrigou descoperă picturile din sala zisă „salonul negru”. Incredul, a notat în carnetul său: „există desene pe pereți. Ce poate să însemne aceasta?” Și nimeni nu va ști nimic.

Trebuie să așteptăm anul 1906 și recunoașterea oficială a artei paleolitice, pentru ca să se „redescopere” aceste minuni. Comandantul Molard, care își petrece vacanțele la Tarascon-sur-Ariege, se distrează împreună cu cei doi fii ai săi, să facă un plan al peșterii de la Niaux. Unul din băieți observă, într-o zi a verii anului 1906, picturile dintr-o sală mare, în formă de rotundă. Peștera din Niaux va oferi multe surprize arheologilor și specialiștilor în preistorie, până în zilele noastre. Galerile și sălile de la Niaux au în vecinătatea lor, o succesiune de patru mici lacuri. Intrarea de astăzi nu este cea pe care o foloseau magdalenienii și care acum este închisă de stalagmite.

„Salonul negru”

După intrarea actuală, trebuie să străbatem un coridor îngust și să trecem printr-o primă sală (rareori uscată), pentru a ne angaja într-o galerie lungă și largă, care dă într-o sală cu plafonul jos. Nu există picturi, doar câteva linii și puncte. Pe sute de metri, urmează alte săli, mici sau mai mari și după o sală plină de nisipuri glaciare, iată celebrul salon negru.

Această rotundă conține, fără îndoială, cele mai frumoase imagini pictate la Niaux Bizoni, cai, cerbi sunt desenați cu negru, într-un stil magistral. Blana este sugestiv reprezentată prin hașuri, în centrul salonului se observă câțiva bizoni străpunși de săgeți. Fapt rareori întâlnit, apar doi păstrăvi gravați în argilă, care sunt cele mai frumoase imagini de pești din arta paleolitică. O cavitate ovală a sugerat un cap de animal și deasupra ei au fost pictate coarne negre, de cerb. Altă curiozitate de la Niaux este „bizonul cu scobituri naturale.” Pe argila solului, apa picurând vreme de milenii, a săpat numeroase mici scobituri. Precis, net și realist, bizonul gravat cu un vârf ascuțit în argila întărită a solului, are trei scobituri pe corpul său care sugerează răni, concretizate de traseul a trei săgeți care ajung chiar în acele scobituri. Ochiul, de o mare agerime, este figurat în jurul altei scobituri circulare.

La 1000 de metri de la intrare, 500 de urme de pași.

Datorită asanării unui lac, printr-o dificilă operație de pompare, la mai bine de 1.000 de metri de la intrare,

s-a descoperit o galerie lungă din rețeaua subterană de la Niaux. J. Clottes și R. Simonnet

au semnalat-o în anul 1972. Ei relatează și descoperirea acolo a unor frumoase figuri de animale. Dar lucrul cel mai interesant a fost, desigur, releveul a 500 de urme de picioare goale, lăsate în solul argilos de către oamenii preistorici. Este posibil astfel să se reconstituie, măcar parțial, circulația care a avut loc pe culoarul unde copiii au fost alături de părinții lor în explorarea lumilor subterane.

Două statuete de bizoni la Montesquieu-Avantes

Pe domeniul contelui Begouen, nu departe de satul Montesquieu-Avantes, se află peștera Tuc-d'Au-doubert, străbătută de râul subteran Voip, care se află la originea formării cavernei. Într-o frumoasă după-amiază de august a anului 1912, cu o barcă înjghebată de ei, cei trei fii ai contelui, pătrund în peșteră. După câteva sute de metri de navigare, se opresc pe o plajă de pietriș. Max, Jacques și Louis Begouen se angajează într-un culoar care îi conduce într-o sală în care râul Volp formează un lac mărginit de stalagmite și de stalactite albe. La un capăt, se deschide o pantă destul de abruptă, blocată de un plafon de stalagmite. Aceste adâncuri subterane, locuite odinioară de ursul cavernelor, păstrează câteva gravuri magdale-niene de cai și bizoni. Cei trei frați observă și un căpșor drăguț de ren și desene ciudate în formă de măciucă. Inscripții în cărbune, datând din secolul al XVII-lea și semnate de Ariase (al cărui nume se află în registrul parohiei Montesquieu-Avantes, din acea vreme) arată că peștera a fost deja vizitată.

Pe 10 octombrie 1912, cei trei frați refac drumul și distrug peretele de stalagmite care astupă trecerea. Explorarea continuă prin săli și tunele. La 700 de metri de la intrare, ajung într-o mare încăpere circulară unde se află două statuete masive, lungi de circa șaiszeci de centimetri. Descoperirea este atât de importantă încât băieții, deși plini de noroi, se întorc la castelul părintesc de la Espas, unde tatăl lor îi întâmpină. Cu toată ora târzie, contele Begouen se echipează în grabă și parcurge cei 700 de metri din rețeaua subterană.

„Într-o fundătură — va scrie el în lucrarea *Grotele de la Montesquieu-Avantes*, doi bizoni, masculul și femela, sunt modelați și sprijiniți de o stâncă din mijlocul sălii. La câțiva metri de ei, au rămas urme de tălpi omenești.”

Pe 11 octombrie, Edouard Cartailhac primește o telegramă: „Magdalenienii modelau și argila.”

— Sosesec, răspunde el.

Desenați cu pricepere

„Aceste două animale din argilă — scriu Peter J. Ucko și Andree Rosenfeld în *Arta paleolitică*” — sunt așezate lângă un bloc de calcar; în spatele lor se află pietricele care le înclină la circa 45 de grade față de verticală, astfel încât pot fi văzute din profil, din față și chiar de sus. Văzuți din profil, bizonii sunt desenați cu pricepere. Detaliile capului, în special, sunt redată cu

finețe: forma maxilarului, nările, botul și ochii. Fiecare bizon nu are decât o ureche modelată. La unul din ei, ochiul este indicat printr-o ridicătură, la celălalt, dimpotrivă, printr-o adâncitură. Coadă una este spartă, dar la celălalt este modelată cu precizie și depărtată de corp. Sexul animalelor nu este indicat. Blana deasă de pe gât și ceafă este accentuată prin adâncituri, dar labele nu sunt reprezentate. Văzut de sus, spatele animalelor este bine netezit. Partea din spate, rezemată de blocul de piatră este neglijată, cu excepția unui corn a-tent sculptat și îndoit astfel încât să depășească parțial partea de sus a capului.”

Amprente de picioare și ale unei mâini

Un al treilea bizon, mai mic, este de nerecunoscut, un al patrulea a rămas neterminat. Aceste animale nu au fost modelate, ci decupate dintr-un bloc de argilă și sculptate. Aceasta ne permite, de altfel, să le putem admira astăzi. Dacă ar fi fost modelate dintr-o argilă mai umedă, s-ar fi deteriorat în timp și ar fi ajuns de nerecunoscut. Alături de acești bizoni — după spusele contelui Begouen — se aflau, imprimate în sol, micile amprente ale unor călcâie de adolescenți. Desigur, în această sală, au dansat tineri în cursul unor serbări de inițiere. Unul din ei a alunecat pe solul noroiu și a rămas amprenta mâinii sale pe care a pus-o jos, probabil, pentru a se putea ridica.

Este momentul acum să vorbim despre originea acestei argile din numeroase peșteri.

Argilele provin, în general, din distrugerea rocilor eruptive; transportate de

Harpoane din os, arme folosite cu predilecție de către mag-dalenieni și având o mare eficacitate. Ape, acestea se depun sub formă de mълuri, în cazul particular al cavernelor, argila roșie provine din decalcifierea rocilor calcaroase atacate și dizolvate de apă. Antrenată de apele de șiroire, se acumulează în fisuri și săli, închizând adeseori trecerile. Această argilă a permis conservarea oaselor de oameni și de animale preistorice.

Grota celor Trei-Frați

Iulie 1914: din Balcani se ridică zgomot de arme. În timp ce Europa se pregătește pentru un război îndelungat și dureros, o echipă de speologi și amatori de preistorie, în frunte cu familia Begouen, începe explorarea unei avene, cunoscută sub numele de *Trou-du-Souffleur* (Gaura Suflătorului).

Câțiva bărbați pătrund în avenă. Trec mai multe ore. Cei rămași la suprafață încep să fie neliniștiți, dar aud, în curând, strigăte de veselie. Fiii contelui Begouen au descoperit o nouă grotă pictată în fundul avenei *Trou-du-Souffleur*. Grota aceasta comunică cu grota de la Enlene, situată în apropiere. Desenele din epoca paleolitică acoperă pereții. Grota primește numele de *Grota celor Trei-Frați*.

În anul 1916 cei trei tineri părăsesc tranșeele și, în timpul unei permisii, reiau o explorare temeinică a peșterii care le poartă numele.

O sală, cu solul foarte în pantă și numită *sanctuarul*, este decorată cu desene din perioadele de la aurignacian la magdalenian. Desenele sunt adânc gravate în stâncă: bizoni minunați, cerbi, reni, capete de

urși, cai, țapi, două capete de lei, un mamut cu șira spinării prăbușită, un urs rănit, bufnițe...

Vrăjitorul sau zeul domnește peste „sanctuar”

Sanctuarul cuprinde câteva efigii de *vrăjitori*, cum ar fi bizonul cu cap de om sau dansatorul cu cap de bizon.

„Deasupra figurilor animale — scriu Henri Breuil și Lilo Berger-Kirchner — se găsește o reprezentare ciudată: jumătate umană, jumătate animală: celebrul vrăjitor (sau zeu) al *Grotei celor Trei-Frați*. Reprezentarea domină *sanctuarul* având o înălțime de 4 metri și pare să domnească peste multitudinea de figuri și ființe antropomorfe de pe pereți. Fața *vrăjitorului* evocă un cap de cerb. O barbă lungă se revarsă peste piept, ochii sunt rotunzi, privirea fixă, membrele anterioare sunt ridicate, picioarele execută pași de dans, sexul este bine precizat. Pete mari, negre, subliniază diferitele părți ale corpului. Se pare că artistul ar fi vrut să centreze reprezentările în jurul efigiei mediane. *Vrăjitorul* reprezintă, poate, Marele Spirit, stăpânul animalelor, zeul vânătorii și al fecundității.”

Acest *vrăjitor*, oricare va fi fost semnificația lui reală, dovedește un lucru: magdalenienii își vopseau corpul, în mod obișnuit sau mai degrabă când porneau la luptă, la vânătoare, la ceremonii și dansuri rituale.

Pe un culoar al aceleiași *Grote a celor Trei-Frați*, contele Begouen mai găsește o nouă dovadă. Culoarul îngust și jos te obligă să mergi aplecat. Oamenii preistorici, vopsiți cu argilă roșie, s-au lovit și s-au frecat de pereții stâncoși, lăsând urme ușor de recunoscut, mai ales pe anumite protuberante ale galeriei.

Față în față cu statuia unui urs

În anul 1922, Norbert Casteret, un tânăr ajutor de notar sortit celebrității, își consacră timpul liber studierii grotelor și pătrunde în peștera dintre satele Montespán și Gonties. Obligat să treacă printr-un sifon, descoperă o rețea nouă de galerii.

Anul următor, împreună cu prietenul său Henri Gordin, explorează din nou peștera de la Montespán și după încă un sifon, parcurge un culoar lung și noroios, care se termină printr-o sală mică, cu plafonul jos.

Săpând în sol pentru a descoperi urmele unei prezențe umane, Norbert Casteret găsește o lamă de silex, apoi altele. Cei doi prieteni examinează cu atenție pereții.

„Iată că — scrie Norbert Casteret în *„Pietrele care vorbesc”* — apropiindu-mă de perete, m-am lovit de o stâncă ce-mi oprea calea, încercând s-o ocolesc și lu-minând-o mai bine, am resimțit un șoc puternic, o emoție intensă, căci mă aflam față în față cu un urs. Ceea ce luasem inițial drept bloc de stâncă, era statuia unui urs din argilă.”

O efigie magică

„Jumătatea de oră care a urmat, se numără, fără îndoială, printre momentele cele mai impresionante și de neuitat ale vieții mele. Am descoperit, unul după celălalt, alte modelaje: cai și doi lei —apoi o mulțime de gravuri incizate pe pereți. Bizoni, cai, reni, mamuți, hiene, lei și urși — toată fauna sălbatică contemporană cu strămoșii noștri îndepărtați din epoca de piatră.”

Ursul din argilă fără cap, descoperit de către cei doi tineri speologi, este modelat în *ronde-bosse* și măsoară 140 de centimetri în lungime și 60 de centimetri în înălțime. Animalul este în poziție „pe vine”, cu membrele posterioare îndoite sub abdomen, între labele anterioare, întinse, Norbert Casteret găsește un craniu de urs care a fost atașat, desigur, cu o bucată de lemn, azi dispărută, de gâtul statuii din argilă. Corpul animalului poartă semnele lăsate de vreo treizeci de lăncii, azvârlite asupra lui, în cursul unor ceremonii magice.

„După cum bucătăreasa mea străpungea o inimă de vițel pentru a atinge, prin magie, inima iubitului ei necredincios —scrie contele Begouen—tot așa, oamenii din vechime de la Montespan au lovit imaginile de urși și de cai pentru a fi siguri de moartea a urșilor și a cailor reali.”

Aceasta este una dintre posibilele explicații pentru astfel de practici.

Amprente digitale

În galeria ursului, Norbert Casteret descoperă amprente de picioare goale.

„Mai mult chiar decât statuile și siluetele gravate pe pereți — scrie el—aceste urme umane, acești „pași” dădeau o impresie întrucâtva halucinantă de supraviețuire și aproape de prezență umană, cu toate mileniile scurse.”

Examinând cu lupa anumite amprente, se pot distinge perfect urmele degetelor mari, adevărate amprente digitale ale strămoșilor noștri.

Cei doi speologi au incitat numeroși specialiști să viziteze grotă, într-o altă galerie s-au mai găsit desene gravate reprezentând animale, datând din magdalenienii-anul timpuriu.

În anul 1926, Casteret descoperă în cursul explorărilor sale speologice, o nouă grotă pictată, cea de la La Bastide, unde poate fi admirat un minunat cal uriaș, înalt de 1,80 metri și lung de 2,40 metri. Capul său se ridică la peste 3 metri deasupra pământului.

Adevărate ateliere de artiști

În această grotă s-au mai găsit, într-o grămadă de oase zdrobite, lame din silex și plăci de piatră pictate. Artiștii preistorici, înainte să se apuce de frescele lor mari, exersau pe plăcuțe de dimensiuni reduse.

Această descoperire amintește și de altele, precum: reprezentările de mamuți gravate pe fildeş de la La Madeleine, silueta unui urs de pe o piatră plată din șist negru din grotă de la Massat, țapii în basorelief din caverna de la Mas-d'Azil etc.

Gravor și sculptor, pictor de frescă, omul din epoca de piatră își lucra schițele și proiectele pe plăci de piatră, în adevărate ateliere. Primele au fost descoperite la Limeuil. Arheologul Bouyssonie descoperă, aici, în anul 1909, o piatră pe care erau gravate trei capete de bizoni. Timp de patru ani, Bouyssonie recoltează un număr impresionant de pietre plate, bucăți de calcar alb de circa 40 de centimetri pe 10, pe care magdalenienii le utilizau în atelierele lor de gravură. O sută treizeci și șapte de subiecți de tip animai au fost identificați, în special cai și reni.

La La Manche a fost descoperit alt atelier unde artiști preistorici au gravat cu vârf din silex siluete de animale și mai ales figuri umane foarte interesante, printre care:

. un portret de tânără fată cu fruntea verticală; • un portret de bărbat foarte puternic, cu burta proeminentă și falusul în erecție; . o schiță de războinic în poziție de atac; . o siluetă de dansator; . un cap de bătrân chel...

Venus preistorice

„Sânii sunt foarte dezvoltate și șoldurile largi. Femeia ține într-o mână un corn de bizon decorat cu incrustații, iar cealaltă mână este pe burtă. Fața este rotundă și schițată cu simplitate; părul cade pe un umăr. Efigia se detașază în relief de pe piatra-suport. Urme de ocră lasă bănuiala că statuia ar fi fost pictată în roșu, la fel cu alte efigii feminine.”

Această descriere este aceea a celebrei „Venus” de la Laussel, făcută de Henri Breuil și Lilo Berger-Kirchner.

Doctorul Lalanne, discipol al lui Edouard Cartail-hac, începe, în anul 1908, studiul grotelor de la Laussel. Nu găsește, la început, decât câteva vestigii din aurignacian. În anul 1911 se găsește, gravată pe o placă, o scenă care reunește două ființe într-o poziție care poate fi aceea a unei împreunări sau a unei nașteri.

După un timp, se descoperă o statuie de femeie ținând în mână un corn pe care erau treisprezece tăieturi. Ne putem gândi că ar fi o referință la cele 13 mișcări ale lunii dintr-un an; cea de a treisprezecea lună trebuie să fi fost socotită purtătoare de noroc căci anunța noul an. Această Venus, care se află acum într-un muzeu, este la fel ca cea descoperită la Milo, cu douăzeci de mii de ani mai târziu.

În adăpostul de la Laussel au mai fost găsite și alte figurine de dimensiuni mai mici și reprezentând femei greoaie, cu sânii mari.

Mai bine de o sută de alte statui, care au fost numite „Venus”, au completat cunoștințele noastre privind arta paleolitică. Una dintre cele mai cunoscute, sculptată în fildeș, a fost descoperită la sfârșitul veacului trecut într-un sit aurignacian de la Grotte-du-Pape. Capul de Venus, de mărimea unei monezi, este admirabil.

Exagerarea a tot ceea ce privește maternitatea

Altă „Venus” a fost găsită în anul 1922, având o vechime de 15.000 de ani. Ea este păstrată la Muzeul Omului, din Paris, sub denumirea de „Venus din Les-pugne” și este astfel descrisă de Louis-Rene Nougier:

„Este sculptată în *ronde-bosse*, într-un colț de mamut. Capul mic, având o formă ovoidă, elegantă, nu are nici o trăsătură a feței. Sânii, foarte mari, atârnă deasupra burții. Fesele sunt enorme. Să fi fost aceasta, oare, idealul de „frumusețe feminină” din aurignacian?”

În aceeași grotă a fost găsit un șarpe gravat pe os. Reprezentările acestui animal sunt rare, dar ce coincidență: femeia și șarpele!

În Europa au mai fost descoperite și alte „Venus”: pe malurile lacului Baikal din Siberia, la Kostienki în Rusia, la Dolni-Vestanice în Moravia, la Willendorf în Austria.

„Se observă la aceste „Venus” paleolitice — scrie contele Begouen, exagerarea a tot ceea ce privește maternitatea: organele sexuale, bazinul larg, sânii enormi.”

În acest sens, recordul îl deține micuța Venus din Montpazier, descoperită în anul 1970 într-o bucată de pământ dintr-un câmp arat. Ea posedă un organ sexual hipertrofiat, ocupând o treime din piatra sculptată!

Henri Delporte a găsit, în anul 1959, o „Venus” datând din perigordianul superior:

„Partea de corp de deasupra taliei — scrie el — nu a fost fasonată și formează un fel de apendice aplatizat... Capul, umerii, brațele, sânii nici nu sunt schițați.

Burta coboară până aproape de nivelul genunchilor; specialiștii consideră că este vorba de o femeie în pragul nașterii.”

Figurine și efigii umane

În anul 1952, M. Bessac descoperă, în grotă La Madeleine, două figurine extraordinare, în poziție de odihnă, având capul rezemat de un braț, un picior întins și celălalt îndoit din genunchi. Figurinele erau amplasate simetric, de o parte și de alta a unei săli subterane.

În altă grotă, figurine feminine în basorelief sunt sculptate de la talie la glezne, cu organul sexual bine conturat. Se mai găsesc forme mai mult sau mai puțin, triunghiulare sau ovale, cu o despicare verticală și care schematizează, desigur, forme feminine.

În grotă de la Pech-Merle, Henri Breuil a remarcat, în anul 1924, trei siluete feminine trasate cu degetul în argila de pe perete. „Sânii atârnă — scrie el — brațele sunt abia schițate, un singur picior este desenat și la două din efigii părul formează o coadă ce cade pe ceafă. Femeile dau impresia că se târăsc.”

În galeria Breuil de la Rouffignac, două ființe antropomorfe stau față în față. „Cu tot numele pe care li l-am dat — Adam și Eva — (scrie Louis-Rene Nougier), figurile sunt groțesti, cu nasul și gura enorme. Cea mai frumoasă, din stânga, are peste 80 de centimetri în înălțime. Buza superioară este puternic conturată, în fața lui, Eva se arată mai grațioasă, mai firavă, cu gura surâzătoare!”

„Bărbatul cu hanorak”

Am remarcat că majoritatea figurilor antropomorfe din peșteri sunt fără sex. Fac însă excepție câteva.

În grotă de la Laussel, se găsește o extremitate de falus cioplit în piatră cu îndemânare și mult realism; ceva mai departe, se observă basorelieful unei figuri masculine foarte subțiri. Este surprins din profil, fără indicarea sexului și purtând un arc și o centură.

La Gabillou, vizitatorul are o surpriză: una din foarte puținele figuri îmbrăcate, gravura „bărbatului cu hanorak”.

În anul 1908, doctorul Jeannel Vezian a descoperit picturi într-o peșteră aflată pe domeniul său. Frescele policrome reprezintă un ren roșu, un cap de bizon negru, o cucuvea cu capul rotund, cai pictați în ocru, un căluț roșu, alții negri, o gravură de bizon, un cal străpuns de o săgeată și doi bizoni care se înfruntă.

Urme de palme pe pereți

Vreo douăzeci de peșteri din Franța, Spania și Italia au urme de palme pe pereți. Mâna, îmbibată cu culoare a fost lipită de perete, sau, situație mai frecventă, vopseaua este proiectată pe perete, în jurul mâinii lipite de piatră. Mâna stângă este mult mai mult reprezentată decât mâna dreaptă. Se întâlnesc mâini de adulți și de copii, adeseori repetate în mai multe exemplare.

Ce înseamnă aceste reprezentări?

S-au dat mai multe explicații, legate de cele mai

multe ori de practici magice: o urmă de mână deasupra unui animal sau pe corpul său, însemna apartenența vânatului la cel care îl vâna. Unele amprente vădind mutilări au fost atribuite unor obiceiuri tradiționale: amputări pentru a îndepărta ghinionul, semn de văduvie pentru o femeie, semn de doliu la moartea unui șef etc. Nici una din aceste interpretări nu este cu adevărat satisfăcătoare.

Specialistul tunisian în preistorie, doctorul Salhy, a întreprins o încercare de explicare a urmelor de palme pe pereții a mai bine de o sută de peșteri.

O terapeutică

El remarcă — ceea ce este bine cunoscut — că, pe de o parte, grăsimea de pe piele protejează împotriva frigului și domolește degeraturile și că, pe de altă parte, argila roșie este un antiseptic și un cicatrizant foarte eficient. Ocru care servea la pictat și la decorarea peșterilor era făcut pe bază de argilă roșie și grăsime animală.

Degeraturile, julturile și alte boli ale pielii de pe mână trebuie să fi fost numeroase la strămoșii noștri din epoca glaciară, expuși intemperiilor, vântului și frigului din cavernele umede, înmuiera mâinilor bolnave în argila moale și caldă din peșteră, putea să fie o ali-nare. O mână rezemată de perete după o astfel de operațiune — și iată o urmă. Dar dacă, pentru a merge la vânătoare, omul avea nevoie de mâini curate și atunci, după ce și le ungea cu vopsea și grăsime, le ștergea pe perete?

În ceea ce privește mutilările, doctorul A. Salhy nu crede în acte premeditate.

O boală care mutilează

Aceste mutilări — crede el — sunt urmarea unor accidente, degeraturi, arsuri sau sunt rezultatul unei alte boli care afecta mâinile, cum ar fi acrocianoza, acro-parestesia, sclerodermia sau acrodinia infantilă.

Doctorul Salhy mai dă o explicație. Cercetările recente arată că amputarea cea mai frecventă este aceea a ultimelor două falange de la ultimele patru degete. Aceasta este tocmai caracteristica unei boli grave a mâinilor, numită boala lui Raynaud și care îi atacă atât pe adulți cât și pe copii. Este posibil ca unele triburi, din cauza permanentei carențe alimentare și vitaminoase, să fi contractat această boală.

Un singur exemplu evident de mutilare rituală a fost găsit în Estramadura, în peștera Maltravieso, unde treizeci de mâini prezintă același tip de mutilare.

„Este o mutilare — scrie Louis-Rene Nougier — care privește exclusiv ultimele două falange ale auricularului, degetul cel mai puțin necesar. Amputarea este mereu precisă, rectilinie — nu este vorba despre falange moarte care să cadă.

O amputare atât de precisă nu se poate explica decât prin sacrificii rituale. Se aplicau în special femeilor și copiilor. Din ce motive? Desigur, nu vom afla niciodată.”

Urme de palme au fost identificate în trei peșteri mai importante ca acelea de la Gargas (în Pirinei),

Pech-Merle și El Castillo (Spania).

Peștera de la Gargas a fost studiată în anul 1887 de F. Regnault, care a găsit urme ale ocupării ei de urșii cavernelor și apoi de oamenii preistorici ai aurignacianului.

Sălile subterane conțin o sută cincizeci de amprente de mâini. Ampretele roșii sunt cele mai vechi și sunt acoperite, pe alocuri, de amprente negre. Aceste mâini au fost mai toate mutilate, lipsindu-le ultimele două falange ale celor patru degete; exemplul tipic al bolii lui Raynaud.

Cele șase mâini din „capela mamuților”

Peștera Pech-Merle, cuprinzând „capela mamuților”, este unul din marile temple ale preistoriei. A fost explorată între anii 1920-1922 de către abatele Lemozi, care a găsit oseminte de urși ai cavernelor și urme roșii de palme.

Desenele celor zece mamuți ai „capelei” apar pregnant. Ele sunt urmate de desene de bizoni, bovidee și imaginea unui cal. În „sala mâinilor negre”, apar două iepe de mari dimensiuni, conturate cu negru. Pentru a desena capul celei din dreapta artistul a folosit o ieșitură din stâncă. Șase amprente de mână, executate îngrijit cu negru, înconjoară această minunată și celebră compoziție.

O altă peșteră cu multe urme de palme este aceea de la El Castillo. A fost descoperită în anul 1903 de Alcade del Rio. Pe peretele primei săli se află o friză de mâini colorate. Abatele Breuil, care a studiat grota în

1906, a descoperit 35 de mâini stângi și doar 9 mâini drepte, toate pictate prin pulverizare.

Această peșteră mai conține și numeroase picturi de animale: bizoni deasupra frizei mâinilor, cu un cal și o căprioară; mai departe, un elefant splendid vopsit în roșu printre ciudate discuri, tot roșii.

„La Castillo — scriu Henri Breuil și Lilo Berger-Kirchner — desenele gravate prezintă un mare interes din punct de vedere artistic; câteva capete de țapi și cai, mai groșiere, aparțin aurignacianului. Minunatele desene magdaleniene reprezentând cerbi și căprioare sunt frecvente la Castillo... Câțiva bizoni și alte bovidee aparțin perioadelor post-magdaleniene și multe desene schematice sunt din perigordian.”

Rouffignac, cea mai importantă peșteră și cea mai variată

Nu ne putem ocupa în această lucrare de toate peșterile pictate, așa că, în finalul capitoului privind arta paleolitică, vom trece în revistă încă șase grote din Franța, pe care nu le-am detaliat.

Întâi, Rouffignac.

Grota este descoperită în 1956 de Louis-Rene Nougier și Romain Robert.

„Pătrundem în această cavernă — scrie Louis-Rene Nougier — despre care un text, încă din 1575, evocă existența unor picturi de animale mici și mari. În această peșteră decorată, cea mai importantă și cea mai variată ce poate exista, cu galerii monumentale pe două etaje, se află mai bine de 120 de mamuți pictați,

mai multe alte animale decât în oricare altă peșteră din lume.”

Într-adevăr, pretutindeni se întâlnesc mamuți, cai, bizoni și minunați rinoceri păroși. Nicăieri, însă, nu apar reprezentări de reni. Galeria Breuil comportă o frumoasă friză de trei rinoceri și alta de 11 mamuți, șapte în șirul din dreapta și patru în șirul din stânga. Fiecare șir este condus de un mascul și cele două cortegii se întâlnesc.

Despre desenul unui cal, realizat cu trăsături viguroase, tot Nougier spune: „este demonstrat meșteșugul artistului și totuși, ultimul detaliu care ar fi dat o viață mai intensă, ochiul, lipsește. Nu este incapacitate, ci mai degrabă act deliberat.” Să fi fost oare mai ușor să se vâneze un animal lipsit de vedere?

Misterul „gurii de umbră”

Pe marele plafon de la Rouffignac apare o încăl-ceală incredibilă de cincizeci de animale (mamuți, țapi, bizoni, cai, rinoceri), un bestiar care se află deasupra celei mai mari avene din grota, care permite accesul la etajele inferioare.

„Aceste picturi-realități — scrie Louis-Rene Nougier — domină o pâlnie uriașă cu pereți abrupti din argilă. Figurile pictate corespund buzei pâlniei, par să iasă din ea. Ele scapă din adâncimile avenei și formează, deasupra ei, ca un „cer” constelat de mamuți, cai și bizoni.

Opoziția dintre avena adâncă și plafonul încărcat de animale amintește opoziția pământ și cer, sugerează misterul „gurii de umbră”.

Rouffignac, cu cele trei etaje, galeriile în toate direcțiile, avenele și pasajele dificile, sălile mari și un pârau care curge pe fundul lor, este, fără îndoială, una din cele mai impresionante peșteri vizitată și pictată de omul din epoca de piatră. Catedrală, sanctuar și loc sacru de inițiere—vizitarea grotei ne cufundă în trecutul strămoșilor noștri din preistorie.

„După cum Delfi s-a născut dintr-o crăpătură a stâncilor Phedriade — scrie Louis-Rene Nougier — tot așa templul de la Rouffignac s-a născut din avena subterană și din galeriile adânci cuibărite în adâncurile pământului, acest pământ care, odată în plus, nu poate fi decât Pământul-Mamă, creator al oamenilor și al animalelor, creator al Vieții.

Deasupra avenei, pe plafonul superior, apar într-o dezordine năvalnică rinocerii, caii și mamuții începuturilor.”

Cap-Blanc, Partenon în aer liber al preistoriei

Doctorul Lalanne a fost inventatorul acestui sanctuar de artă în aer liber, într-o pădure din apropierea castelului de la Laussel.

În anul 1909, șeful de șantier al lui Lalanne, care săpa într-un adăpost lung de 15 metri și adânc de 4 metri a găsit un fragment desprins din stâncă în care se ghicea o parte de animal sculptat.

Cu palete din lemn, echipa de cercetători, a degajat pământul de pe perete și a scos la iveală o minunată friză în basorelief; un adevărat Partenon preistoric, într-o execuție remarcabilă.

Animalele sunt așezate unul după celălalt. Cele mai mici sunt așezate la jumătatea înălțimii; cele mai mari, cai splendizi de 2 metri de la cap la coadă, ocupă fundul adăpostului. Ochii sunt rotunzi și bine conturați, corpurile relativ grațioase; pieptul și coapsele sunt frumos modelate, iar coamele sunt figurate prin zgârieturi ușoare, în momentul descoperirii au fost remarcate și urme de ocru roșu, ceea ce arată că friza a fost vopsită în roșu.

„Aceste frize sculptate în aer liber — scrie Louis-Rene Nougier — arată din nou unitatea tuturor formelor de artă paleolitică într-o unică și măreață semnificație.”

Baume-Latrone, dovezi de artă preistorică

La 14 kilometri de Nîmes, peștera de la Baume-Latrone cuprinde o sală situată la 237 de metri de la intrare, unde au fost descoperite în anul 1940, amprente de mâini și desene de figuri animale trasate cu degetul muiat în argilă. Se disting șase elefanți, un rinocer și un șarpe lung de trei metri, cu cap de urs — toate din perioada aurignacianului timpuriu.

Gouy, arta preistorică normandă

Această peșteră de pe malul drept al Senei, situată la zece kilometri de Rouen este relativ izolată. A

fost descoperită în anul 1956 de Yves Martin, un adolescent din satul Gouy. Abatele Breuil o vizitează în anul 1958 și de atunci săpăturile au fost mereu reluate. Primele rezultate au fost cuprinse în lucrarea „*arta preistorică de la Gouy*” scrisă de M. J. Graindor și Yves Martin.

S-au pus în evidență câteva oase de animale, pietre cioplite din silex, resturi de bucăți din calcar pictat sau gravat.

Prima sală, numită „sala păsării”, conține gravura, cu linii întretăiate, a unei păsări de pradă încercând să se așeze. Cea de a doua sală cuprinde o mică frescă de 43 de centimetri pe 18 centimetri în care se distinge imaginea unei goane disperate de animale diverse, unele lângă altele, cu capul în jos. Ultima sală, cea „a calului”, conține o frescă de mari dimensiuni în care se distinge schița unui cal și a altor câtorva animale.

Isturitz, arta preistorică bască

Grota Isturitz din Țara Bascilor, la circa 40 de kilometri de Bayonne, a fost vizitată în anul 1867 de împăratul Napoleon al III-lea și de împărăteasa Eugenia. Va fi cercetată abia în anul 1913 de Passe-mard și de contele de Saint-Perrier. S-au găsit aici plăcuțe gravate. Arta magdaleniană este reprezentată de un basorelief în care se disting un cal, un ren care întoarce capul spre stânga, un urs, deasemenea întors spre stânga și un ren mare deasupra căruia sunt gravați doi cerbi mai mici.

Roc-de-Sers

Acest mare adăpost sub stâncă, în apropiere de orașul Angouleme, a fost cercetat în anul 1927, de către Henri Martin, care, pentru pătrunde în interior, a folosit... dinamita! S-au găsit resturi de friză din solutreanul superior. Se disting șase cai, trei bizoni și mai ales doi țapi minunați, față în față, gata de luptă. Pe un bloc de piatră se află desenat un om de talie mică, care poartă un baston pe umăr și este urmărit de un bou.

Cum și de ce artă preistorică

Artă preistorică există, este o realitate a trecutului. Am vorbit îndelung despre ea și i-am descris splendorile. O întrebare insistentă se pune, încă de la descoperirea ei: de ce un anumit număr de 11 triburi din zona franco-cantabrică au intrat în peșteri pentru a desena, vreme de douăzeci de mii de ani, bizoni, cai, mamuți și tot felul de alte figuri?

Nimeni nu știe. Ne mărginim la ipoteze și interpretări adeseori contradictorii. Artă, religie, magie, totemism... ce să fi fost?

„Nu vom ști niciodată — scrie John E. Pfeiffer — ce a fost în mintea artistului care, cu 15,000 de ani în urmă, s-a strecurat cu greu într-o crăpătură de stâncă, a alunecat prin galerii și apoi, culcat pe spate, a pictat pe o suprafață care nu era decât la câțiva centimetri distanță de ochii lui. Care a fost misiunea artistului singuratic care a parcurs aproape 1200 de metri în noroiul unei grote uriașe, de lângă Altamira, și a desenat doi cai, cu contururi negre, singurele desene care se află pe kilometri întregi de săli și galerii?”

Animalul în sine

Animalul! Animalul, baza întregii arte din epoca de piatră! El este reprezentat pretutindeni. Nimic mai normal, desigur, pentru această civilizație a paleoliticului superior, întrucât animalul era pretutindeni în natură, cu omul, împotriva omului sau pentru om. Omul și animalul împart aceleași peșteri, beau la aceleași izvoare, se tem de aceleași calamități naturale. Oamenii din paleolitic, chiar dacă merită calificativul de *Homo sapiens*, sunt încă foarte aproape de animal.

„Caracteristicile artei preistorice — scrie Karl J. Narr — sunt departe de a fi cele ale artei actuale. Este o artă săracă în motive, reprezintă mai ales animale, rareori oameni și aceștia în luptă cu animalele sau cu o înfățișare jumătate umană, jumătate animală. Nu există scene ale vieții animale, cu foarte rare excepții.”

Este de remarcat și absența izbitoare a oricărei tentative de a indica peisajul, vegetația sau vreo altă formă de decor.

„Figurile plutesc — continuă Narr — fără direcție, pe pereți și bolți, în poziții adeseori neașteptate, uneori răsturnate. Nici un plan secund, nici o schiță a mediului de viață. Autorii acestor picturi nu au fost interesați decât de animalul în sine.”

Prezența animalului este atât de evidentă încât sugerează interpretări magice și totemice. Animalul este reprezentat pentru el însuși, cu un scop precis care nu este, desigur, acela de a reda natura.

Altă caracteristică a artiștilor aceluși timp: și-au executat operele fără a ține seama de relieful pereților sau al bolților. Suprafețele nu sunt nici netezite, nici lustruite. Dimpotrivă, anumite accidente naturale sunt chiar încorporate în desen, cu scopul de a accentua impresia: ochi, răni etc.

Tehnicile

Prima tehnică folosită la începutul artei parietale a fost un deget înmuiat în argila roșie a peșterii. Apoi, artiștii au folosit vârfuri ascuțite din os, pensule din păr sau pene. Sculpturile și gravurile erau făcute cu ajutorul dălților din silex.

Majoritatea coloranților au fost pigmenti de origine minerală: oxizi de fier pentru game de roșu și galben. Ocrul roșu se întâlnește în natură, dar poate fi și obținut prin arderea ocrului pur, galben sau brun. Coloranții negri proveneau, fie din fumul negru și din cărbunii de lemn, fie din oxidul de magneziu. Toate aceste materiale erau zdrobite și întinse pe niște palete.

Uneori se foloseau sub formă de bastonașe, ca un fel de creioane. În picturile paleolitice nu întâlnim nici verdele, nici albastrul. Tehnica picturală este diferită de la o peșteră la alta; trăsăturile sunt mai mult sau mai puțin reușite, dar anumite picturi de la Altamira, Lascaux și

Niaux ating, fără îndoială, perfecțiunea.

„Contururile — scrie Narr — se diferențiază și, printr-un joc al grosimilor variabile, se obține un efect remarcabil de profunzime. Același lucru se poate spune și despre contururile pictate: trăsătura se subțiază, devine punctuală. Imaginea își pierde din fixitatea inițială și se îmbogățește cu culori strălucitoare care se îmbină într-o policromie fericită. Se ajunge la siluete pline de viață, de expresie. Adeseori, coarne, urechi sau alte detalii anatomice depășesc conturul trasat care dispare sau este înlocuit de hașuri paralele.”

Nevoia de frumos

Să ne întoarcem la întrebarea care ne preocupa la începutul acestui capitol: de ce omul din paleolitic superior intra în caverne pentru a picta bizoni?

Încă din anul 1864, Lartet și Christy explică arta preistorică drept o funcție esențial estetică: artă pentru artă. Condițiile economice ameliorându-se, oamenii preistorici ar fi avut momente libere în care s-au dedat la gravarea și sculptarea pietrelor, a oaselor. Această teorie a fost reluată și odată cu descoperirea artei parietale.

Încă de la originile sale, omul are simțul frumosului, aceasta este de netăgăduit. El cioprește pietrele plate pentru a le da o formă mai regulată, începe să deseneze animale pe o serie de obiecte și pentru a-și înfrumuseța viața în peșteri, pictează pe pereți.

Această explicație nu poate fi respinsă în întregime, căci este sigur că multe gravuri sau picturi au fost executate din pur estetism. Dar nu se poate explica astfel decorarea tuturor grotelor și semnificația artei în

Bizonii, caii, mistreții din grotă de la Altamira (Spania) sunt pictați aproape în mărime naturală, pe mai bine de paisprezece metri lungime.

exclusivitate animalieră.

Altă interpretare a fost bazată pe câteva observații. În primul rând, au fost reprezentate numai animale și, dintre acestea, doar cele comestibile, în al doilea rând, picturile și desenele erau executate în locurile ascunse ale peșterilor, ca pentru o ceremonie secretă și magică.

„Magia simpatică”

În anul 1903, Reinach a enunțat teoria sa, a „magiei simpatice”: magie a vânătorii și a fecundității.

Este o interpretare foarte solidă și este în general admisă de către toți specialiștii în preistorie ai acestui veac.

Omul paleolitic trăiește din vânătoare. Pentru a obține succesul expedițiilor sale, el pictează sau desenează animalele pe care vrea să le prindă și, în cursul unor ceremonii magice, vrăjește imaginea pentru a ucide mai lesne animalele. Aici se află explicația tuturor picturilor de animale străpunse de săgeți sau găurite, ca celebrul urs de la Montespan.

„Supraviețuirea tribului — scrie Henri Breuil — implica existența unei rezerve de vânat care să asigure tuturor hrană suficientă. Una din preocupările majore ale oamenilor din paleolitic a fost și păstrarea unui vânat care se împuțina prin capturare sau moarte naturală, în toate civilizațiile „vânătoarești”, omul credea că favorizează înmulțirea speciilor prin practici magice, prin cultul fecundității.”

Magiei vânătorii i se suprapune magia fecundității

animale. Ritualurile aveau drept scop reproducerea în continuare a animalelor reprezentate la capătul nopții negre a peșterilor, în vederea hrănirii tribului.

Sanctuale de inițiere

Explicației de mai sus i se poate aduce observația că se bazează doar pe date etnologice și pe studiul obiceiurilor aborigenilor australieni din secolele XIX și XX care, așa cum am spus-o de mai multe ori, nu au mare tangență cu strămoșii noștri, europeni din paleolitic.

S-au ridicat și alte obiecții: nu s-a ținut seama deloc de cele câteva figuri antropomorfe, de reprezentările de animale necomestibile și nici de alte semne sau gravuri diferite, întâlnite în mod frecvent în caverne.

Pentru a răspunde, parțial, acestor obiecții, abatele Breuil a adăugat schemei inițiale a lui Reinach, ideea că „magia simpatică” se aplica și animalelor de pradă, că magia fecundității îi privea și pe oameni, ceea ce explica semnele cu caractere sexuale umane.

În lucrarea sa „*Patru sute de veacuri de artă parietală*”, Breuil scrie:

„Când vizităm o peșteră pictată, pătrundem într-un sanctuar unde, cu milenii în urmă, s-au desfășurat ceremonii sacre, conduse, desigur, de marii inițiați ai epocii, care doreau să transmită novicilor regulile fundamentale necesare mersului existenței lor.”

Cu toate că magia vânătorii și aceea a fecundității nu pot fi respinse în întregime, ideea de inițiere, astfel prezentată, este foarte credibilă.

O inițiere care să-l conducă pe fiecare adolescent spre bărbăție? Sau o inițiere rezervată unor aleși? Nu știm nimic! Dar nu ne putem gândi, oare, că toate aceste fresce din colțuri îndepărtate de peșteri spre care ajungeai cu greu, cereau întrucâtva, parcurgerea unui drum inițiativ? Să ne gândim la „drumurile crucii” din catacombe și să ne imaginăm că, și în cazul nostru, frescele animale răzlețe, conduceau încet, încet, spre sanctuarul bogat decorat unde se petrecea o noapte de veghe și de meditații.

Semnele și diferitele desene ar fi, în această situație, indicii în calea subterană care conducea din sală în sală, prin culoare întortochiate, la scopul final: revelarea Unicului. Acest Unic, revelat în inima omului din paleolitic a fost, poate, Stăpânul lumii și creatorul ei, cât și zeița-mamă, Terra, sursă de viață și de căldură spre care se înainta prin galeriile secrete ale peșterilor. Nu este izbitor să constăți că Rouffignac este acel vast sanctuar care conduce din sală în sală, prin avena și culoarele sale, până la capătul abisului unde curge un mic torent, izvor de viață în miezul nopții?

Freud în epoca de piatră

Ceea ce a doua parte a secolului XX, cu schimbările, revoluțiile și repunerile ei în discuție, avea să vadă în domeniul interpretării preistoriei, o răsturnare de mari proporții. Poate n-a fost decât o reflectare a obsesiei psihoanalitice și erotice a timpului nostru, de care se leagă numele a doi specialiști în preistorie: Annette Laming-Emperaire și Andre Leroi-Gourhan.

În anul 1957, doamna Laming-Emperaire a fost prima care a emis ideea că cuplul taur-cal ar putea fi simbolul cuplului mascul-femelă. Figurile din caverne, după interpretarea sa, nu mai erau o acumulare anarhică de figuri din epoci succesive, ci compoziții semnificative având la bază cuplul cal-bou.

Această idee este reluată de Leroi-Gourhan care inversează, însă, semnificațiile cuplului taur-cal. El își justifică teza printr-o analiză sistematică a răspândirii speciilor animale din caverne, studiind frecvența lor și repartiția lor în spațiu.

Chiar dacă cei mai mult reprezentați în peșteri sunt caii și bourii-bizoni este ciudat faptul că Leroi-Gourhan afirma că toate celelalte animale joacă roluri secundare, când se știe cât de frecvent apar mamuții, renii sau rinocerii.

Marele specialist reia aceste idei în numeroase lucrări, în „*Preistoria artei occidentale*” (1971), el dă o interpretare foarte psihoanalitică artei preistorice. Este Freud în epoca de piatră! Acolo unde anumiți specialiști vorbesc despre riturile magice ale vânătorii și ale fecundității sau imaginează ceremonii inițiatice, profesorul Leroi-Gourhan nu ezită să vadă altceva decât sexualitate.

Bizonul, simbol feminin...

Ceea ce este important în arta parietală paleolitică sunt *juxtapunerile, opozițiile, cuplurile și asocierile*, nu atât a două animale, cât a principiului masculin cu principiul feminin. Nu este vorba de o împerechere ci de o

apropiere cu un simbolism foarte puternic.

„Un cuplaj apare în mod constant — notează Leroi-Gourhan — acela al animalelor: un animal din grupa B (bizon sau bour) se opune unui animal din grupa A care este aproape întotdeauna calul. Principala temă figurată în arta paleolitică este un cuplu bizon-cal, juxtapus unei teme mascul-femelă.”

Vom lega de grupa A toate simbolurile masculine. Falusuri și forme faloidice, desigur, dar și bastonașele, simplele linii drepte sau curbe și semnele pe care Leroi-Gourhan le numește *zimții*. De grupa B vom atașa toate simbolurile feminine: ovale, crăpături, fisuri, chiar grotle și semnele pe care Leroi-Gourhan le numește *cuadran-gulare**.

Impasurile scolasticii și sistematizării freudiene apar în fraze ca acestea:

„Este evident că fondul sistemului se reazimă pe altă alternanță, complementaritatea sau antagonismul valorilor masculine sau feminine și că ne-am putea gândi la un cult al fecundității... Lancea și rana, luate ca simbol de unire sexuală și de moarte, s-ar integra într-un ciclu de viață reînnoită, ai cărei actori s-ar alinia pe două șiruri paralele și complementare:

bărbat-cal-lance și femeie-bizon-vulvă."

Cu adevărat surprinzătoare aceasta asociere a bizonului enorm și viril cu simbolul feminin! Aceasta l-a amuzat pe bunul Profesor Louis-Rene Nougier, care „mărturisește că nu înțelege aceste teorii noi, cu toate că a face din bizon simbolul feminității are meritul originalității."

Mai multe motive pentru a picta

S-au adus critici numeroase interpretărilor lui Laming-Emperaire și Leroi-Gourhan, care scot în evidență absurditatea tezei lor magico-freudiene, dar subliniază, în același timp, incoerența anumitor studii care suprapun schemele cercetărilor peste realitate. Astfel se ajunge la a acorda o importanță mai mare unei schițe de câțiva centimetri, decât unei picturi minunate care nu intră, însă, în vederile cercetătorilor.

Se pare că analiza neo-preistoricilor nu corespunde realității și că n-ar fi valabilă decât pentru anumite peșteri pe care le-au studiat în mod special.

Nu vom merge mai departe în interpretarea artei paleolitice. Petre J. Ucko și Andree Rosenfeld au scris o carte fundamentală despre acest subiect, intitulată „*Arta paleo/f/că*" (1966) ale cărei concluzii rămân valabile.

„Cel mai mare obstacol în înțelegerea semnificației artei parietale paleolitice — scriu cei doi autori — este, poate, ignoranța noastră cu privire la folosirea peșterilor de către omul paleolitic. Până ce vom afla cu precizie ce făcea acesta în interiorul cavernelor, în afara gravării și a pictării pereților, orice interpretare a artei parietale nu poate consta decât în ipoteze, în ce măsură trăia el în peșteri? Le folosea pentru depozitări de obiecte? Îi era frică să intre în ele, în afară de situații speciale, sau le explora cu toată încrederea?"

Va fi necesar să se răspundă la aceste întrebări înainte de a relua studiul artei paleolitice. Este sigur că artiștii aurignacieni sau magdalenieni, ia fel cu succesorii lor, au fost mânați de diverse motive.

Oamenii nu veneau decât o dată

Să-l lăsăm să vorbească pe eminentul specialist în preistorie Andre Leroi-Gourhan care, cu toate părerile sale uneori discutabile, este unul din cei mai buni cunoscători ai epocii de piatră.

În legătură cu galeria de la Niaux, descoperită dincolo de cele patru lacuri subterane și unde se văd urme de pași în argilă, Leroi-Gourhan spune:

„Printr-un miracol de necrezut, amprente de care ne precedaseră erau mulate în sol. Intacte, încremenite de milenii, protejate de culoare și lacuri greu de străbătut. Scena se descifrează ca într-o fotografie, în epoca respectivă, au pătruns în galerie trei bărbați și probabil o singură dată. Mai precis, au fost doi bărbați și un copil. Au pictat și apoi au plecat. Desigur, pentru totdeauna."

Prin aceste cuvinte, profesorul oferă, desigur, una din explicațiile localizării, dificile adeseori, a anumitor lucrări de artă: *oamenii nu veneau decât o dată*. O singură dată au venit cei care au fasonat ursul de la Mon-tespan, artiștii au pătruns o singură dată până la capătul *Peșterii celor Trei-Frați*... O singură dată.

„Ceea ce știm acum cu certitudine — explică Leroi-Gourhan — este că, în mare, așa au fost făcute picturile din peșteri. Câțiva oameni și adeseori copii se duc în adâncuri și pictează. Apoi nu se mai întorc. Desigur, este vorba despre fenomene religioase. Nici o altă explicație nu este posibilă. Dar ce religie? Ce zei? Nimeni nu știe nimic. Multă lume spune orice despre acest subiect. Eu constat faptele și sunt uimit."

Dar pentru Lascaux și Altamira, pentru toate

aceste peșteri accesibile și frecventate, care sunt explicațiile?

„Lascaux este exact ca o catedrală — spune Leroi-Gourhan, situându-se departe de propriile sale explicații ale simbolurilor de cupluri. Suntem aproape siguri că această peșteră a fost frecventată timp de două, trei mii de ani... Lascaux a fost, așadar, un loc excepțional."

Arta preistorică rămâne astfel un mare mister în ansamblul ei, și nu vom ști, probabil, niciodată care a fost credința oamenilor de la Lascaux

PARTEA A PATRA

Spre marile civilizații istorice

ivilizația magdaleniană este și ea pieri-toare. Ea dispare odată cu sfârșitul paleoliticului superior lăsând, pentru milenii viitoare, splendoarea artei parietale ascunsă în peșteri. Vânătoarea își va pierde, treptat, rolul esențial. Schimbări climatice, geografice și economice vor interveni; vor apărea orașele, lată agricultorii, păstorii, dar și popoarele de războinici... Multe milenii vor trece până când omul va ajunge din preistorie în istorie.

Sfârșitul erei glaciare

La sfârșitul erei glaciare, Pământul se încălzește. Renii din Europa occidentală se duc spre nord; în cel de

al zecelea mileniu ei nu mai reprezintă decât 3% din mamiferele vâdate. Clima devine tot mai blândă; ghețarii se topesc lăsând în urma lor câmpii de nisipuri și de pietriș presărate cu blocuri mari de stâncă. Apa eliberată prin topirea ghețarilor ridică nivelul oceanelor în care plutesc aisberguri uriașe. Cerul este traversat neîncetat de nori care își revarsă, vreme de veacuri, ploile lor deasupra unei Europe noroioase, în care mișună melcii.

De la 8300 la 6800 înaintea erei noastre, temperaturile medii ale lunii iulie se ridică de la 8° la 12°C. Mestecenii încep să crească în lungul morenelor. Stepă înierbată ia locul tundrei unde renii obișnuiau să se hrănească cu mușchi și licheni. Pădurile cuprind pini, sălcii și mesteceni.

Între 6800 și 5.000 înaintea erei noastre, clima continuă să se îndulcească; temperatura medie din luna iulie atinge 17 grade Celsius. Clima este aproape cea pe care o cunoaștem astăzi, poate chiar mai blândă în Scandinavia.

Stejarul, ulmul, teiul și nucul apar în pădurile Eu-rasiei. Munții din Orientul Apropiat se acoperă cu cedri; grâul sălbatic apare pe platourile palestiniene; Sahara este o câmpie întinsă, plină de animale.

Continent țărănesc și continent mediteranean

„Trei zone fundamentale apar pe glob — scrie Louis-Rene Nougier. Zona principală, cuprinsă între paralelele 60 și 45, constituie marea fâșie de păduri cu copaci ale căror frunze cad periodic, fâșie constituită

între 10.000 și 5.000 înainte de era noastră. Ea va da naștere unui adevărat continent țărănesc, cu despăduriri și defrișări. La nordul acestui continent de păduri se menține o altă fâșie, de tip taiga, urmată de marile întinderi ale tundrei/

În aceste regiuni, renul dispare treptat și lasă locul cerbului și elanului.

„La sudul continentului țărănesc — continuă Louis Rene Nougier — între paralelele 45 și 30, se întinde continentul mediteranean, cu litoralul din jurul Mediteranei, cu anexele sale, Marea Neagră, Caspica și Marea Arai. Aceasta va fi lumea gramineelor naturale și a pădurilor uscate, lumea primelor domesticiri și a primelor cultivări, o lume în care omul trece de la vânătoare la creșterea animalelor și de la cules la agricultură.”

Omul începe să domine natura

Perioadele nu sunt niciodată atât de clar delimitate după cum s-ar putea crede văzând marile clasificări. După paleolitic, specialiștii în preistorie au inventat termenul de neolitic pentru perioada ce urmează paleoliticului superior și se sfârșește la primele civilizații istorice.

Neolitic vrea să însemne „epocă a noii pietre”, fiindcă omul continuă să se folosească de silex pentru arme și unelte. Este, de asemenea, și epoca pietrei șlefuite, căreia îi vor urma epoca de bronz și epoca de fier (civilizațiile metalelor).

Pentru a concilia evoluția ce apare între paleoliticul superior și neolitic, savanții au lansat termenul de

mezolitic, care înseamnă „epoca pietrei mijlocii”.

Astăzi, limitele dintre aceste diferite perioade ne apar foarte imprecise. Astfel încât, pare mai corect să vorbim, pe de o parte despre paleolitic cu o societate bine definită și, pe de altă parte, despre primele civilizații pe care istoricii le cunosc bine. Între aceste două epoci apare un timp de tranziție care începe și se sfârșește în momente diferite, după diferitele locuri. Se mai vorbește și despre „proto-neolitic”, despre neolitic și „protoistorie”. Este cunoscut, totodată, că pentru anumite populații, neoliticul și paleoliticul coexistau încă la începutul secolului XX.

Pentru a încheia panorama civilizațiilor preistorice, ne vom opri acum asupra acestei

perioade de tranziție, pe care o vom numi când mezolitic, când neolitic.

În cele cinci milenii de la 10.000 la 5.000 de ani înaintea erei noastre, omul și societățile umane se transformă în mod considerabil. Din vânător, relativ pasiv în fața naturii, omul devine producător activ, făcându-și singur mijloacele de asigurare a subsistenței. Începe să domine natura: lumea vegetală prin agricultură și lumea animală prin domesticirea și creșterea animalelor.

Cu începere de la 5.000 de ani înaintea erei noastre, vor apărea treptat civilizațiile care vor conduce la perioada istorică: în Creta și în Egipt, în Palestina și în Sumer.

1

Sfârșitul Europei preistorice

e la sfârșitul magdalenianului, până la începutul epocii neolitice, vor trece 5.000 de ani.

Treptat, apare în Europa continentul țărănesc. Se succed diverse civilizații de la țărmurile Atlanticului la taigaua siberiana și de la ținuturile reci și umede ale Norvegiei la malurile mediteraneene ale Spaniei.

Mai puțin vânat, lupte între triburi

O perioadă tulbure se instaurează în Europa spre sfârșitul paleoliticului superior. O parte din populație urcă spre nord sau pleacă spre câmpiile din est, pe urma cirezilor de reni.

Năvălitori din Orient pătrund în

Europa occidentală, Africa de nord și Spania. Grupuri de oameni se înfruntă. Vânătoarea a devenit mai anevoioasă decât odinioară, resursele sunt mai limitate. Luptele dintre populațiile rivale se întetesc. Urmele se găsesc în mormintele vremii: răni ajunse până la os, săgeți înfipite în vertebre.

„Omul — scrie Andre Varagnac în „*Omul înainte de scriere*” (1959) — va încerca diferite soluții noi pentru a face față problemei permanente a hranei. El se va instala în lungul țărmurilor unde va avea scoici din belșug; va pescui în lacuri și râuri, va inventa diverse ambarcațiuni cu vâsle, va pândi stolurile de păsări migratoare.”

*

Coptși în cenușă, melcii și scoicile devin alimentul zilnic a sute de populații, după cum dovedesc mormanele de cochilii descoperite aproape pretutindeni, din Danemarca până în Tunisia.

Este posibil ca unele metode primitive de vânătoare, cum a fost îndreptarea animalelor spre prăpăstii, să nu fi supraviețuit. S-au folosit însă, din ce în ce mai mult, capcanele și plasele. Arcul cu săgeți devine arma esențială la vânătoare și în război. Arcurile, adeseori înalte cât un bărbat, au săgeți din lemn de pin, terminate uneori printr-un vârf de silex.

Se schimbă și uneltele. Cioplirea pietrei decade. Lamele din silex dispar pentru a fi înlocuite de unelte pe bază de microlite (pietre mici) care sunt bucate de silex cioplit, nedepășind mai mult de doi centimetri și jumătate.

Omul din Azil și cel din Tardenois

Azilianul, al cărui nume vine de la peștera de la Mas-d'Azil, în regiunea Ariège, este caracterizat prin harpoane cu două rânduri de zimți scurți și plați, confecționate din coarne de cerb.

„Azilienii — scrie John E. Pfeiffer — vânau în regiunile unde magdalenienii vânaseră și ei și ocupau multe din siturile lor. Ca toate popoarele în regres, trăiau probabil mai mult în trecut, povesteau legende nostalgice despre strămoșii lor, vânătorii cei puternici. Poate, în anumite ocazii, au vizitat Lascaux, Altamira și alte peșteri, uimindu-se la vederea picturilor de pe pereți. Ei nu au lăsat nici o artă a lor, în afară de câteva desene geometrice, pictate pe pietre plate.”

Splendorile artei paleolitice au dispărut. Arta rupestră va supraviețui doar în *Levantele* spaniol. Vom mai vorbi despre aceasta.

Cu pietrele plate descoperite la Mas-d'Azil sau în alte părți, ne găsim în prezența unei arte simbolice. Aceste pietre au desenate pe ele adevărate figuri schematice, unele sub formă de șarpe, altele în chip de frunză de ferigă. Unii văd aici obiecte de cult, alții semne de proprietate sau prefigurarea unei anumite scrieri.

„Este o simplă convenție în a da sau a refuza acestor desene numele de scriere — scrie Weinert. Este *scriere*, din momentul în care li se dă un sens determinat și acest sens este înțeles de către toți inițiații. Dar numai de inițiați, și aceasta este foarte important căci, în ochii analfabeților, omul-care-știe-să-scrie a fost întotdeauna un personaj ciudat și misterios; depinde de el ca să aibă vreun avantaj din această situație.

Inițiații sunt magicienii, vindecătorii, preoții; semnele sunt simboluri sacre ca și acelea pe care le-am numit hieroglife (adică semne sacre) în arta egipteană...¹

Totuși, Weinert spune în concluzie:

„Scrierea nu poate apărea în mod natural decât acolo unde modul de viață o face necesară; de aceea o întâlnim mai timpuriu în grupările urbane decât în cele rurale. Ea este, deci, caracteristica unui nivel cultural...”

Azilianul propriu-zis a fost întâlnit într-un număr de depozite din sud-vestul Franței. A fost identificat și în Belgia, Scoția, Elveția și Germania. Influența lui s-a întins, desigur, și în alte regiuni, așa cum vom vedea când vom vorbi despre orașul dunărean Lepenski Vir.

Urmând omului din Azil, omul din Tardenois nu diferă cu mult de acesta. Descoperit pentru prima dată la *La Fere-en-Tardenois*, el este exponentul unei civilizații în aer liber. Oamenii trăiesc în colibe acoperite cu piei, își confecționează și folosesc, la fel ca azilienii, unelte microlitice.

Această formă de civilizație se întâlnește în Spania, Italia, Franța, Belgia, Anglia, Germania. Polonia, Rusia meridională, Europa centrală și, într-o formă derivată, în Orientul Apropiat. Vom reveni asupra acestui subiect.

O constantă: mormintele

La fel ca în paleolitic, oamenii își îngroapă morții, îi înconjoară cu multă grijă, având, desigur, convingerea că defuncții își continuă viața dincolo de moarte.

Depozite semnificative s-au găsit în insulele

Teviec și Hoedic. Corpurile, înconjurate de unelte, se aflau în poziție ghemuită, în gropi nu prea adânci și fuseseră presărate cu ocră roșu.

„La Hoedic — remarcă Franck Bourdier — în două cazuri, în mâna stângă a defunctului s-a găsit câte un cuțit; este concepția, comună multor mitologii, a existenței unei lumi subterane a morților unde totul se face invers. Această concepție ar fi putut fi inspirată de inversarea peisajelor care se reflectă în lacuri.”

S-au găsit morminte duble în care un bărbat sau o femeie țin în brațe un copil. Unul din ei a fost fără îndoială ucis, pentru a-l întovărași pe celălalt, dincolo de moarte.

Morminte din această epocă au fost găsite cam pretutindeni în Europa, în Belgia, la Furfooz-sur-la-Lesse, una din cele șapte peșteri studiate era un osuar, unde rămășițele a paisprezece schelete fuseseră depuse după descompunerea cărnii și a țesuturilor.

Pe malurile Mării Baltice, oamenii s-au instalat lângă bancurile de stridii; ei își înmormântau morții destul de sumar, sub grămezi de cochilii și de tot felul de alte resturi, în poziție alungită și înconjurați de pietre mari. Aceste grămezi se numesc *Kjokkenmoddings*. Același procedeu s-a aplicat în Portugalia și în Spania.

Arta din „Levantele” spaniol

Picturile rupestre din *Levantele* spaniol nu sunt însă moștenitoarele magnificelor fresce de la Lascaux și Altamira. Diferența lor fundamentală față de arta paleoliticului superior rezidă în faptul că aceste fresce

sunt situate, nu în adâncul peșterilor, ci în adăposturi, sub roci.

Cu toată frumusețea lor intrinsecă, ele nu au nici factura, nici geniul frescelor de la Altamira. Începute în cel de al zecelea mileniu, ele ar fi fost sfârșite în mileniiile trei sau patru.

Picturile sunt răspândite pe dealurile și munții dintr-o zonă mergând de la Pirinei la Sierra Nevada.

„Această artă a „*Levantelui*” spaniol — scrie J. A. Mauduit în *Mare nostrum* (1966) — a fost probabil creată de populații venite din Africa și împinse spre munți de grupuri mai puternice de crescători de animale sau de agricultori. Aceste populații ar fi trăit astfel, timp de milenii, fără contacte adevărate cu exteriorul, păstrând arta tradițională realistă pe care o aveau în țara lor de origine.”

Frescele acestor populații se caracterizează mai ales prin abundența reprezentărilor umane,

În special în scenele de vânătoare.

Scene umane remarcabile

Animalele reprezentate sunt adeseori porci mistreți, țapi, bouri sau cervidee care populau dealurile și munții vecini. Sunt celebre anumite scene ca aceea a marii vânători de pe stâncile de la *Cueva-de-la-Arana*, a marii vânători de cerbi de la *Cueva-de-los-Caballos* și a culegătorilor de miere sălbatică de la *Cueva-de-la-Arana*.

„Scenele cu arcași — scrie L. Pericot în „*Social of*

\

Pictură rupestră din peștera de la Altamira reprezentând un cerb și o căprioară.

Early Man” (1962) — sunt deosebit de vii. Se observă pozițiile diferite pe care le au arcașii în timp ce vânează cerbii (*Arana* și *Valtorta*) sau mistreții (*Val-del-Charco*, *Gasulla*). Vedem, de asemenea, vânătorul singur care merge pe urmele foarte bine conturate ale animalelor, vânătorul care se apropie de un țap ucis (*Tormori*) sau splendida siluetă a arcașului ținând un țap (*Gasulla*).”

Mai merită să fie menționate figurile tipice ale unui bărbat cu pantaloni (*Cueva-del-Secans*), ale unui arcaș cu capă și centură (*Mas-d'en Joseph*) sau ale unui arcaș cu capul împodobit cu pene și frunze. (*Alpera*)

Centrele principale de artă sunt *Alpera* la vest de Almena, în provincia Albacete; *Morella-la-Vella* în provincia Castellon; *Barranco-de-Valltorta* între Albo-cacer și Tirig în provincia Castellon, care comportă cincisprezece adăposturi pictate; *Cueva-de-la-Arana*, lângă Bicorp în provincia Valencia; *Barano-de-Gasulla*, lângă *Ares delMaestre*, în provincia Castellon...

Toate figurile artei „*Levantelui*” spaniol sunt pictate cu o singură culoare, în general în roșu mai mult sau mai puțin deschis, uneori în negru, foarte rareori în alb. Desenele policrome sunt foarte rare. Culoarea, diluată în apă sau lichide aglutinante ca mierea sau sângele, era așezată cu ajutorul unor pensule rudimentare.

În nordul foarte umed, maglemosienii

Să părăsim Spania și să urcăm spre nord.

Cu 7.000 de ani în urmă, pădurile acoperă Europa; clima este extrem de umedă. Mai ales în nordul continentului, peisajul este un univers plin de nori și ceață; inundațiile acoperă în timpul iernii terenurile mai joase; vânatul este rar; condițiile sunt foarte grele pentru supraviețuirea omului.

„Dacă am fi putut survola Europa septentrională din cursul epocii mezolitice — scrie J. G. D. Clark în „*Europa preistorică*” (î 1953) — prezența omului ar fi fost semnalată doar de câteva dăre întâmplătoare de fum, ridicându-se deasupra unor focuri, de grupuri de colibe pe margini de râuri sau lacuri. Am fi văzut o pădure nesfârșită, întreruptă din loc în loc de munți, mlaștini, râuri.”

La acea vreme Marea Baltică mai era ocupată de apele sărate ale oceanului Atlantic și era alimentată neîncetat de fluvii și de ghețarii care se topeau.

Pe malurile ei, la Maglemose, în Danemarca, într-o regiune mlăștinoasă, în apropiere de o pădure de conifere, trăiau în cel de al VII-lea mileniu înaintea erei noastre, câteva triburi: maglemosienii. S-au găsit în acele locuri, 15.000 de unelte din silex, printre care 900 de unelte microlitice și două lame late pentru tăiat.

Aceste lame reprezintă unelte noi, pe care le întâlnim pentru prima dată. Vor fi urmate, în curând, de târnăcoape și topoare.

Apariția uneltelor pentru prelucrarea lemnului

„Fabricate din bucăți destul de mari de silex (macrolite) — scrie Louis-Rene Nougier — lamele late măsoară 6-8 centimetri, iar târnăcoapele 15-20 de centimetri. Această nouă unealtă puternică are o

utilizare specială: este destinată prelucrării lemnului. Apar aici primele raporturi om-pădure, ale căror consecințe sunt considerabile pentru economie.”

Lamele late sunt adeseori prevăzute cu un mâner din coarne de cerb; unelte au fost la origine din piatră, apoi osul le-a luat locul.

Primele ambarcațiuni și primele cusături

Prelucrarea lemnului, deși secundară, a fost im-* portantă pentru maglemosieni și succesorii

lor. Era necesară, de exemplu, la confecționarea primelor ambarcațiuni și a platformelor care suportau locuințele din zonele mlăștinoase.

„Pentru astfel de lucrări — scria Louis-Rene Nougier — dar și pentru altele, mai uzuale, lamele late cu mâner au devenit unelte de bază. O ambarcațiune dintr-o singură bucată de lemn, descoperită în Olanda, a fost datată cu Carbon 14 ca fiind din 6315 înaintea erei noastre.”

Scoarța copacilor era de asemenea folosită, ca și aceea a pinului. Era utilizată de maglemosieni sub formă de plăcuțe pentru pardoseala locuințelor, sau sub formă de flotori pentru uneltele de pescuit. Scoarța de tei se putea folosi la fabricarea unor recipiente, în Danemarca, în situl maglemosian de la Nullerup, s-au descoperit suluri din scoarță de mestecăn. Au fost folosite, desigur, drept un fel de cutii. Fâșiile din scoarță de copac se puteau împleti și utiliza pe pardoseala locuințelor.

Maglemosienii, care trebuie că au fost niște croitori iscusiți, prelucrau scoarța și pielea animalelor cu ajutorul acelor din os și a unei ațe din fâșii de piele.

Săgeți ucigătoare și vânătoarea de foci

Maglemosienii foloseau cu precădere săgeți groase din lemn, cu vârful ascuțit sau sub formă de con rotunjit.

„Folosirea unor astfel de săgeți, scrie J. G. D. Clark, s-a păstrat în Finlanda până în secolul XIX, pentru a vâna neverițe. Aceste săgeți au avantajul de a ucide vânatul mărunț fără a-i strica pielea sau blana.”

Speciile vâdate sunt păsări ca: rața sălbatică, lebăda, cocostârcul, cormoranul, cocoșul de munte.

„Păsările găsite în siturile maglemosiene, adaugă J. G. D. Clark, confirmă ipoteza că acele locuri nu au fost ocupate decât vara. Absența păsărilor migratoare, de iarnă, subliniază părăsirea locurilor în lunile reci.”

Frumoșii vulturi cu coadă albă au fost vânați, nu atât pentru carne, cât pentru penele care erau folosite la echiparea săgeților. Dacă penele de vultur erau preferate celor de găscă, aceasta înseamnă, fără îndoială, că omul credea în puterea magică a penelor acestei păsări maiestuoase, care puteau conduce săgeata la țintă mult mai bine.

Alt animal care îl interesa pe om: foca. A fost vânată atât în Atlantic cât și în Mediterana, odată cu începutul paleoliticului superior. Dar această vânătoare nu va deveni preponderentă, la unele popoare, decât atunci când agricultura se va răspândi în toată Europa

septentrională. De atunci, triburile locuind în zonele de coastă, vor avea ca monedă de schimb, toate produsele pe care le vor obține din foci.

„Focile, scrie J. G. D. Clark, erau căutate pentru grăsime, piele, carne, sânge și oase. Grăsimea care izolează foca și aderă la piele în momentul jupuirii, interesează în special pentru ulei. Uleiul extras putea servi ca hrană, ca produs medicinal, combustibil.”

Pescuitul știucii

Maglemosienilor le plăcea peștele și se serveau, pentru pescuit, de bărci, năvoade, undițe cu flotori și cârlig.

„Mezoliticii, scrie J. A. Mauduit, foloseau năvoade și unele din ele s-au conservat perfect până azi. Vârsta lor a fost determinată la circa cinci mii de ani înainte de era noastră. Năvoadele permiteau prinderea peștelui în apele scăzute. Peștii de fund puteau fi pescuiți din belșug în fiordurile profunde ale coastei norvegiene.”

Specia cea mai apreciată și cea mai abundentă era știuca, întâlnită din plin în râurile și lacurile europene.

„Pescuitul știucii — scrie J. G. D. Clark — a putut să fie motivul principal al ocupării pe timp de vară a regiunilor mlăștinoase. Abundența oaselor craniene la Svaerdborg este un indiciu care ne face să credem că peștele era uscat, pe/itru a fi conservat și consumat în alt moment al anului, începutul verii era potrivit pescuitului peștilor care stau liniștiți în apele puțin adânci.”

Vârfuri de harpoane folosite la pescuit s-au găsit în diverse situri maglemosiene, în special în Estonia și în Suedia meridională. Laponii descriși de Scheffer în „*Istoria Laponiei*” (1974) foloseau încă în zilele noastre scule și metode de

pescuit care au fost și cele ale maglemosienilor de acum 8.000 sau 9.000 de ani.

„Modul lor de a pescui — scrie Scheffer — diferă în funcție de anotimp: vara, ei folosesc dragi întinse între două ambarcațiuni sau harpoane asemănătoare unor tridenți. Pe acestea ei le înfig în știucile care se încălzesc, nemișcate, aproape de suprafața apei; ei fac la fel și noaptea, când un foc aprins la prova ambarcațiunii, îi face pe pești să urce.”

Pescuitul în mare, în special al codului

Pescuitul peștilor de mare a apărut foarte târziu. Este semnalat la Tevieg și Hoedic în Bretania și limitat la apele apropiate de țărm. Rămășițele de pești găsite sunt de murene, crapi de mare, rechini și mai ales cod.

Dacă crabii și în special scoicile au fost hrana de zi cu zi a popoarelor de la țărmul Atlanticului, de la țărmurile mărilor boreale până la cele tropicale — atunci codii, dintre toate soiurile de pești, este cel mai numeros în vestigiile siturilor preistorice.

Importanța codului ține, în mod esențial, de mi-grațiile anuale care au loc cu regularitate.

Către jumătatea lunii februarie, codul începe să părăsească apele adânci ale Atlanticului, în bancuri strânse, codul ajunge în apele mai puțin adânci ale coastei norvegiene pentru a depune icrele. Pescuitul, pentru omul preistoric ca și pentru omul actual, este legat de o perioadă

anume a anului. Recare an, de milenii, nu face decât să repete anul precedent.

Cum era conservat și folosit peștele? Nu avem detalii precise, dar conservarea nu poate să se fi modificat mult de-a lungul mileniilor. Din cauza căldurii, peștele era mai degrabă sărat în regiunile sudice, în timp ce populațiile din nord îl lăsau să se usuce la vânt și la soare.

Cuțitele din ardezie, găsite în număr mare în zonele arctice, au servit, probabil, la spintecarea peștilor.

Tranșarea cetaceelor eșuate pe țărm

Oamenii preistorici au folosit și marile cetacee eșuate pe plajă, diferite tipuri de balene, ca acelea găsite la Firth-of-Forth în Anglia. Aceste animale ofereau resurse prețioase omului preistoric: piei pentru haine și acoperirea colibelor, carne și grăsime pentru hrană și iluminat.

„Că omul din mezolitic — scrie J. G. D. Clark — a folosit cetaceele, avem o dovadă excelentă în uneltele găsite în apropierea a patru schelete. Pe craniul unei balene (descoperită în 1877) se afla o unealtă formată dintr-o lamă perforată din coarne de cerb, care ar fi putut foarte bine să servească la tranșarea cărnii și a grăsimii animalului.”

Grămezile de cochilii, o nouă civilizație

La Holmegaard în Seeland au fost găsite alte situri maglemosiene. La Svaerdborg s-a găsit un morman de 110.500 de bucăți și unelte din silex. Unele tăișuri de silex aveau un mâner din coarne de cerb.

Maglemosianul a luat sfârșit spre anul 5.000 înaintea erei noastre, atunci când climatul se încălzise în mod deosebit.

„în pădurile care apăreau în locul vechilor ghețari — scrie J. A. Mauduit — se dezvoltau stejari, tei, nuci și ferigi. Acest mediu vegetal bogat oferea hrană unei faune numeroase.

Căprioarele și porcii mistreți erau în număr mare: bourii deasemenea, cerbii mai rari. A apărut o nouă civilizație: ertebollianul, contemporan cu formația *Kjokkenmoddings*.”

Am mai amintit, legat de morminte, despre aceste *Kjokkenmoddings*, nume scandinav care desemnează mormanele de cochilii, resturi de vetre și de oșeminte de animale, care se întâlneau pe țărmurile marine sau pe malurile lacurilor. Adevărați tumuli, puteau atinge până la patru sute de metri lungime, pe șase metri lățime și trei metri înălțime. Au fost descoperiți pe litoralul danez și pe malurile lacurilor nordice, dar și în peninsula iberică și în diverse alte situri preistorice din lume (Japonia, Brazilia, Chile, Patagonia, coastele Americii de Nord...)

„în Africa de Nord — scrie J. A. Mauduit — grămezile de cochilii sunt localizate mai ales pe câmpii, lângă râuri, izvoare, vechi lacuri secate, în anumite regiuni, Tebessa, de exemplu, apar sub formă de ridicături având două sute de metri lungime și 1,50 metri înălțime. Se compun din resturi de cochilii de melci. Majoritatea chiliilor sunt perforate; gaura pare să fi fost făcută cu un vârf ascuțit cu ajutorul căruia omul preistoric extrăgea animalul din învelișul său.”

Apariția ceramicii și a satelor

Această civilizație a ertebolienului se va dezvolta în cel de al patrulea mileniu. Oamenii nu se mai mulțumesc să ocupe țărmurile, pe timpul verii; ei se instalează și pornesc să cucerească marea: pescuit, vânătoare de foci și balene. Modul lor de viață îl evocă pe cel al eschimoșilor din secolul XIX.

„În ertebolien — scrie J. A. Mauduit — apare, în Europa, ceramica în cantități mari. Era confecționată manual și se caracteriza prin două tipuri de recipiente: unul, un fel de oală cu fundul ascuțit și care se fixa în vatră cu ajutorul pietrelor; altul, cu fundul plat.”

Spre deosebire de Orientul Apropiat, de care ne vom ocupa în curând, lumea occidentală nu are multe sate între 7.000 și 5.000 înainte de era noastră. Să cităm, totuși, situl de la Curacchiaghiu (Corsica) unde s-a găsit ceramică din 6610 la 5350 ani înainte de era noastră. Se poate aminti, de asemenea, adăpostul de la *Châteauneuf-les-Martigues* din Franța, unde s-au găsit urme ale unei turme de miei, topoare cât și ceramică.

„Desigur — scrie Louis-Rene Nougier — când vom avea cunoștințe mai întinse și mai solide, vom vedea că satele prezintă o răspândire economică net în avans asupra epocii, dar nu și asupra ansamblului economiei, între aceste rare puncte de economie avansată și jur împrejurul lor, nenumărate locuri păstrează, și uneori pentru milenii, vechea economie de subsistență constând în vânătoare și cules.”

Și apar deștelenitorii

În curând vor apărea deștelenitorii, de la 5.000 la 3.000 înaintea erei noastre. Semi-nomazi sau sedentari, ei vor tăia pădurile pentru a face loc câmpurilor de grâu și in, vor domestici câinele, boul, capra, vaca și porcul.

Toporul din piatră șlefuită urmează bucăților ascuțite din silex. Lustruirea pietrei ține mai mult de o grijă pentru perfecțiune, decât de eficacitate și de progres real.

Ne aflăm în perioada neolitică propriu-zisă. Omul a ieșit din preistorie și se pregătește să intre în istorie.

În cel de al cincilea și al șaselea mileniu, apar numeroase sate neolitice în întregul Occident. Ucraina deștelenită devine un grânar; mediteraneeenii își cresc turmele de miei și de capre; nordicii pornesc să cucerească marea.

„Zăcămintele neolitice europene — scrie Louis-Rene Nougier — sunt nenumărate, împărțite în diverse civilizații... Marea majoritate sunt situri de suprafață care oferă un material arheologic bogat, dar mai sărac în ceea ce privește locuințele, flora și fauna. Totuși, aceste situri de suprafață prezintă un mare interes științific.”

Va urma protoistoria, cu epocile de bronz și de fier. Omul devine miner, producător, artizan și comerciant, dar și călător și războinic. Ceramica se dezvoltă.

Ajungem, în curând, în epoca megalitică din Occident, epoca menhirelor și a dolmenelor, contemporane cu marile civilizații ale Orientului.

Nu mai sunt decât câteva milenii și omul occidental va porni să cucerească atomul și spațiul, după ce și-a explorat întreaga planetă.

Primele orașe orientale

mul trăise până atunci în grupuri mai mult sau mai puțin nomade, adunând câteva familii sub autoritatea unui șef. Vânătorii urmăreau zile întregi vânatul, în timp ce femeile, copiii și meșteșugarii rămâneau în peșteri sau în cătunurile de colibe. Odată cu agricultura, omul va învăța să fie sedentar, să trăiască în sate, apoi în orașe. Societatea se va organiza și se va ierarhiza. Popoarele își vor stabili teritorii cu capitale și vor avea războinici pentru a le apăra. Până nu demult, specialiștii în preistorie credeau că familiile s-au grupat din necesitate în sate, după începerea cultivării cerealelor; cercetări recente dovedesc însă contrariul.

Case: natufienii

În Palestina septentrională se naște o civilizație care a făcut legătura progresivă între populațiile de vânători și culegători și populațiile agricole, sedentare.

Natufienii au trăit în adăposturile de sub stânci, ca și în cele de pe versanții muntelui Cârmei, locuite de neandertalieni, înainte, și au supraviețuit datorită vânătorii de gazele, pescuitului și recoltării gramineelor sălbatice.

Uneltele lor, pe bază de microlite, se asemănau cu cele ale omului din Azil, dar includeau și un fel de seceră cu tăișul curbat, folosită, desigur, la recoltarea cerealelor. Recipiente din

piatră (uneori chiar cu o adâncime de 60 de centimetri) foloseau la zdrobitul grăunțelor. „În munții de la estul Iordanului — scrie Karl J. Narr — natufienii ocupau peșteri și adăposturi sub stânei, dar la Eynam, s-au descoperit fundamentele unor case rotunde, ale căror ziduri trebuie să fi fost din piatră. Cea mai mare din aceste locuințe are șapte metri în diametru și mai există încă o porțiune de zid de vreo nouăzeci de centimetri înălțime. Nu avem nici o informație privind acoperișul, dar ni-l putem imagina de formă conică, având o șarpantă de scânduri acoperită cu trestii și ierburi. Avem de a face cu clădiri solide, durabile, la care pereții și acoperișul sunt clar distincte.”

Acest tip de locuință nu este al unor vânători nomazi, ci al unei comunități care se adaptează la viața sedentară. Anumite gropi rotunde sau ovale, cu pereții neteziți cu un amestec de nisip și argilă, serveau la depozitarea hranei.

Natufienii semănau cu tipul mediteranean actual; scheletele lor arată că erau de statură mijlocie sau mică, cu o constituție fragilă și cu un cap prelung, îngust.

Corpul era rareori înmormântat singur. În aceeași groapă s-au găsit până la șapte morți, adulți și copii amestecați. Aceste morminte erau săpate în fața peșterilor sau chiar în interiorul lor.

Cultura natufiană, pornită din Palestina, s-a extins în Siria, Liban și până în văile Nilului și ale Eufratului, într-o zonă întinsă, fertilă.

În mijlocul unor stepe aride, văile formau oaze înverzite, împădurite, pline de plop, frasin și palmieri. Alături de orzul sălbatic, linte, fistic, creștea și un fel de grâu sălbatic. Vânatul era compus din turme de măgari sălbatici, gazele, boi sălbatici. Cursurile de apă ofereau pești și scoici.

Cea mai veche pictură murală: Mureybet

Zona de mai sus cuprinde numeroase vestigii de orașe și sate care dovedesc, fie un început de agricultură, fie o exploatare mai avansată a resurselor naturale, și aceasta încă din cel de al optilea mileniu înaintea erei noastre.

Oamenii din neoliticul oriental au început să recolteze gramineele înainte de a le cultiva, și să adune vitele, înainte de a practica o reală creștere a lor. Mureybet este primul sat cunoscut — nu de agricultori — ci de oameni care au trăit din vânătoarea de gazele și din recoltarea unor specii de graminee sălbatice.

Mureybet era situat în valea cursului mijlociu al

Eufratului, în Siria, într-o zonă ce urma să fie inundată ca urmare a construirii barajului de la Tabka. Localitatea, având o suprafață de circa un hectar, a fost descoperită în anul 1964 de către arheologul olandez Van Loon și de expediția „*Euphrat Valley*” („Valea Eufratului”) din Chicago. Acest sit a scos la iveală existența unui sat din mileniul opt înaintea erei noastre. Săpăturile, continuate de o echipă franceză a *Centrului de cercetare și de ecologie umană și preistorică*, au pus în evidență o instalație primitivă, datând de la începutul mileniului nouă.

Primii locuitori ai acestui sat au fost natufienii, ale căror unelte s-au găsit. Locuințele lor au fost constituite dintr-o împrejmuire circulară de bârne, cu acoperiș de crengi și piei de animale. Vetrele erau în exteriorul locuințelor și erau de fapt niște găuri circulare, cu pereții tapetați cu argilă și pietre plate la bază. Acestea din urmă, odată încinse, trebuie să fi servit la coacerea alimentelor.

S-au găsit și locuințe mai rafinate, construite pe fundații rudimentare din pietre calcaroase și împărțite prin pereți interiori. Una din ele, care măsoară șase metri în diametru, este împărțită în trei camere.

În altă locuință s-au găsit vestigiile unei mari fresce geometrice, pictate pe un perete. Este cea mai veche pictură murală cunoscută. S-au mai găsit figurine umane din argilă sau calcit, ca și aceea a unei femei goale, cu brațele îndoite sub piept și care o reprezintă, cu 8.700 de ani înaintea erei noastre, pe zeița fecundității, aceea care, după ce favorizase înmulțirea animalelor vâdate, avea să apere turmele și recoltele.

Cea mai veche „schită de oraș” lume: Ierihonul din

Tell-es-Sultan, locul vechiului Ierihon, este situat la trei sute de metri sub nivelul mării, nu departe de Iordan și de Marea Moartă, în actuala Cisiordanie. Este, fără îndoială, cea mai veche „schită de oraș” din lume, locuit până-n zilele noastre; primele urme de locuitori datează de acum nouă

milenii.

Ceea ce caracterizează locul și explică faptul că a fost ocupat, neîntrerupt, de 12.000 de ani, este prezența unui izvor atât de abundent încât a putut alimenta încă în zilele noastre, peste 80.000 de refugiați palestinieni. Cercetările au dovedit că izvorul a fost la fel de puternic și în cel de al VIII-lea mileniu înainte de Christos.

Ierihonul a fost construit și distrus de multe ori. Distrugerea cea mai vestită, produsă, desigur, printr-un cutremur sau o erupție vulcanică, la anul 1400 înainte de era noastră, este povestită în Biblie, la capitolul V al *Cărții lui Iehova*.

Cu începere din mileniul VII, turnuri și ziduri de apărare

În anul 1935, arheologul John Garstand a descoperit o serie de șapte noi straturi arheologice.

De la primul sit al orașului Ierihon (7.800 de ani înainte de Christos), se constată o ocupare neolitică a locului, constantă până în anul 6.800. Descoperirea unor vestigii de turnuri și de ziduri de apărare, încă dinainte de epoca lui Iehova, pentru a apăra o populație estimată la 300 de locuitori — uimește.

Zidurile sunt construite din blocuri grosolane. Incinta avea turnuri de opt metri înălțime și ziduri de trei metri, iar în fața ei se afla un șanț săpat în stâncă, cu o lățime de șapte metri și o adâncime de trei.

„La anumite intervale — scrie Karl J. Narr — în spatele zidului gros de 1,75 metri, se aflau construcții conice, un fel de turnuri cu un diametru de nouă metri, ridicate din piatră și cu o scară interioară. Este evident că ne aflăm în fața unor fortificații, dar motivul apărării este încă neclar.”

Stratul denumit *neoliticul B, pre-ceramic*, a dat la iveală colibe rotunde și case împărțite în camere dreptunghiulare, într-una din ele, s-a găsit o nișă conținând o piatră vulcanică dreptunghiulară aflată pe sol și martora, desigur, a unui foarte vechi *cult al pietrelor*.

„O caracteristică a acestui popor — scrie Karl J. Narr — este felul în care tratau craniile: acoperite cu argilă și cu incrustații de scoici în locul ochilor. Uneori erau deformate în mod artificial. Trăsăturile erau fin modelate și se obțineau, uneori, adevărate sculpturi, cărora le lipsește maxilarul inferior, în mod curios. Dimpotrivă, în alte morminte, capul lipsește, cu excepția tocmai a maxilarului.

Pe lângă craniile tratate, să adăugăm și descoperirea unor figurine de argilă reprezentând animale și *zețe-mame*,

Săpăturile din diferitele nivele neolitice de la Ieri-hon, locuite succesiv de natufieni apoi de un tip uman mai înalt, mai robust, pun încă multe întrebări cu privire la perioadele exacte de domesticire a animalelor și de stăpânire a cultivării cerealelor.

Situl pare să fi fost intermediar, între sat — ai cărui locuitori sunt proprii lor furnizori de hrană — și orașul care nu produce, el singur, tot ce are nevoie.

Primul oraș fără străzi: Qatal Huyuk

Săpăturile începute în anul 1961 în situl anatolian de la Cătai Huyuk (Turcia), au pus în evidență treisprezece nivele care dovedesc locuirea constantă a zonei, în cel de al VII-lea mileniu.

Cătai Hiiyuk a fost un oraș; această afirmație nu se bazează doar pe numărul mare de locuitori, ci și pe dependența lor față de exterior. Unelte sunt lucrate din obsidian extras de la Hasan Day, un vulcan situat la 120 de kilometri; bazaltul din care sunt făcute unele recipiente provine de la Kara Day, la 30 de kilometri de oraș. Cerealele au fost produse de țăranii din câmpia vecină, iar carnea era adusă de la populațiile de pe dealurile din jur.

Casele sunt din cărămizi standard, de 66 x 37 x 8 centimetri. Ansamblul orașului este constituit din locuințe alăturate. Nu există nici străzi și nici porți. Se circulă pe acoperișurile-terasă. În interiorul caselor, având planul dreptunghiular de șase metri pe patru, se accedea de pe acoperiș cu ajutorul unor scări. Mici curți interioare permiteau ca lumina să pătrundă în locuință.

O agricultură tot mai selectivă

James Mellaart a distins trei faze economice în dezvoltarea orașului Cătai Huyuk. Louis-Rene Nougier ni le prezintă.

O primă fază, la început:

„Plantele alimentare sunt orzul, câteva tipuri de grâu, mazăre, ceea ce implică o adevărată

agricultură. Oaia, capra, vaca apar în rămășițele găsite și probabil au fost domesticate. Porcul ar fi încă sălbatic. Gazela, cerbul, lupul și vulpea intră în categoria animalelor vâdate."

O altă fază, apoi:

„Grâul este mai mult cultivat decât orzul, fiind utilizat ca aliment. Orzul este folosit pentru băuturi fermentate. Mazărea înlocuiește linteaa."

O a treia fază, în fine:

„Rămân doar trei tipuri de grâu și două de orz, ceea ce atestă progrese în modul de selectare a plantelor. Creșterea animalelor este secundară și are în vedere doar oaia, capra și câinele; porcul și măgarul sunt încă sălbatici... Rămân încă importante produsele de vânătoare: boi sălbatici, mistreți, cerbi, gazele, diverse păsări."

Ceramică și picturi murale surprinzătoare

În toate straturile arheologice studiate s-a găsit ceramică, ceea ce atestă existența acestei arte și în

„Venus din Lausell" — una din cele mai frumoase efigii ale artei paleolitice, un basoreliev înalt de 44 de centimetri.

Anatolia. Au avut loc, de asemenea, experiențe de topire a plumbului și a cuprului. Sunt prezente activități artisanale ca prelucrarea lânii, sculptura în lemn și în piatră, modelajul și pictura. S-au descoperit picturi murale surprinzătoare.

„Se disting — scrie Andre Parrot în „*Chei pentru arheologie*" (1969) — scene de vânătoare în care o mulțime de mici personaje înconjoară cerbi, urși, mistreți și tauri, pe care par mai mult să-i necăjească decât să-i atace. Este o adevărată sarabandă de ființe cu forme suple și firave, sumar îmbrăcate, care se învârt în jurul animalului desenat la o scară monstroasă, tocmai pentru a sublinia contrastul între forța acestuia și puterea limitată a speciei umane. Dar acestea nu sunt singurele compoziții picturale. Mai apar și zboruri de vulturi sfâșiind cadavre, un vulcan în erupție, năvoade cu pești...

Un sat cu influență aziliană: Lepenski Vir I

Săpăturile făcute în Iugoslavia, în zona *Porților de Fier* de pe Dunăre, au descoperit în situl Lepenski Vir, trei aglomerări principale suprapuse, datând din mijlocul celui de al VI-lea mileniu.

Lepenski Vir I, cea mai veche, se întinde pe o suprafață de aproape 3.000 de metri pătrați.

Aproximativ două-trei sute de locuitori trăiau în vreo cincizeci de case cu o suprafață interioară ce varia între 3 și 30 de metri pătrați.

„Pentru a construi casele — explică Dr. Srejovici

— se foloseau lemnul și piatra (calcar, gresie, porfirite) și piei de animale, la acoperișuri.

Toate casele au baza un trapez cu latura mare arcuită. Pardoselile erau făcute dintr-un mortar de calcar de culoare roșie."

Vetrele, dispuse în centrul locuințelor, erau gropi dreptunghiulare, mărginite de pietre mari și unele pietre plate, dispuse, uneori, într-un desen geometric, în satul Lepenski Vir I au fost găsite douăzeci și trei de sculpturi reprezentând capete umane și animale, la mărime naturală.

„Ele ar evoca — scrie Louis-Rene Nougier — sculpturile din cel mai vechi orizont al Ierihonului. Adeseori, se face legătura cu Orientul original. Apropii în sensul opus, vest-est, sunt și ele posibile".

Altă influență aziliană la Lepenski Vir: pietrele plate pictate. S-au găsit în locuințe numeroase pietre plate, rotunde, uneori decorate cu motive figurative foarte schematice: cercuri, spirale, schițe de cruci... Casele aveau și câte un altar propriu, pentru sacrificii, decorat cu capete de cerb sau cu anumiți pești.

„Casele — scrie Dr. Srejovici — nu aveau pereți verticali; aceasta înseamnă că întreaga construcție avea aspectul unui acoperiș mergând de la baza mare a trapezului spre cea mică. Intrarea se găsea la mijlocul laturii mari. S-a constatat că toate locuințele, cu excepția a patru din ele, erau orientate aproximativ în direcția est-vest, adică cu latura mare a trapezului spre Dunăre."

Arta se pierde: Lepenski Vir II și III

Locuințele satului Lepenski Vir II, suprapuse celor din prima aglomerare, seamănă mult cu cele descrise mai sus; casele au fost construite, totuși, mai distanțate unele de altele.

„Poziția și forma vetrei rămân aceleași — scrie Dr. Srejovici — dar se simte că gustul anterior pentru proporțiile delicate și execuția îngrijită a ansamblului s-a pierdut. Printre sculpturile de piatră s-au găsit doar unelte din piatră și os.”

Locuințele satului Lepenski Vir III se întind pe aproape 5.500 de metri pătrați. Piatra nu mai este materialul de construcție principal; argila și lemnul o înlocuiesc. Arta, descoperită în primul orizont, s-a stins cu totul. Sculpturile nu se deosebesc cu nimic de arta artizanală curentă și monotonă a culturii agricole primitive din Balcani.

„În aceste locuințe — continuă Dr. Srejovici — s-au găsit numeroase fragmente de ceramică, monolite din silex și unelte din piatră șlefuită, în această perioadă nu se mai fac sculpturi din piatră, dar produsele ceramice prezintă totuși o gamă surprinzătoare de forme și de tehnici ornamentale, în același timp cu ceramica monocromă, apare și vesela decorată cu amprente digitale, cu motive geometrice gravate sau ornamente pictate pe fond roșu, întâi cu alb, apoi cu o culoare mai închisă.”

La fel ca la celți, o simbolistică a capului

În diferitele straturi ale orașului dunărean s-au găsit și câteva morminte. Locuitorii din Lepenski Vir își îngropau morții, câteodată, chiar sub pardoseala casei. Câteva schelete au fost găsite, în mod surprinzător, fără cap. Dr. Srejovici a încercat să explice acest fapt printr-o simbolistică a capului.

„Nu există nici o îndoială că între capetele tăiate ale defuncților și capetele de piatră din fața caselor a existat o legătură precisă. Dar locuitorii din Lepenski Vir, ca și celții, mai târziu, au adorat, oare, capul tăiat ca pe un simbol de succes în războaie, ca pe un talisman de preț? Legați de apele fluviului sacru, luau ei, oare, capul drept o manifestare a puterii divine sau a forței misterioase a infernului? Semnificația simbolică a capului este, desigur, multiplă și ea exercita influențe în casă, peste oraș, păduri și ape.”

Astfel s-a dezvoltat, a regresat apoi a dispărut frumoasa civilizație de la Lepenski Vir. Este un exemplu tipic, european de data aceasta, de populație sedentară, care a abandonat progresiv vânătoarea și culesul pentru a se ocupa cu agricultura și cu creșterea animalelor.

În Orient, alte cetăți

Din nisipurile și argila de pe văile Eufratului au fost scoase la iveală numeroase cetăți: Tepe Sabz, Tepe Abiab, Tepe Sarab, Ceyonu, Sogut Beris, Ramad... ar fi exagerat să le enumerăm pe toate. Vom vorbi, pe scurt, doar despre câteva.

Satul Mallaha, descoperit de arheologul Jean Perrot, se află în Palestina. Locuitorii acestui sat nu domesticiseră încă animalele și se mulțumeau cu recoltarea cerealelor.

Într-un orizont neolitic, din 7.500-6.750 înainte de Christos, la Aii Kosh, în Iran, s-au descoperit boabe de grâu și orz cultivate și amestecate cu boabe ale unor specii sălbatice, ceea ce arată legătura între agricultură și cules. Este un sat cu mici case din cărămizi de argilă uscată.

Înainte de a se săpa la Cătai Hiiyuk, englezul James Mellaart, descoperise între 1959-1961 ruinele de la Hacilar, celebre pentru cele patruzeci de statuete din pământ ars, reprezentând-o pe *zeița-mamă* și datând din 5.600 înainte de era noastră.

„Se remarcă — scrie Andre Parrot — o mare varietate în atitudinile (în picioare, așezat, în genunchi, înclinat) și în gesturile figurinelor. Femeile sunt, de cele mai multe ori, greoaie și însărcinate. Ochii sunt incizați, uneori subliniați cu o linie de vopsea neagră — gura nu apare niciodată. Corpurile sunt decorate cu dungi pictate, de cele mai multe ori în zig-zag.”

Case cu mai multe camere

Jean Perrot a cercetat, între anii 1962 și 1967, situl Munhata, în valea Iordanului, la sud de lacul Tiberiada. Acolo, exista în cel de al VIII-lea mileniu, un sat de case rotunde la început, apoi dreptunghiulare, cu mai multe

despărțituri. Locuitorii satului trăiau din vânat, pescuit și din adunarea gramineelor sălbatice.

Uneltele folosite erau din piatră și din os.

În munții de la vest de Mossul, se află Zawi-Chemi-Shanidar, un sit unde s-au găsit topoare din piatră șlefuită, piulițe și pietre pentru sfărâmat. Cu 9.000 de ani înainte de era noastră, locuitorii aceluia sat se hrăneau vânând turmele de miei sălbatici și recoltând vegetaje cu ajutorul unor lame subțiri din silex.

„În peștera vecină sitului de la Shanidar — scrie Karl J. Narr — s-au găsit obiecte asemănătoare celor de la Zawi-Chemi care au o vechime de 10.000 la 8.000 de ani înaintea erei noastre. După terminologia europeană, aceste depozite aparțin încă sfârșitului paleoliticului. Asemănările constatate între inventarul din peșteră și cel din situl în aer liber, ne fac să ne gândim că aceeași

populație s-arfi refugiat, iarna, în peșterile mai calde."

Prima sobă

Situ! Qualat Jarmo, din mileniu! șase, se află pe o colină a Kurdistanului irakian, și cuprinde un mic sat de case dreptunghiulare, cu pereții din noroi uscat, ridicați pe niște fundații din piatră. Pereții aveau câte o sobă din argilă, de formă rotunjită, construită într-un colț al casei. Soba se putea alimenta din exterior și servea, probabil, la păstrarea uscată a cerealelor.

Situl de la Hassuna, aflat la sud de Mossul, va constitui legătura între perioada neolitică orientală și perioada protoistorică ce va da naștere imperiilor din Mesopotamia.

S-a pus în evidență existența unor prime locuințe sub formă de corturi și a unor unelte din piatră cioplită. Apoi, urmează construcțiile din argilă uscată; uneltele se perfecționează și ceramica ia avânt. Prelucrată de mână, este decorată cu motive pictate sau incizate.

Oamenii de la Hassuna își înmormântează morții împreună cu o serie de obiecte pe care le pun, adeseori, în vase mari din pământ.

„Constatăm — scrie Andre Parrot în cartea sa „*Omul înainte de scriere*”— că la începutul celui de al V-lea mileniu, omul a ajuns la un stadiu destul de ridicat de civilizație: practică agricultura, crește animale și are o locuință în care se poate trăi decent. Decorarea ceramicii dovedește atât existența unei dorințe de înfrumusețare a mediului, cât și a unei nevoi de exprimare."

Valea Nilului se trezește

Înainte de marea civilizație egipteană istorică, aceea a faraonilor, a piramelor și a templelor — valea Nilului a cunoscut o populație foarte veche, cu începere din paleolitic (în regiunea Âssuan). Un trib din paleoliticul mijlociu a instalat la Abbassieh un atelier de unelte musteriene.

Paleoliticul superior este reprezentat din plin, în special la Sebil-Kom-Ombo. Clima a devenit tot mai uscată în timpul erelor glaciare și regiunile înverzite din estul egiptean și din Libia au luat locul, treptat, stepelor deșertice, în timp ce Nilul și-a format o deltă într-un golf marin.

„Retragerea ghețurilor din Europa — scrie Louis-

Rene Nougier — se manifestă în Africa sahariană prin-tr-o uscare, prin evoluția preriilor și a stepelor pustii care condamnă speciile mari precum elefantul, rinocerul, hipopotamul și nu le lasă să supraviețuiască decât pe cele mai puțin exigente sau apte să se deplaseze cu ușurință, precum gazeia, girafa și căprioara."

În valea Nilului se manifestă întâi influențe cap-siene venite dinspre Africa de Nord, apoi influențe natufiene, dinspre Palestina. Gramineeae par să fi apărut pe aceeași cale, în vremea primului sat de la Ieri-hon și a satului de la Eynan.

Pe malurile lacului Fayum s-au găsit urme ale unei populații neolitice, cea mai veche fiind de acum 6.300 de ani. Boabe de hamei și orz, datate cu Carbon 14, au prezentat o vechime de 4145 și 4441 de ani înaintea erei noastre; dar agricultura pare să fi început și mai timpuriu în valea Nilului, în afară de prezența topoarelor, săgeților și a ferăstraielei s-a găsit și multă ceramică executată manual.

S-au mai cercetat și siturile neolitice de la Merinde Berri-Salam (delta occidentală), Taja (Egiptul de Sus) și El-Omari.

În acest ultim loc, s-au descoperit locuințe ovale așezate pe pământ sau pe piloni, unelte din silex, recipiente în care se măcinau grăunțe, făcute din cuarțit.

Oamenii au trăit vreme îndelungată pe terasele care dominau valea Nilului și în oaze. Ploile întrețineau vegetația pe teritoriile care au devenit deșertice, mai târziu. Valea era domeniul animalelor sălbatice. Când perioada umedă a luat sfârșit, oamenii s-au instalat cât mai aproape de fluviu. Uneltele se diversifică, se inventează arcul cu săgeți echipate cu microlite, recipientele

de măcinat și de zdrobit. Aceste invenții, aceste progrese au permis oamenilor să devină stăpânii văii, după ce au gonit animalele și au început să se ocupe, treptat, de agricultură.

Concluzii

Omul istoric

m trăit aproape trei milioane de ani din aventura umană. O evoluție fantastică! Un progres fantastic, ce merge de la australopitec, deja *Homo habilis*, până la egiptenii care pregătesc

marea lor civilizație, asimilând culturile venind din direcții diferite.

Filiația hominizilor și-a câștigat întâi dreptul la existență și la diferențiere prin australopiteci, arcantropieni și neandertalieni; apoi s-a ivit, nu se știe prea bine cum și de unde, o filiație originală, mai evoluată, care avea poziție verticală, un creier mai voluminos și mai complex, aptă de a percepe realitatea lumii și de a se adapta. Este filiația nouă, ai cărei reprezentanți actuali suntem și noi, aceea a lui *Homo sapiens*.

Plecând la cucerirea lui însuși și a naturii, lui *Homo sapiens* i-au trebuit milenii pentru a-și împlini ambițiile. Om al pietrei cioplite și al silexului, el va trăi din vânătoare, ca și predecesorii săi, apoi va dezvolta în aria franco-iberică una din cele mai frumoase civilizații artistice care au existat vreodată, aceea de la Lascaux și Altamira.

Epocile glaciare odată încheiate, Pământul își schimbă înfățișarea, condițiile economice se schimbă cu totul. S-a sfârșit vremea vânătorii, ca mijloc principal de asigurare a hranei, și odată cu ea, se sfârșește și preistoria. Omul defrișează pădurile pentru a cultiva pământul; construiește sate și apoi orașe, structurează o societate, își dă legi, frontiere, limbi, o scriere....

Am părăsit omul preistoric, iată-i sosind pe omul care își făurește istoria.

î n

€

w^v

»

:«-,«

Glosar

ANTROPOGENEZĂ: Ansamblu de procese ale evoluției care conduce la realizarea tipului uman actual, pornind de la familia hominizilor și a celor mai îndepărtate origini ale ei.

ANTROPOIZI: Literal, „care seamănă cu omul”; ca substantiv, desemnează marile maimuțe antropomorfe care se împart în două familii: gibbonii și pongideele (urangutanii, cimpanzeii și gorilele).

ANTROPOLOGIE: Este știința care studiază genul uman. Știința omului preistoric se numește pa-leoantropologie, sau paleontologie umană.

ANTROPOMORFI: A se vedea antropoizi.

ARTA PARIETALĂ: Orice formă de artă (desen, frescă, basorelief sau gravură) practică pe pereții naturali ai peșterilor.

BRAHICEFAL: Un craniu brahicefal are lățimea sensibil egală cu lungimea.[^]

CREASTĂ SAGITALĂ: Lamă osoasă care ocupa regiunea mediană a craniului, la hominizii primitivi.

CUARȚ: Această rocă, ce este siliciu cristalizat sub formă de anhidridă silicică, este transparentă și incoloră. Este cunoscută, de asemenea, sub numele de „cristal de stâncă.”

I

CUARȚIT: Această rocă foarte dură este o gresie cu liant silicos.

CUATERNAR: Ultima eră geologică, confundată cu pleistocenul și holocenul.

DOLICOCEFAL: Un craniu dolicocefal este îngust și alungit.

EPONIM: Înseamnă „care își dă numele”.

EURASIA: Continentul întins format prin unirea Europei cu Asia.

HEMATIT: Mineral de fier având o varietate roșie și alta brună.

HOLOCEN: Literal „cel mai nou”. Acest termen desemnează perioada actuală sau perioada post-glaciară care durează de douăsprezece milenii.

HOMINIZI: Constituie un sub-ordin al familiei primatelor. Grupează toți oamenii actuali (*Homo*

sapiens), toți oamenii preistorici (*Homo sapiens* ai neoliticului, ai mezoliticului și ai paleoliticului superior), toate formele de neandertalieni, toate tipurile de arcantropieni (pitecantropi, sinantropi, antlantropi etc.). Australopitecii sunt considerați, uneori, hominizi, de asemenea și toți strămoșii direcți ai omului.

HOMINIENI: Adeseori sinonim cu hominizi, termenul este mai degrabă folosit pentru a desemna începutul filiației umane, cu începere de la diferențierea față de strămoșii pongideelor.

LEMURIENI: Grup de primate primitive întâlnit în Africa și sud-estul asiatic (Indonezia).

LITIC: Industria litică înseamnă industria pietrei.

LOESS: Depozit de teren arabil, foarte gros, provenind din prafurile foarte fine transportate de vânt de-a lungul a mii de kilometri, în timpul erelor glaciare.

Fiecare glaciație se caracterizează prin depozitul ei loessic. Formează o centură întinsă de 500 pe 1200 kilometri, mergând, în Europa, de la Marea Mânecii până la Marea Caspică.

MACROLITE: Pietre cioplite, de mari dimensiuni.

MEZOCEFAL: Un craniu mezocefal este intermediar între tipul brahicefal și cel dolicocefal.

MICROLITE: Pietre cioplite, de mici dimensiuni. Sunt adeseori inserate în lemn sau os pentru a forma arme și unelte. Se găsesc încă din musterian, dar sunt caracteristice mai ales pentru industriile post-magdaleniene, cum ar fi azilianul sau natufianul.

MIOCEN: Epocă din era terțiară întinzându-se între douăzeci și nouă de milioane și douăsprezece milioane de ani.

MORENE: Toate materialele, blocuri de piatră și noroaie care sunt transportate de ghețari. Morenele frontale sunt situate la extremitatea ghețarului și sunt, uneori, cauza unor lacuri sau retenții naturale,

OCRU: Ocrul galben sau hematita brună este un oxid de fier hidratat. Ocrul roșu sau hematita roșie este un oxid de fier. Aceste două substanțe au fost folosite în chip de coloranți de către oamenii din paleoliticul superior.

OLIGOCEN: Perioadă geologică a terțiarului întinzându-se între patruzeci de milioane și douăzeci și nouă de milioane de ani.

PALEONTOLOGIE: Știința care se ocupă cu studiul animalelor și al vegetalelor fosile.

PARIETAL: Os al craniului care acoperă părțile laterale și o parte din bolta craniană.

PLEISTOCEN: Literal, înseamnă „cel mai recent”.

Această perioadă corespunde cuaternarului și a durat un milion de ani.

PLIOCEN: Este ultima diviziune a erei terțiare; ea se întinde între douăsprezece milioane și un milion de ani.

PONDIGEE: Grupul primatelor superioare sau al maimuțelor antropoide.

PRIMATE: Primatele sunt un ordin al mamiferelor, divizat în patru sub-ordine care sunt:

- . tarsienii, care cuprind tarsiarul originar din Malaezia;

- . lemuriienii, care sunt maimuțe arboricole;

- . simienii, care se împart în platirinieni (maimuțe americane) și în catarinieni (maimuțe arboricole din Europa, Africa și Asia);

- . sub-ordinul care cuprinde antropozii și hominizii.

PROGNATISM: Prognatismul este o caracteristică a tuturor mamiferelor. Se caracterizează printr-o avansare a părții mandibulare, față de creier. Această caracteristică se reduce progresiv cu evoluția omului.

PROSIMIENI: Ansamblul maimuțelor.

PROTOISTORIE: Este perioada intermediară între civilizațiile preistorice — paleolitice, neolitice — și civilizațiile istorice. Civilizațiile ei sunt caracterizate prin absența scrierii, o viață sedentară pentru agricultori și semi-nomadă pentru unii păstori.

RUPESTRU: Picturile rupestre sunt executate pe stânci, de cele mai multe ori în aer liber.

SILEX: Această rocă este un siliciu hidratat cu structură coloidală. Este o rocă foarte dură și compactă care, atunci când se sparge, prezintă muchii curbe și tăioase.